Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben

NEMZETI TÉKA

Sorozatszerkesztő
KÉGLI FERENC
MONOK ISTVÁN

Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben

Írta Imreh Sándor
volt Mátyás-huszár

Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta
és a bevezető tanulmányt írta
PÁSZTI LÁSZLÓ

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
GONDOLAT KIADÓ • BUDAPEST, 2003

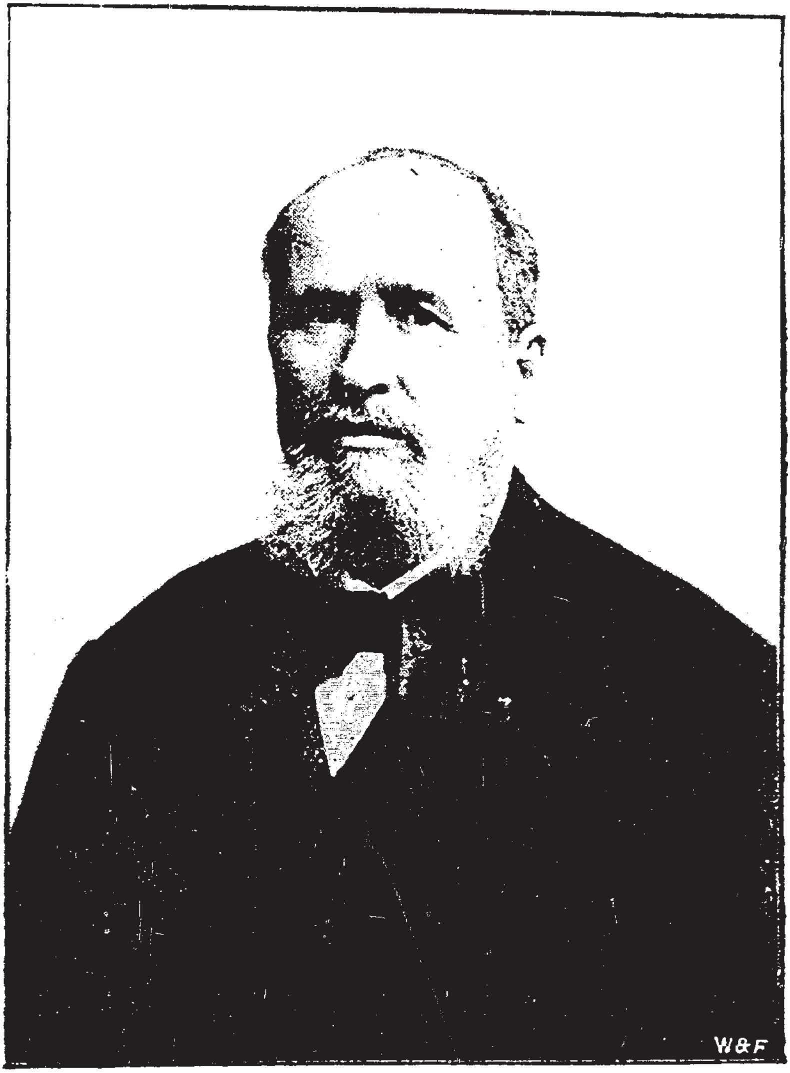
A térképeket készítette Bogdanovits Ildikó

Lektorálta Kedves Gyula
Nyelvi lektor Nyerges Judit

Felelős kiadó Monok István főigazgató
és Bácskai István igazgató
Sorozatterv Kurucz Dóra
A nyomdai előkészítés az Amacron Bt. munkája
A sokszorosítást a Books in Print Bt. végezte

ISBN 963 200 469 8
ISSN 1586-1163

Tartalom

Imreh Sándor
(TL, 1893. március 1.)

Bevezető

Egész a közlegénységig fölvivém!

„Az öreg Guttembergnek oda fönt a lelke örül, hogy ily méltó utódja találkozik itt lenn a földön; mert ritka eset az, hogy valaki helyet találjon könyveivel, a szabadságharcra vonatkozólag megírt visszaemlékezéseivel a történet-irodalomban s megmaradjon szerény körében. Imreh Sándornak éles megfigyelő képessége, kitűnő emlékező tehetsége és kellemes előadási modora van s a szabadságharc történet irodalma sok becses adatot bír tollából, ami különben veszendőbe ment volna. Amit ír, az nem csak mint adat értékes, hanem mint olvasmány is kellemes." E sorokat írta Imreh Sándorról a kolozsvári *1848–1849. Történelmi Lapok* című folyóirat felelős szerkesztője, Kuszkó István.[1] De ki is volt ez az egyszerű közhuszár – mely „rangjára" igen büszke volt[2] –, akiről ez a maga korában igen ismert és népszerű lap, tiszteknek kijáró módon, több oldalon emlékezett meg, míg egykori bajtársainak haláluk után is többnyire csak rövidke fél sor jutott, hogy emlékük a nemzet emlékezetében fennmaradjon.

Imreh Sándor 1830. április 11-én született a Doboka vármegyei Nagyesküllőn, református vallású, székely származású szülőktől. A család a Maros széki Káposztásszentmiklósról származott. A szegény sorban élő fiút 1844-ben vette fel Kali Simon[3] tanoncnak a marosvásárhelyi kollégium nyomdájába, ahol autodidakta módon tanulta ki

[1] Kuszkó István: Honvédek albuma. 9. csoport. In: TL 1893. márc. 1.
Felsőbányai *Kuszkó István* (1860. aug. 1. Felsőbánya–1936. júl. 12. Budapest) m. kir. mértékhitelesítési főfelügyelő; erdészeti hivatalnokként került Kolozsvárra. 1891-ben megalapította a kolozsvári Országos Ereklyemúzeumot.

[2] Imreh Sándor: Válasz Barabás Károly úrnak. In: Marosvidék, 1889. febr. 24.

[3] Felsővisti *Kali Simon* (1802–1870. okt. 24. Marosvásárhely) 40 évig a kollégium nyomdájának vezetője.

a szakmáját. Innen 1848 májusában Kolozsvárra ment, a református főtanoda könyvnyomdájába, és ott rövidesen az *Ellenőr* című lapnál[4] dolgozott mint betűszedő. Nyomdászi pályája azonban itt félbeszakadt; júliusban belépett az akkor szerveződő Kossuth-, későbbi nevén a 15. Mátyás-huszárezredbe.[5]

Berzenczey László[6] képviselő augusztus közepén kapott megbízást egy lovas alakulat felállítására. Az ezred magját az a száz önkéntes adta, akik gróf Bethlen Gergely[7] vezetése alatt még a toborzás kezdete előtt összeálltak. Nevük a kezdeti Kossuth-lovagokról, Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Október végén a 3. lovas honvédezred számozást kapták, később azonban a régi, császári-királyi huszárezredek sorszámait követő számozást vezették be az új honvéd huszárezredek számára, így az ezred végül a 15. huszárezred néven szerepelt.

Az ezred ruházatának színe meglehetősen eltért a hagyományos egyszínű kék, illetve zöld-piros párosítástól. Szürke zekét és nadrágot viseltek veres zsinórzattal, valamint a zsinórral azonos színű piros csákót. Ez az alakulat abban is eltért a többi huszárezredtől, hogy az új ezredeknél tervezett 10 század felállítása ténylegesen meg is történt.[8]

[4] A kolozsvári lap 1848. május 2-től november 14-ig élt, hetente 4-szer jelent meg.

[5] Koncz 1887, 22.

[6] Görgényszentimrei *Berzenczey László* (1820. jún. 26. Kolozsvár–1884. nov. 14. Budapest) Korábban reformpárti politikus, 1848-ban országgyűlési képviselő, szeptembertől marosszéki honvédtoborzási biztos. Részt vett a Mátyás-huszárok szervezésében és az agyagfalvi gyűlésen jelentős szerepe volt a végső döntések meghozatalában. A szabadságharc bukása után őshazakutatással foglalkozott.

[7] Gróf *Bethlen Gergely* (1810. Abafája/1812. Mezőmadaras?–1867. dec. 23. Kolozsvár) a Mátyás-huszárezred egyik szervezője, alszázados, majd november 1-jétől őrnagy, osztályparancsnok. 1849. január 27-től alezredes, az ezred parancsnoka és dandárnok az erdélyi hadseregben. Áprilisban ezredes lett, megkapta a katonai érdemjel 3., majd májusban az erdélyi sereg lovassági főparancsnokaként a 2. fokozatát is. Világosnál kapitulált, később kimenekült az országból, az olaszországi és a porosz magyar légióban is szolgált. A kiegyezés után hazatért. (Bona 2000, 247.)

[8] Barcy–Somogyi 1986, 122–133. és Kedves 1992, 60.

Imreh az ezred 2., dési századába került, s ebben a században harcolt 1849 tavaszáig, megsebesüléséig. Az ősz nagy része a román felkelők elleni összecsapásokkal telt, de a hadi helyzet romlásával már csak a menekülők biztosítása maradt a honvédek számára; ott volt Nagyenyeden is, amikor a tragikus sorsú várost ki kellett üríteni. Az első komolyabb összecsapás, amelyben részt vett, a szamosújvári ütközet volt november 13-án, melyet 16-án egy újabb követett Szamosfalvánál. Ez utóbbi Kolozsvár feladását vonta maga után, s így két héten belül immár a második visszavonulásban volt része; a magyar sereg pedig Erdély peremére szorult.

Míg az erdélyi osztrák hadak fővezére, Anton Puchner[9] a székelyföldi ellenállás miatt késlekedett a támadással, a magyar sereg új vezérének, Józef Bem[10] tábornoknak módja nyílt csapatait rendbe szedni. A decemberben megindult ellentámadás során a Mátyás-huszárok 2. százada a Czecz János[11] alezredes vezette dandárban küzdött Zsibó környékén, majd Bem után ők is bevonultak a felszabadított Kolozsvárra.

[9] Báró *Anton Puchner* (1779–1852) 1846-tól erdélyi főhadparancsnok, altábornagy. 1848 őszén felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak és október 18-án Erdélyt ostromállapotba helyezte. Novembertől hadműveleteket folytatott a magyar csapatok ellen Erdély uralmáért, mely kezdetben sikeres volt, de Bem fellépése következtében serege vereséget szenvedett, ő maga 1849 márciusában Havasalföldre menekült. Lovassági tábornokká léptették elő, de fontosabb beosztást már nem töltött be.

[10] *Józef Bem* (1794. márc. 14. Tarnów–1850. dec. 10. Aleppo) lengyel tüzér-tábornok. 1848. november 22-től honvéd tábornok, november 29-től az erdélyi sereg parancsnoka. 1849. március végére megtisztította Erdélyt az osztrák és orosz seregektől, ezért megkapta az altábornagyi rangot és a katonai érdemjel 1. osztályát. Április és május folyamán a bácskai hadtesttel együttműködve megtisztította a Bánságot. 1849 nyarán hősies küzdelemben akadályozta meg, hogy az Erdélybe betört ellenség kijusson az Alföldre. Augusztus 7-től a honvédsereg fővezére, de 9-én a temesvári csatában döntő vereséget szenvedett a császári főseregtől. A törökországi Vidinben áttért a muzulmán hitre, haláláig Murad pasa néven volt tábornok a török seregben. (Bona 2000, 145–147.)

[11] *Czecz (Czetz) János* (1822. jún. 8. Gidófalva–1904. szept. 6. Buenos Aires) hadnagy a bécsi földrajzi térképészeti intézetben. 1848. július 4-től a magyar hadügyminisztériumba osztották. Október 30-tól őrnagy, az alakuló erdélyi

A bevonulás során azonban Imreh lova lesántult, s míg új lovat nem kapott, századától elszakadva a városban kellett maradnia. Ideiglenesen az ezred 3. századához került. Így vett részt – jóllehet osztályparancsnoka gyávasága miatt csak tétlen szemlélőként – 1849. január 21-én Nagyszeben első megtámadásában. A kudarcba fulladt akció után január 23-án Szelindeken csatlakozhatott korábbi századához. Itt ismerkedett meg Petőfi Sándorral,[12] s alighanem ez az élmény késztette később arra, hogy oly sokat foglalkozzék a költő sírjának megtalálásával.

Az idillinek tűnő szelindeki napokat véres események követték. Ugyan az osztrákokat többször is sikerült megtéveszteni és visszavonulásra kényszeríteni, de február 4-én Vízaknánál Bem súlyos vereséget szenvedett, s a magyar sereg maradványai Szerdahelyen, Szászsebesen, Szászvároson át folytonos harcok közepette törtek utat maguknak Déváig. A visszavonulás fedezésének feladata időnként a Mátyás-huszárok két századára nehezedett.

Imreh Sándor részt vett a február 9-i győztes piski csatában, mely megfordította az erdélyi hadműveletek sorsát. Ezután a sereggel Medgyesre vonult, majd a Borgói-hágóhoz, hogy az ott betört osztrák csapatokat ismét kiűzzék Bukovinába. A sikeres hadművelet után

hadsereg vezérkari főnöke. November 23-tól Bem megérkeztéig a sereg ideiglenes parancsnoka, majd részt vett Erdély felszabadításában. Április közepétől május végéig ismét az erdélyi sereg ideiglenes parancsnoka, május 16-tól tábornok, a katonai érdemjel 2. osztályának tulajdonosa. Lovasbalesetet szenvedett, a nyári hadjáratban nem vett részt. Emigrált, 1859-ben közreműködött az olaszországi magyar légió szervezésében, majd Argentínában a katonai oktatás megszervezésében tevékenykedett és létrehozta a Buenos Aires-i katonai földrajzi intézetet. (Bona 2000, 148–149.)

[12] *Petőfi Sándor* (1823. jan. 1. Kiskőrös–1849. júl. 31. Segesvár) a nemzet költője 1848 márciusában lett nemzetőr százados; októberben a Debrecenben alakuló 28. honvédzászlóaljhoz került. 1849. január 17-én – kérésére – áthelyezték az erdélyi hadsereghez, 25-én Bem tábornok törzskarába osztotta be. Februárban leköszönt rangjáról, de áprilisban ismét Bem mellett szolgált századosként, megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. Május 3-tól őrnagy, majd rövidesen újból lemondott rangjáról. Az orosz intervenció hírére július 25-én ismét jelentkezett Bemnél. A segesvári csatában hősi halált halt. (Bona 2000, 566–567.)

visszatértek a Segesváron állomásozó seregzömhöz, ahol Bem tábori erődítések építésével megtévesztette ellenfelét, s míg az osztrákok egy túlbonyolított átkaroló manőverbe kezdtek Bem csapatainak bekerítésére, a magyar vezér kicsúszott a gyűrűből és gyors iramban Nagyszeben felé vette útját. Bem parancsa értelmében egy dandár Medgyesen hátramaradt utóvédnek, s mivel a Mátyás-huszárok is ebbe a dandárba tartoztak, Imreh is a városban maradt, így március 11-én Nagyszeben második, immár sikeres, ostrománál nem lehetett jelen.

A győzelem utáni üldözésből azonban kivette a részét, ott volt a feleki ütközetben, majd Fogaras felszabadítása után – a már rendezetlenül visszavonuló osztrák csapatok üldözése közben – március 17-én, a túlerővel harcba bocsátkozva, több társával súlyos sérüléseket szenvedett. Ennek nyomait élete végéig viselte arcán.[13] Öt nappal később, 22-én a gyulafehérvári és dévai erődítmények, illetve az erdélyi Érchegység kivételével nem volt ellenséges katona Erdélyben.

A visszaemlékezés itt megszakadt, felgyógyulásának s csapatához történt visszatérésének időpontját nem ismerjük. Számos közleményt írt a szabadságharcban átélt élményeiről, jóról és rosszról egyaránt, de a nyári hadjáratban betöltött szerepéről egy sort sem. Annyit árult csak el, hogy az ezred egy másik, Rácz János[14] vezette századához került – a 2. század 1849 tavaszán Bemmel a Bánát megtisztítására vonult, és később is ott maradt[15] – s Zsibónál tette le a fegyvert 1849. augusztus 24-én. Mindezek alapján az is elképzelhető, hogy lábadozása sokáig eltartott, és jelentősebb hadműveletekben már nem is vett részt.

1849 őszén betegen hazautazott Marosvásárhelyre; decemberben

[13] Imreh Sándor: Emlékjegyzetek egy régi útinaplómból. In: Marosvidék, 1884. nov. 19.

[14] Imreh 1880, 36.

Rácz János (1826. Kalocsa–?) 1848 októberében tizedes a 8. Koburg-huszárezrednél, majd decemberben Erdélybe vezényelték osztályával. 1849. március 22-től alszázados a Mátyás-huszárezredben; az egyik ütközetben súlyosan megsebesült. (Bona 1988, 494.)

[15] Vajasdi 1892, 211.

Nagyváradon az osztrák hatóságok besorozták a 62. gyalogezredbe,[16] amelyben mint közlegény, majd tizedes, végül mint őrmester szolgált Olaszországban 1857-ig.[17]

Leszerelése után visszatért régi pályájára. Kolozsváron 1857-től Stein Jánosnál[18] dolgozott, 1858–1862 között Pesten előbb Emich Gusztáv[19] nyomdájában a Budapesti Közlöny szedője volt, majd pedig a Wodianer Fülöp[20] és Poldini[21]-féle könyvnyomda alkalmazottja. 1862 augusztusában visszatért Kolozsvárra Stein Jánoshoz; később Gámán Jánosnál[22] tevékenykedett.[23]

Még ebben az évben megnősült, felesége Zsidó Mária. Egyetlen gyermekük született, Gizella.[24]

1865-ben Marosvásárhelyen, Nagy Lajos[25] törvényszéki[26] bíró és Fogarasi Rudolf társaságában nyomdát rendezett be a piac és a Szentkirály utca sarkán álló katolikus egyházi épület első emeletén. A következő évben Imreh Sándor és bátyja, Farkas[27] folyamodott a református kollégium nyomdájának vezetésére. Végül a kollégium 1867-ben megvette az Imreh-féle nyomdát 3700 forintért a tulajdonossal együtt, s október 1-jével megbízták a nyomda vezetésével. A régi, elavult berendezéseket anyagi lehetőségeihez képest

[16] August von Turszky lovag (1778–1856) altábornagy nevét viselő erdélyi cs. kir. sorgyalogezred.

[17] Imreh Sándor: Petőfi Sándor sírhelyéről. In: Erdélyi Híradó, 1890. nov. 18. és Koncz 1887, 22.

[18] *Stein János* (1814–1886) kolozsvári könyvkereskedő és kiadó.

[19] *Emich Gusztáv* (1814. nov. 3. Pest–1869. ápr. 3. Pest) nemzeti szellemű könyvkereskedő, nyomdatulajdonos. Nyomdája 1868-tól Athenaeum néven működik.

[20] *Wodianer Fülöp* (1822. Hódmezővásárhely–1899. jan. 30.) könyvkereskedő, nyomdatulajdonos, lapkiadó.

[21] *Poldini Ede* (1820–1895) nyomdász.

[22] *Gámán János* (?–1867) 1860-ban alapított nyomdát Kolozsváron.

[23] Koncz 1887, 22.

[24] GYJ

[25] *Nagy Lajos* ügyvéd (1819. Árvátfalva–1893. febr. 13. Székelyudvarhely).

[26] Törvényszék: elsőfokú vagy fellebbviteli bíróság.

[27] *Imreh Farkas* (1819–1879. aug. 31.) segéd, majd 1846-tól nyomdász Marosvásárhelyen. 1848 májusában Pestre ment, s haláláig az Athenaeum nyomdában dolgozott. (Koncz 1887, 18.)

korszerűsítette, s így termékei a kor jobb vidéki nyomdáinak színvonalán álltak.[28]

A nagyhírű marosvásárhelyi református kollégium – melynek története az 1556-os kolozsvári országgyűlésig nyúlik vissza, amikor az erdélyi rendek elhatározták, hogy iskolát létesítenek a városban – 1786-ig nem rendelkezett nyomdával. Kapronczai Nyerges Ádám[29] ekkor hozta létre a város első könyvnyomdáját, amely több tulajdonosváltást követően Mátyus István[30] tulajdonába került, halála után pedig a kollégium örökölte az akkor már teljesen használhatatlan intézményt. A következő években fokozatosan feljavították és bérlőknek adták ki, akik között a kollégium tanárait is megtaláljuk. A nyugodt időszak 1835-ben köszöntött be, ekkor kezdte meg működését Kali Simon, aki 1866-ig látta el a nyomdavezető tisztét.[31]

Imreh rendszeresen állást foglalt nyomdászati szakkérdésekben a *Nyomdászok Közlönye,* a *Gutenberg,* a *Typographia* és a *Graphica*[32] című szaklapokban. Utóbbiban például *Egy új szedési rendszer a gyakran találkozó betűk egybeöntése által* címmel írt tanulmányt[33] a betűpárosításról, mely komoly visszhangot keltett szakmai körökben. Imreh a szedés gyorsabbá tételéhez a gyakrabban találkozó betűk egybeöntését javasolta. Jóllehet, ezen régebbi ötletet alaposan átdolgozva tárta a szakmai közvélemény elé, mégis éles kritikákat kapott, bár

[28] Halálozási hír. In: Graphica 1896. jan. 1. és Koncz 1887, 19–22.

[29] *Kapronczai Nyerges Ádám* (1744–1786. júl. 17. Marosvásárhely) betűöntő, nyomdász, rézmetsző; Kolozsváron, Bécsben és Triesztben tanult. Az utolsó erdélyi nyomdász, aki értett a betűmetszéshez. (Koncz 1887, 7.)

[30] Kibédi *Mátyus István* (1725–1802. szept. 6.) Küküllő vármegye orvosa. (Koncz 1887, 7.)

[31] Koncz 1887, 7–15. és Koncz 1896, 1–2.

[32] Nyomdászok Közlönye (megjelent Budapesten, 1883–1885); Typographia. A nyomdászat és rokon szakmák közlönye (Budapest, 1869–); a Gutenberg az előzőnek volt a melléklete 1885–1919 között.; Graphica (Budapest, 1893–1901).

[33] Graphica, 1883/8. és 11. szám. Továbbá: A betűcsoportosítási rendszerhez. In: Nyomdászok Közlönye 1883. okt. 16. és Miképpen lehetne a magyar betűszedés gyorsítását fokozni? In: Koncz 1887, mellékletként.

abban egyik bírálója is egyetértett, hogy a kétjegyű betűket (ly, sz stb.) valóban egybe kellene önteni.[34]

Ma már talán megmosolyogtató azon ötlete, melynek kisebb könyvet is szentelt *Múlhatlanúl szükséges-e a kötjelek használata a szóelválasztásoknál?*[35] címmel. Ezen kötetben, melyet a Budapesti Könyvnyomdászok Társaskörének ajánlott, azt fejtegette, hogy szóelválasztásoknál a kötőjeleket el lehetne hagyni. Mindezt természetesen szedői szempontból vizsgálta, hiszen az elválasztás nehezíti a munkát, mivel általában a sor végén derül ki, hogy még egy kötőjelre is szükség van. Több kötőjel pedig az egymás alatti sorokban nem szép, az újratördelés viszont lassítja a munkát. További érvként sorolta fel, hogy az 1850-es évekig az 's és a' betűk mellett használt hiányjeleket is sokáig megőrizték a nyomdászok, majd hirtelen elmaradtak. A könyvet ebben a szellemben szedte; következzék itt belőle néhány sor:

„Kutatom szorgalmatosan a magyar szövegű műveket
azon szempontból, hogy kiderítsem: ha vajon elkerülhe
tetlenűl szükséges-e a sorok végein alkalmazni a kötjele
ket, mint az elválasztott szavak összekapcsoló jeleit?
Kutatom az eshetőséget, ha vajon e jelek hiányában az
olvasó megakadna-e a tovább olvasás folytatásában? Néze
tem szerint, nem; sőt éppen olyan folyékonyan olvasna s
futna át tekintete az egyik sorról a másikra, mint a ma
napság uralkodó kötjeles soroknál."

A kis füzetke „egy kis hullámzást idézett volt elő", ezért az irodalmárok véleménye alapján módosította álláspontját. Új könyvében,[36] amelyet immáron a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlott, elismerte, hogy bizonyos esetekben zavaró lehet a kötőjel elhagyása, ezért javaslata szerint azon szavaknál, melyeknél egyértelmű, hogy

[34] Szabó Elek: A szedési gyorsaság fokozása. In: Nyomdászok Közlönye 1883. szept. 16.
[35] Megjelent Marosvásárhelyen 1889-ben. (Idézet a 3. oldalról.)
[36] A kötjelek kérdéséről még egyszer. Marosvásárhely, 1895.

folytatódniuk kell, hagyják el, s ott használják csak, melyeknél zavaró a hiánya:

„Aradon egy 10 évre elitélt gyilkos *a vár*
ból megszökött. Egy század katonaság indult *keresé*
sére."

Gyakorlati utasítások a magyar nyomdász fiatalság számára… címmel[37] írt nagyobb terjedelmű munkájában a németes műszavak magyarosítását szorgalmazta. A könyvben felsorolta a lefordított szakszavakat, s mindegyikről véleményt mondott, melyiket tartja helyesnek, melyiket nem. Munkáját összességében tankönyvnek szánta saját tanoncai és segédei számára. További írásai a nyomdászat köréből: *A betűszedő szekrényről* és *Miképpen lehetne a sajtóhibák terjedését meggátolni?*[38] Utóbbi a nyomdászok és a szedők szociális helyzetével foglalkozik.

Írásainak másik nagy csoportja az 1848–1849-es szabadságharchoz kötődik; egyrészt saját személyes élményeit örökítette meg, másrészt Petőfi Sándorról, illetve halálának körülményeiről, lehetséges sírhelyéről szól. Érdekes, hogy irodalmi tevékenysége viszonylag későn, 1880-ban kezdődött, legalábbis az ezt megelőző időszakból nem ismerünk Imrehtől e tárgyban közleményeket. Inkognitóját is sokáig őrizte, „egy volt honvédhuszár", „egy volt öreg honvéd" és „..H ..R"[39] neveken publikált. Emlékeinek megírásakor elsősorban saját élményeire támaszkodott, ahol másodkézből vett történetet mesélt el, azt ott mindig megemlítette. Felhasznált szakirodalmat, ha nem is nagy számban, de Horváth Mihály és Jakab Elek munkáit[40] legalábbis egészen biztosan.

[37] Gyakorlati utasítások a magyar nyomdász fiatalság számára és kimutatása azon nehézségeknek, melyekkel úgy a nyomdatulajdonosok, mint a segédek küzdenek. Marosvásárhely, 1879.

[38] Mindkettő Koncz József 1887-es munkájában jelent meg mellékletként.

[39] Vezeték és keresztnevének utolsó betűi: Imre**H** Sándo**R**.

[40] Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben 1–3. köt. Genf, 1865. és Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.

Két önálló füzetet jelentetett meg, az elsőt 1880-ban *Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben* címmel. Nem tudjuk, mi motiválhatta, hogy ekkor végre megírja emlékeit, de a könyv nagy sikere bizonyára ösztönzőleg hatott rá a későbbiekben. A munkát a következő sorokkal kezdte: „Fogyunk nagyon, kik az 1848–49-iki önvédelmi harcban résztvettünk, s éppen azért ne mulasszuk el az utókor számára följegyezni az akkor történt oly csatatéri mozzanatokat, melyekben egyik vagy másik jelesünk, de főkép nemzetünk nagy költője, Petőfi Sándor is résztvett." Tartalma a vízaknai csatától a sárkányi megsebesüléséig terjed, majd a végén Bem nevezetes tetteit emeli ki, s sorait Horváth Mihály erdélyi eseményekre vonatkozó tévedéseinek említésével zárja. Könyvét olyan hamar elkapkodták, hogy még az év júliusában újra kellett nyomtatni, némileg kibővített tartalommal. Ezt már a szelindeki eseményekkel kezdte és az erdélyi sereg egy érdekes alakjának, Nagy Istvánnak[41] bemutatását is belefoglalta.

Második füzete, melyben már bővebben írta meg az eseményeket, 1882-ben látott napvilágot, *Emlékek az 1848–49-ik évi szabadságharc korszakából Erdélyben* címmel. A könyv Kolozsvár felszabadulásával kezdődik, majd követi a korábbiak menetét, ezután fogarasi emlékei következnek, végül pedig az 1848-as őszi–téli események. Mindkét könyvének hasznát Bem nővéreinek megsegítésére szánta.[42] Költségkímélés miatt a terjedelmet vissza kellett fognia, és néhány tévedés is belekerült e kötetekbe. Az utóbbiakat kijavítva végül megírta teljes visszaemlékezését, s egy-egy példányban átadta a Magyar Nemzeti Múzeumnak,[43] illetve a marosvásárhelyi református kollégiumnak.[44]

[41] *Nagy István* (1815. jan. 12. Jára–1869. okt. 1 vagy 3. Marosvásárhely) színész, 1848 júliusában önkéntes a 11. honvédzászlóaljnál. Őrmester, 1849 márciusától hadnagy, végül főhadnagy. A szabadságharc után ismét színész. (Bona 1998, 2. köt. 546.)

[42] Antonia és Emilia. (Különfélék. A Bem szobor alapból a Bem nővéreinek. In: TL 1895. aug. 15.)

[43] Egészen pontosan a múzeum Országos Széchényi Könyvtárának.

[44] A Nemzeti Múzeumba 1268/1887, a kollégium könyvtárába pedig 28-1887-es gyarapodási számmal került be. (Kuszkó István: Imreh Sándor életrajza. In: TL 1893. márc. 1.)

Imreh Sándor írásaiban megfigyeléseit rögzítette, mesélt, élményeit osztotta meg olvasóival, s közel negyven év távlatából – miután egy vidéki város társadalmi vezető rétegének elismert tagjává küzdötte fel magát – sem feledte, a szabadságharc közkatonája volt. A *Visszaemlékezés…* ekkor már egy kiforrott kész mű, melyben időrendbe téve közölte az eseményeket, részben átfogalmazta a szöveget, kibővítette, de helyenként leegyszerűsítette a fogalmazást.

Emlékeinek stílusát ifjúkori szemlélete határozta meg. Tisztjei, és különösen Bem tábornok iránti őszintének ható tisztelete már-már rajongásnak tűnik, a jelző („dicső vezérünk") szinte egybeforr a névvel. A megszépítő évtizedek távlatából is átüt az egykori fiatal férfi emberformáló élménye, az 1848–49-es másfél év sajátos hangulata, a hazaszeretet, a bajtársiasság. Elbeszélésében a hétköznapiság, az őszinteség uralkodik, s talán legnagyobb érdeme, hogy az események fő sodrától olykor elkanyarodva számos jellemző epizódot őrzött meg; hétköznapi és lelkes pillanatokat. Fontos számára az éneklés, a század dalárdája, ami nem is meglepő, mert a lelkesítő daloknak mindig is nagy szerepe volt a csapatok jó harci moráljának fenntartásában.

Az évtized közepétől – elsősorban erdélyi lapokban – ismét részleteket közölt emlékeiből; reagálva mások cikkeire, melyeket cáfolt, illetve helyesbített, vagy olvasói kérdések megválaszolására fogott tollat.[45] Írásait más lapok is átvették, a Petőfire vonatkozó részek megjelentek a *Petőfi-Múzeumban,*[46] és Imreh halála után a *Budapesti Hírlap*[47] szintén közölt részleteket a Nemzeti Múzeumban található kézirat alapján.

[45] Marosvidék: Emlékjegyzetek egy régi útinaplómból (1884. nov. 19.), Emléktöredékek az 1848–49-i szabadságharc korszakából (1885. febr. 10.); Vasárnapi Újság (Szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap, Budapest, 1854–1921): A vízaknai csata és visszavonulásunk Piskiig. 1849 (1891. márc. 22., 29. ápr. 5., 12.); Kolozsvár (a kolozsvári Magyar Polgár (1867–1904) című folyóirat 1886–1898 között ezen a címen jelent meg): A szelindeki csata napja (1891. jún. 12. és 13.).

[46] Csernátoni Gyula: Két kortárs Petőfiről. (1889. jan. 1.), a kolozsvári folyóirat 1888 és 1895 között jelent meg.

[47] A Württemberg-huszárok (1905. szept. 30.) és Huszárok és svalizsérek címmel. (1906. febr. 1.)

1892-ben egy új folyóirat jött létre, mely a szabadságharc emlékét volt hivatva megőrizni. Az *1848–1849. Történelmi Lapok* a következő sorokkal fogadta olvasóit: „Négy évtizednél több telt el a lapunk homlokára írt idők óta. *Sietnünk kell, mert sok időnk nincs hátra*. Soraink egyre ritkulnak s a hallgatással sok értékes adat örökre sírba száll!”[48] A Kolozsváron kéthetente kiadásra kerülő újság megszületésében nem kis szerepe volt Imreh Sándornak. A történetre így emlékezett vissza Kuszkó István szerkesztő: „Imreh Sándor első sorban folyt be a »Történelmi Lapok« megindításába is. Úgy történt, hogy a lap eszméje Hóry Béla[49] Kolozs megyei árvaszéki elnöknél, egy novemberi vasárnap, ebéd alkalmával fogamzott meg a fejemben. Az nap este véletlenül találkozom a Biasini vendéglőben, Petőfi egykori szállóhelyén Imrehvel. Kikértem véleményét. Ő bíztatott, hogy egy ily lap megnyeri azt a pártolást, amely fennmaradásához szükséges. Bíztatott, hogy 10 előfizetőt okvetlen megnyer Marosvásárhelyt és szellemileg is támogatni fogja. Tíz helyett bevonult negyvennel...” S valóban, Imreh több cikket is beküldött a lapnak,[50] így már érthető, hogy az egykori közlegény fényképe mellett többoldalas életrajza is megjelent, utóbbit halála után ismételten közölték, egészoldalas fényképes gyászjelentésével együtt.[51]

Petőfi Sándor eltűnése, sírjának helye már 1849 óta érdekelte, majd 1873–74 után – amíg még úgy gondolta, hogy életben van – megkettőzött erővel folytatta a kutatást. Imreh javaslatára és a marosvásárhelyi dalárda rendezésében 1874. augusztus 2-án (két nappal elcsúszva!), Petőfi halálának 25. évfordulója alkalmából Marosvásárhelyen emlékünnepélyt is tartottak. 1885-ben több lapban felhívás

[48] A nemzethez! In: TL 1892. febr. 1.

[49] Terebesi *Hóry Béla* (1845–1909. dec. 20.) árvaszéki elnök, református egyházi gondnok.

[50] A következő számokban: Kérdések és feleletek rovatban egy válasza (1892. márc. 15.), Levelezés rovatban (1892. ápr. 1.), „Kossuth Lajos azt izente” és a huszáros miatyánk (1892. szept. 15.), Újabb adatok Petőfi haláláról (1892. okt. 15., nov. 1. és 15.), 1848–49-es honvédek (1893. márc. 15.), Matskási Antal, Petőfi Sándor és a háromszéki önvédelmi harc (1894. okt. 15. és nov. 1.).

[51] 1895. dec. 31.

jelent meg, mely mindazok jelentkezését kérte, akik ez ügyben valamilyen felvilágosítással tudnak szolgálni. Török Aurél[52] pesti professzor, antropológus ugyanis felvetette, hogy a csatateret tudományos célból ássák fel, és próbálják meg Petőfi csontjait azonosítani. Természetesen Imreh is megírta azt, amit megtudott e témában, de közleménye akkor nem jutott el a professzorhoz. Noha a közvélemény és a sajtó eleinte kedvezően fogadta az ötletet, később azonban egyre több és élesebb kritikát fogalmaztak meg ellene, s Török lemondott a terv megvalósításáról.[53]

1888-ban útjára indult a Petőfi-Múzeum című folyóirat, s ennek nyomán más lapokban is jelentek meg e tárgyban írások, de kiváltképpen a Marosvidékben, ahol Imreh közreadta a költő halálával kapcsolatos ismereteit, és többször állást foglalt a sír helyének kérdésében. E tárgyban levelezésben állt gróf Haller Józseffel, aki szintén a sírhelyet kereste és az övéhez hasonló információkkal rendelkezett.[54]

Nem mindenki méltányolta azonban az egykori öreg honvédek tevékenységét. Bár egyre kevesebben éltek közülük, a társadalom egy részének már terhére voltak, a dicső emlékek lassan megkoptak. Imreh egy alkalommal így öntötte ki magából panaszát:

[52] *Török Aurél* (1842–1912) orvos és antropológus, egyetemi tanár.

[53] Ferenczi 1910, 60–108. és Kelet: Napi hírek. 1874. aug. 4.

[54] Petőfiről és sírhelyéről írt cikkei: Marosvidék: Petőfi Sándor sírhelyéről (1888. nov. 3.), Petőfi Sándor sírhelyéről. Eszmecsere (1888. nov. 18.), Ismertetése a fehéregyház-segesvári csatatérnek és Petőfi Sándor sírhelyének (1888. dec. 22.), ? (1889. jan. 13.), Válasz Barabás Károly úrnak a „Magyar Szalon" f. évi febr. havi füzetében megjelent: „Hogyan halt meg Petőfi" című közleményében elmondott nézeteire (1889. febr. 24.); Erdélyi Híradó: Petőfi Sándor sírja (1890. márc. 26.), Petőfi Sándor sírhelyéről (1890. máj. 24.), A megsértett Petőfi. Egy rövidke jelenet az 1848–49. évi mozgalmas események korszakából (1890. jún. 25.), Petőfi írnokoskodása. A legrosszabb fiú a föld kerekségén (1890. júl. 30.), Petőfi Sándor sírhelyéről (1890. nov. 18.); 1848–1849. Történelmi Lapok: lásd 50. jegyzet. (A Marosvidékben közreadott Imreh–Haller-levelezés összefoglalását, az előzményeket és a későbbi fejleményeket ismerteti: Ferenczi 1910, 114–138.)

„1848–49-es honvédek
(Az ifjabb nemzedék kegyeletes adójának gyakorlása
az 1848–49. évi honvédekkel szemben.)

Elzüllött bajnok'i fénykorunknak,
Érdem talán hősi harcotok?!...
Üldöztetés és koldustarisznya:
Ez legyen érte jutalmatok!

Marosvásárhely, 1893. márc. 1. Imreh Sándor

E versszak, mely antik mód szerint, *hangsúlyozva* s újabb szokás szerint *rímelve* is olvasható, szívem mélyében leli gyökereit; látom és ismerem elhagyatott nyomorult helyzetünket.

Az öreg honvédek nemcsak üldöztetnek, de gúnytárgyai is a mai társadalomnak. Igaz ugyan, hogy sokan közülünk a végletekig vannak alásüllyedve; de miért? Azért főképpen, mert pártfogásnak nem igen örvendtek soha. Az az államszerkezet, mely őket keblére ölelte – mint anya az édes gyermekeit – *1849. aug. 13-án elenyészett*."[55]

A fentebbi rövid versből már láthatjuk, a szépirodalom iránt is fogékony volt. Ez részben hivatásából adódott, hiszen nyomdászként jó néhány irodalmi munka kikerült kezéből. 1868-ban *Székely nemzeti dalok és versek* címmel szerelmes és hazafias dalokból állított össze egy válogatást, majd 1879-ben az uralkodónak és feleségének 25. házassági évfordulójára neves magyar költők verseiből készített antológiát: *Koszorú felséges királyunk I. Ferenc József és felséges királyasszonyunk Erzsébet ezüst menyegzője emlékére. 1879. ápr. 24.* Utóbbiban Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Tompa Mihály, Arany János, Lisznyai Kálmán, Vajda János, Tóth Kálmán, Szász Károly és mások műveiből válogatott. Talán nem meglepő, hogy a kis könyvecske (10×8 cm) mintegy harmadát Petőfi versei töltik meg, köztük olyan nemzeti

[55] TL 1893. márc. 15.

érzelmű dalok is, mint a „Nemzeti dal" és a „Négy nap dörgött az ágyú". Egy rövid színművet is írt *Akik egymásnak vannak teremtve* címmel (1884). 1885-ben pedig egy elbeszélése jelent meg: *Mit tettek hitfeleink a marosvásárhelyi várbeli ref. templom toronygombjába a XVII. században*.

Írói munkásságának utolsó szelete a politika és közélet, bár eddig említett művei között is akadt, amely érintette e témát. Ezek közül a következők ismertek: *Nyilatkozat Tolnai Lajosnak, mint szerkesztőnek, az „Erdély" czimü szépirodalmi lap körül elkövetett hanyag eljárásáról* (1871); *Nyílt szavak a polgárokhoz a Deák-párt érdekében* (1872); *Miképpen lehetne segíteni az általános iparos osztály jelenlegi nyomasztó helyzetén hazánkban?* (1885).[56]

Káposztásszentmiklósi Imreh Sándor, 1848–49-iki honvéd huszár, a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának vezetője, a magyarországi könyvnyomdászok és betűöntők országos egyletének tagja, a budapesti nyomdász szakkör dísztagja, egyházi tanácsos 1895. december 25-én éjjel 12 órakor hunyt el, hosszas szenvedés után, 66 évesen. December 27-én a marosvásárhelyi római katolikus sírkertben lévő családi sírban helyezték örök nyugalomra.[57]

Imreh Sándor visszaemlékezéseinek 206 oldalnyi terjedelmű, fólió méretű kötetes kéziratát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi Fol. Hung. 1022. jelzeten.[58] Mint korábban jeleztem, a szerző részletekben már közreadta visszaemlékezéseit, de teljes terjedelmében jelen kiadásban lát először napvilágot.

A szöveget a mai helyesíráshoz (cz = cs) és központozáshoz közelítve (a nagyszámú felesleges gondolatjelet elhagytam), a tájnyelvi alakok és a szerző szövegére jellemző toldalékolás megtartásával közöltem, megőrizve az egyes szavak régi kiejtésére utaló írásalakokat is (egy nehány, úgy-e), kiküszöbölve a kisebb következetlenségeket, az értelemzavaró tollhibákat és elírásokat. A rövidítéseket jelölés nélkül

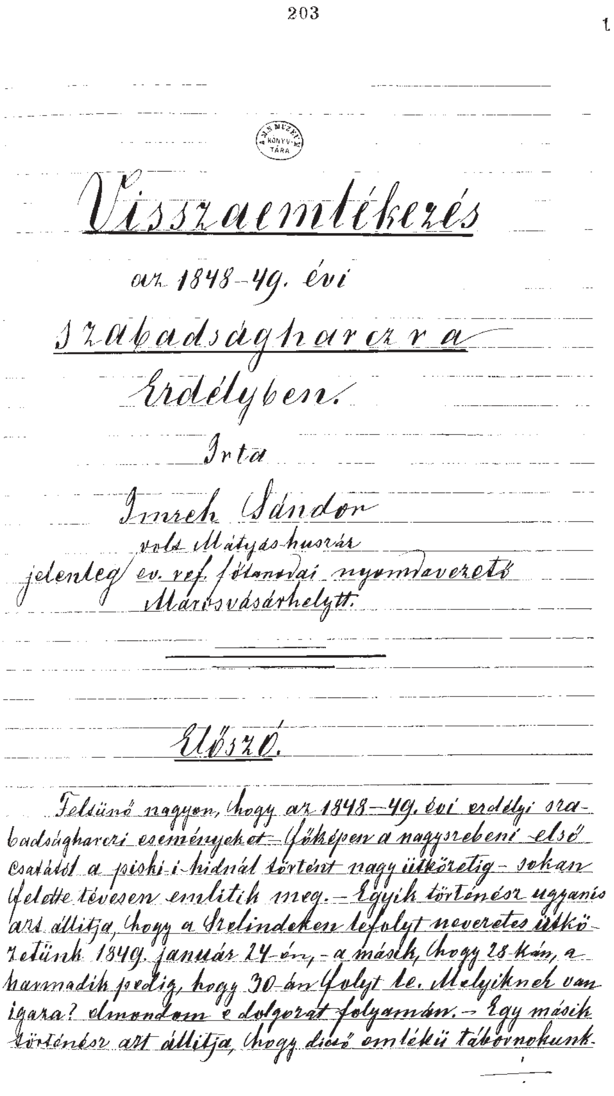
[56] Koncz 1887, 31–92.

[57] GYJ

[58] Ezúton is köszönetemet fejezem ki dr. Fülep Katalinnak, az OSZK Kézirattára tudományos főtanácsosának, hogy felhívta figyelmemet e becses kéziratra, valamint hogy a mű gondozásában szakmai segítséget nyújtott.

feloldottam (özv. = özvegy, gr. = gróf, kir. = királyi, cs. = császári stb.), egyedül az „ev. ref." feloldásától tekintettem el, amelynek jelentése: az evangélium szerint reformált, azaz református. A lábjegyzetekben megtartottam a császári-királyi hagyományos „cs. kir." formáját. A személynevek írásánál, ha ez lehetséges volt, ragaszkodtam az illetőről található nyomtatott források által használt alakhoz (pl. Eszterházi = Esterházy), az eredetitől eltérő hangzásalakban írt neveket azonban a szövegben szereplő alakokban használtam (Baldácsi, és nem Baldacci). A települések korabeli elnevezését meghagytam, későbbi névalakját lábjegyzetben közöltem, de írásmódjukat a ma használatosra javítottam (Nagy-Szeben = Nagyszeben, Maros-Vásárhely = Marosvásárhely, Deézs = Dés, N.-Enyed = Nagyenyed stb.). Az idegen eredetű kifejezések írásmódját megőriztem (bassust), mint ahogy a németből átvett katonai kifejezéseket is. A kéziratban következetlenül és szórványosan aláhúzott szavak, nevek jelölésétől eltekintettem. Imreh jegyzeteit beiktattam saját jegyzeteim sorába, jelezvén, hogy azok a szerzőtől származnak.

Pászti László

203

1.

KÖNYV-TÁRA

Visszaemlékezés

az 1848–49. évi

szabadságharczra

Erdélyben.

Irta

Imreh Sándor

volt Mátyás-huszár

jelenleg ev. ref. főtanodai nyomdavezető

Marosvásárhelytt.

Előszó.

Feltünő nagyon, hogy az 1848–49. évi erdélyi szabadságharczi eseményeket – főképen a nagyszebeni első csatától a piski-i hidnál történt nagy ütközetig – sokan felette tévesen említik meg. – Egyik történész ugyanis azt állitja, hogy a Szelindeken lefolyt nevezetes ütközetünk 1849. január 24-én, – a másik, hogy 28-kán, a harmadik pedig, hogy 30-án folyt le. Melyiknek van igaza? elmondom e dolgozat folyamán. – Egy másik történész azt állitja, hogy dicső emlékü tábornokunk

Imreh Sándor kéziratának címlapja

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának adományozta 1887. július 6-án Imreh Sándor, volt Mátyás-huszár 1848–49, jelenleg a ref. főtanoda nyomdavezetője Marosvásárhelyen.

Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben

Írta
Imreh Sándor
volt Mátyás-huszár
jelenleg ev. ref. főtanodai nyomdavezető
Marosvásárhelytt

Előszó

Feltűnő nagyon, hogy az 1848–49. évi erdélyi szabadságharci eseményeket, főképpen a nagyszebeni első csatától a piski hídnál történt nagy ütközetig, sokan felette tévesen említik meg. Egyik történész ugyanis azt állítja, hogy a Szelindeken lefolyt nevezetes ütközetünk 1849. január 24-én, a másik, hogy 28-kán, a harmadik pedig, hogy 30-án folyt le. Melyiknek van igaza? elmondom e dolgozat folyamán. Egy másik történész azt állítja, hogy dicső emlékű tábornokunk, Bemnek egyik ujja Szászsebesen lövetett el, és Szászvároson volt maroknyi hadseregével körülvéve s onnan vágta ki magát. Ez állítás mellett van a „Magyar Polgár" című, Kolozsvártt megjelent politikai lapnak egy csinos emléklapja is, melyet 1880. október 17-én, a Marosvásárhelytt felállított Bem-szobor[59] leleplezése alkalmával adott ki. E füzetkében egy helyen ez olvasható:

„Szászvárosnál négy oldalról volt bekerítve (ti. Bem) s Puchner által fegyverlerakásra szólíttatott fel; de Bem február 7-én szerencsésen kivágta magát, s azon visszavonulást vitte végbe, mely a hadviselés történetében örökké fénypont marad."

Ez a visszavonulás, igen, megtörtént éppen úgy, amint azon emléklap megírta; csak hogy nem február 7-én, s nem Szászvárosból, hanem február 6-án Szászsebesből. Ez eseményekről is tüzetesebben fogok szólni e dolgozat folyamán. Az említett „Magyar Polgár"-féle emléklap többi része szóról szóra való és igaz.

A Kolozsvártt megjelenő „Kolozsvár" című lap folyó 1887. évi 30-ik számában is jelent meg egy téves közlemény a piski csatáról. E számban ugyanis egy helyen az mondatik, hogy: „a piski nagyütközet évfordulóját ez évben is meg fogják ünnepelni az oda való iskola növendékei február 3-án."[60]

[59] A szobor Huszár Adolf alkotása.

[60] Az erdélyi részek. Vidéki élet. 1877. jan. 30., 3.

Tudom én igen jól, hogy emlékünnepet lehet rendezni azon hónap bármelyik napján, csak meg legyen említve az is, hogy a csata melyik napon folyt le. Tudva van pedig, hogy a piski véres nagy ütközet nem 1849. február 3-án (szombaton), hanem ugyanazon hó 9-én (pénteken) folyt le. Olvastam, nem egyszer, vaskos füzetekben is téves állításokat a szóban forgó eseményekről.

Elmondok tehát alább a lehető részletességgel egyet s mást az 1848–49-ik évi erdélyi szabadságharci eseményekről, emlékem alapján, egyszerű tollal és egyszerű nyelvezettel.

Meg kívánom azonban jegyezni, hogy csak azon eseményekről írhatok határozottsággal, amelyeknek mint résztvevő szemtanúja voltam; azokra úgy emlékszem ma is, midőn e sorokat írom, mintha csak most zajlanának le szemeim előtt. Amely eseményekben nem vettem részt, azokat csak idézem. Írtak már azokról igen sokan és nagyon terjedelmesen; lehet, hogy az én szerény dolgozatomban is lehet oly esemény felemlítve, amelyre mások figyelme nem terjedett ki.

A csaták folyama alatt lélekjelenlétemet soha nem veszítettem el. Figyeltem folyton minden mozdulatra, minden fejlődésre. Élénk figyelmemet a legmegrázóbb események sem kerülték ki. Mindazonáltal nem állítom teljességgel, hogy nem tévedhetek. Ha valaki netaláni tévedésemben kiigazít, köszönettel veszem; de ha tévesen igazit, állok elibe a tollal.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem hidegvérűségét, vasakaratú bátorságát nagyon tudtam csudálni. Őtet, ha csak tehettem, mindig szemmel kísértem.

Az 1848–49. évi erdélyi szabadságharci eseményekről két füzetkém került ki sajtó alól. Az első 1880-ban: *Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. Írta egy volt honvédhuszár* címen. A másik füzetke 1882-ben jelent meg, s címe: *Emlékek az 1848–49-ik évi szabadságharc korszakából Erdélyben. Írta egy volt honvédhuszár*.

Ezen füzetkékben, költségkímélés szempontjából, össze kellett szorítkoznom. Hibát is követtem el azokban; azt ti., hogy az eseményeket nem helyes egymásutánban írtam meg. E hibámat a hírlapok is megemlítették, de azért szerény munkámat igen meleg hangon ajánlották az olvasó közönség figyelmébe. Az említett hibát e dolgozatban teljesen kikerülni igyekeztem.

Kötelességemnek tartom e helyen kijelenteni, hogy e saját kezűleg írt eredeti dolgozatomat a budapesti magyar Nemzeti Múzeumnak szántam, azon óhajtásom és alázatos kérésem nyilvánítása mellett, miszerint engedtessék meg, hogy ez bárki által elolvastassék, avagy le is másoltassék – ha ti. kívántatnék –, de az eredeti kézirat a Múzeumból senkinek ki ne adassék.

Igen fogok örvendeni, ha nemzeti történetünk ez ágának csak egy porszemnyire is hasznára lehetek e szerény dolgozat által.

Azért írtam ezt meg – üres óráimban –, mert bár sokan élünk még, akik az 1848–49-ik évi küzdelmekben részt vettünk, s máris történnek ferdítések azokra vonatkozólag.

Marosvásárhelytt, 1887. március 6.

Imreh Sándor

Marosvásárhelyi események 1848 tavaszán

Nagyon élénken emlékszem azon eseményekre, melyek Marosvásárhelytt, a székely fővárosban, 1848. év kezdetén lezajlattak. 18 éves nyomdászsegéd voltam akkoriban, s keblem hullámzott, dagadozott azon nemzeti lelkesedéstől, amely akkor a kebleket átjárta, s amelytől a levegő is telve volt.

Kossuth Lajos[61] nagyhatású országgyűlési beszédei képezték akkor minden társadalmi körben és rétegben a közbeszéd tárgyát.

Március 15-ke után néhány nappal kitűzettek városszerte a nemzeti zászlók, örömjeléül a szabadság, jogegyenlőség, testvériség kihirdetésének, melynek híre csak akkor érkezett Budapestről

[61] *Kossuth Lajos* (1802. szept. 19. Monok–1894. márc. 20. Torino) 1848 április–szeptemberében pénzügyminiszter, majd a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke. 1849. április 14-től augusztus 11-ig kormányzó-elnök.

körünkbe. Akkor még nem voltak távirati sodronyok, s a posta is felette kezdetlegesen, jobban mondva: nehézkesen, csigalábakon járt.

Tehát március 15-kének híre csak napok múlva érkezett a székely fővárosba.

Kossuth Lajos arcképe az özvegy Barráné[62] és Stein könyvkereskedésébe tétetett ki közszemlére. Alig lehetett hozzáférni annak megtekintése végett, annyian nézték azt naphosszat.

A Petőfi Sándor koszorús költőnk neve is nagyon hangzatos volt már akkor, kinek *Talpra magyar, hí a haza!* című lelkesítő költeményét itt a fővárosban is egy pár ezer példányban nyomatta ki Urházy György[63] s osztotta ki a nép között.

A Petőfi Sándor neve különben már 1845–46-ban nagyon hangzatossá vált volt. Emlékszem igen élénken, hogy a helyi ev. ref. főtanodai fiatalság már akkor egész elragadtatással és lelkesedéssel említette nevét, s költeményeit szavalták és énekelték.

Az estéli fáklyásmenetek, tüntetések nagyon gyakoriak voltak akkor, nemzeti zászlókkal díszítetten egyik utcán fel s a másikon le a Rákóczi-induló[64] lelkesítő hangjai mellett, éljenezve Kossuthot, a független magyar minisztériumot, szabadságot, sajtószabadságot, uniót, egyenlőséget, testvériséget stb. stb. Más indulóra még csak gondolniok sem volt szabad a népzenészeknek a Rákóczi-indulón kívül.

A színházban az előadás kezdete előtt és felvonások közben is csak a Rákóczi-indulót volt szabad játszani a népzenészeknek az Apollóterem karzatán. Egy előadás alkalmával a *Szökött katoná*-ban[65] Julcsa

[62] Barra Gábor (1799–1837) nyomdász és litográfus özvegye.

[63] *Urházy György* (1823. dec. 28. Tokaj–1873. ápr. 12. Budapest) ügyvéd és hírlapíró. 1848 őszétől önkéntes a Mátyás-huszárezredben, ahol főhadnagy lett. 1849. április 1-jétől parancsőrtiszt Bem tábornok törzsében, megkapta a 3. osztályú katonai érdemjelet. Májusban alszázados. A kiegyezés után országgyűlési képviselő, a Tudományos Akadémia tagja. (Bona 1988, 626–627.)

[64] Rákóczi-induló: a 19. század reprezentatív nemzeti indulója. Az induló egyes elemei a 18. századra nyúlnak, de a mű megszerkesztője feltehetően Bihari János (1764–1827) 1809–1820 között. Az 1840-es években már a katonazenekarok népszerű darabja. Ismert több változata; Hector Berlioz (1803–1869) az indulót 1846-ban komponálta át, és első perctől kezdve a közönség frenetikus sikerrel fogadta.

[65] A színművet Szigligeti Ede (1814–1878) írta 1843-ban.

teljesen nemzetiszínű bokorugró szoknyában jelent meg a színpadon; volt is olyan taps, éljenzés, hogy azt hittük, a falak megrepednek. Azt a nemzeti lelkesedést leírni, amellyel akkoriban a levegő is telve volt, az én igénytelen tollam felette gyenge; arról még csak fogalmat sem alkothat magának az, aki annak részese nem volt.

Nagyon népszerű ember és hatalmas népszónok volt akkor Marosvásárhelytt Berzenczey László, ki az akkori szék- (ma megye-) gyűléseken s más népes összejöveteleken hallatta népszerű szónoklatát. A helyi ev. ref. főtanodai fiatalság nagyon bálványozta őt.

Egy alkalommal a székgyűlésen (marcalis) gróf Toldalagi Ferenc főtiszt (most főispán a címe e főrangú hivatalos személynek) ez meg amaz méltóságos urakra hivatkozott valami fontos ügyre vonatkozólag.

– Nincs többé se méltóságos, se nagyságos cím – szólt Berzenczey László dörgő hangon. – Ami volt, elmúlt! Most mindnyájan egyenlők, polgártársak vagyunk! Nekem is megvolt ez a cafrangom eddig, de ezutánra örökre sárba dobom! Mindenki csak polgártársamnak szólítson; így szólítok én is mindenkit!

Erre a nyilatkozatra megrázó éljenzés következett. Az ev. ref. főtanodai fiatalság éljenzett nagyon, mely mindig jelen volt nagy számmal a székgyűléseken.

Berzenczey Lászlót a fiatalság, egyetértve a városi polgársággal, hetenként kétszer-háromszor is megtisztelte fáklyásmenettel. A meneteket Jenei József[66] vezette.

Berzenczey László a Poklos utcában (most Deák Ferenc utca) lakott azon házban, amely most a Papp János városi polgár tulajdonát képezi. E fáklyásmeneteken én is ott voltam mindig. El nem maradtam volna a világ drága kincséért sem. Fáklyám mindig volt, s azt a főtanodai könyvnyomda kéményében tartottam elrejtve, mint drága kincset.

[66] Nagyenyedi *Jenei József* (1821. Marosvásárhely–1880. aug. 13. Mezőcsávás) 1848 szeptemberétől a marosszéki önkéntes nemzetőrzászlóalj századosa, 1849 januárjától Marosszék polgári biztosa volt. 1850-ben függetlenségi szervezkedésért letartóztatták, s elítélték. A kiegyezés után Maros-Torda megye országgyűlési képviselője volt. (Bona 1988, 690. és GYJ)

Midőn Berzenczey László lakása előtt megjelentünk, zászlókkal, éljenezve, zeneszóval, a hatalmas népszónok azonnal megjelent köztünk, s közkívánatra mindig székre állva fel, beszélt hozzánk hosszasan a szabadságról, egyenlőségről és testvériségről. Beszédét igen gyakran szakítottuk félbe egetrázó zajos éljenzésekkel.

Nem kis szerepet játszott akkoriban Urházy György is, ki – emlékem szerint – mint királyi táblai[67] hivatalnok, a népmozgalmakban élénk részt vett. Ő írta s nyomatta ki több ezer példányban a következő lelkesítő költeményt:

„Unió-dal,

Itt a zászló kezeinkben
Egy kívánat lengeti
Legyen egy a két hazából
S így vész meg nem döntheti!

Hogyha egyért fog hevülni
Millió szívdobbanás
S egybe forrunk, mint a szikla,
Úgy dicsőbb nép lesz-e más?!

Föl mindnyájan nemzet-egység,
Háromszín zászlója int;
Hol van, aki gyávaságban
Félreálljon majd megint?

Föl mindnyájan tettre készen
Álljon minden férfikar;
Hogyha tán a sors kívánja
És ha más nem jót akar!

[67] Királyi Tábla: elsőfokú és fellebbviteli bíróság 1849-ig.

Föl mindnyájan, hogyha zászlónk
Majd a vérmezőben áll:
Háromszín zászló alatt lesz
Vagy szabadság vagy halál!

Urházy György"

Az „Aranykereszt" című vendéglőben (a Deák Ferenc utcában azon épület, mely most a Baruch Jeremiás tulajdonát képezi) a fiatalság és polgárság gyakori és zajos lakomákat rendezett, miközben a kedvderítő székely nemzeti táncok sem maradtak el soha; nagyon kedvelt tánca volt akkor az intelligens fiatalságnak a székely csűrdöngölő[68] című tánc, melyet midőn a fürge székely legény táncol, így kurjongat:

„A sükösdi mesternek
Malaca lett szegénynek!"

Továbbá:

„Az én csizmám disznóbőr
Lement róla mind a szőr! Hopp!"

Egy ilyen lakoma alkalmával (délután 2 óra tájban) megpillantanak a fiatalok egy csapat román atyafit a piacon. Nosza uram fia! reájok rohannak; karon fogják őket; fel velök az „Aranykereszt" vendéglő éttermébe.

Azok szegények meg voltak rémülve. Azt hitték, valami nagy veszély fenyegeti őket.

De bezzeg elállt szemök, szájok, midőn látták, hogy a legmelegebb testvéries vendégszeretetben részesíttetnek; olyanban ti., amilyenről még csak nem is álmodtak.

[68] A székely verbunk (toborzó tánc) egyik elnevezése.

– Testvérek, egyenlőek vagyunk – mondának a fiatalok – egyetek, igyatok; sőt román nemzeti táncokat húzattak, a román atyafiak táncra perdülvén, velök járta a fiatalság is.

Azon nap estélyén ismét fáklyás menet rendeztetett a népszónok Berzenczey László tiszteletére, mely ünnepélyen a román atyafiaknak egy része elől a nemzeti lobogókat, a más része pedig, ugyancsak elől, a fáklyákat vitte.

A nemzetőrség Marosvásárhelytt egész lelkesedéssel szervezkedett[69] vadászfegyverekkel. A gyakorlatok nagyobbára a Postaréten tartattak. Mint nemzetőrök elsők jelentkeztek: Péterfi József[70] ev. ref. lelkész és Török János[71] ev. ref. főtanodai tanár.

A református főtanodai ifjúságot gróf Lázár Dénes[72] tanította a katonai mozdulatokra és fegyvergyakorlatokra. E gyakorlatok a főtanoda játszó helyén tartattak a Király-kút közelében. Hogy e gyakorlatokról, mint a főtanoda könyvnyomdájához tartozó ifjú, én sem maradtam el, alig kell mondanom.

Volt tehát határtalan öröm, lelkesedés, készülődés. Különös, hogy mi magyarok örvendtünk, ujjongtunk egetverőleg; de azok, akiknek igazán szívből, lélekből kellett volna örvendeniök, mogorván hallgattak, s az örömnek egy hajszálnyi jelét sem mutatták. Értem a különböző nemzetiségeket.

[69] A marosvásárhelyi nemzetőrség az elsők között, már 1848 áprilisának közepén megalakult. (Süli 2000, 620.)

[70] Kibédi *Péterfi József* (1796. márc. 29. Sóvárad–1873. júl. 11. Marosvásárhely) marosvásárhelyi református lelkész és Maros egyhámegye esperese. (GYJ)

[71] Bágyi *Török János* (1806. jún. 21. Bágy–1854. márc. 10. Marosvásárhely) református teológiai tanár, 1837-től a marosvásárhelyi kollégiumban. 1848. nov. 5.–1849. márc. 11. között osztrák fogoly. 1852-ben a Mack-féle összeesküvésben való részvétel miatt letartóztatták és kivégezték.

[72] Gróf *Lázár Dénes* (1816. febr. 27. Szárhegy–1881. febr. 25. Moson) 1848. szeptember. 5-től a Kolozs megyei nemzetőrség összeírási biztosa. Október 18-tól őrnagy, a marosszéki dandár parancsnoka, részt vett a Székelyföld körüli harcokban. 1849-től a marosszéki nemzetőrség parancsnoka, később alezredes. Harcolt az oroszok ellen, végül Komáromba menekült; ott tette le a fegyvert. (Bona 2000, 475.)

Nincs azonban öröm, amelybe üröm, keserűség is ne vegyülne. A mi örömünk, lelkesedésünk sem volt tartós és ment a veszélytől.

Édes magyar hazánk ifjú ege borulni kezdett.

Az ólomlábakon járó akkori posta meghozta április 10-ke táján a vészhírt, hogy az anyaországban a horvátok és rácok kitűzték a lázadás zászlóját. Megtagadták az engedelmességet a magyar kormánynak. Pedig azt V. Ferdinánd,[73] Magyarország koronás királya nevezte ki és erősítette meg. A lázadók élén Jellasich[74] horvát bán állt.

Ezen szomorú hírek után (április hó végén és nem májusban, mint sokan állítják) Magyarországról egy küldöttség jött Marosvásárhelyre, a székely fővárosba, felhívni a székely népet a megtámadtatásban segélynyújtásra.

E küldöttség – emlékem szerint – négy tagból állt, s köztük volt Lisznyai Kálmán,[75] a jeles költő is. A többiek nevére nem emlékszem.[76]

[73] *V. (Habsburg) Ferdinánd* (1793. ápr. 19. Bécs–1875. jún. 29. Prága) 1835–1848 magyar király és I. Ferdinánd néven osztrák császár. 1848. április 11-én szentesítette az utolsó rendi országgyűlés által megszavazott ún. áprilisi törvényeket. December 2-án unokaöccse, Ferenc József javára lemondatták a trónról.

[74] Báró *Josip Jellačić* (1801. Pétervárad–1859. Zágráb) horvát bán, táborszernagy. 1848 szeptemberében támadást indított Magyarország ellen, a pákozdi csata után kivonult az országból. Később császári hadtestparancsnokként harcolt a honvédsereg ellen.

[75] Lisznyói *Lisznyai Damó Kálmán* (1823. okt. 23. Herencsén–1863. febr. 12. Buda) ügyvéd és költő Pesten, a márciusi ifjak egyike, 1848 májusában *Székely József* (1825–1895) társaságában Pest város küldötteként járt Erdélyben. Ősszel önkéntes a Mátyás-huszároknál. 1849 márciusában hadnagyi rendfokozatban történetíróvá nevezték ki a Feldunai hadsereg törzséhez. (Bona 1998, II. köt. 398. és Kővári 1861, 34.)

[76] Ha emlékem nem csal, Klapka György Komárom várának későbbi hős tábornok-parancsnoka is tagja volt e küldöttségnek. Imreh Sándor [jegyz.].

Klapka György (1820. ápr. 6. Temesvár–1892. máj. 12. Budapest) 1848. május–június során Batthyány Lajos miniszterelnök megbízásából körutat tett Kolozsváron és a Székelyföldön az unió támogatottságának és a határőrkatonaság kimozdíthatóságának felmérésére. (Bona 2000, 168.) Imreh rosszul emlékezik, ugyanis Klapka május 22-én ért Kolozsvárra és csak 26-án indult tovább Marosvásárhelyre. (Borsi-Kálmán 1999, 406.)

A küldöttség további tagjai voltak még: *Hajnik Károly* (1806–1866) országos

Mint a villám terjedt el a hír a városon, hogy Magyarországról küldöttség jött azon célból, hogy a székely népet harcra hívja fel.

Egy szép tavaszi nap délutánjára meghívatott az egész város polgársága a Nagypiacra (most Széchenyi tér[77]).

Tömve volt a tágas nagy piac, alig lehetett mozdulni valamely irányban.

Igen rövid vártatás után megjelentek a küldöttek is, királyi táblai komerelisták,[78] a református főtanodai fiatalság és a városi fiatalság egy része által kísértetve, nemzeti zászlók erdeje közepette, a Rákóczi-induló hangjai mellett.

A küldöttek komoly magatartással mentek fel a híres Bodor-kútra; köztük volt első sorban Berzenczey László és Urházy György is.

Midőn mind felérkeztek a kút kanyarulatára, a vasrácsozat megé, egetrázólag és hosszasan megéljeneztük őket. A hatalmas éljenzés után mély és ünnepélyes csend következett. Azon komoly és ünnepélyes perceket nem feledem el soha.

Berzenczey László volt az első, ki a nagy gyülekezethez szólt s a küldötteket bemutatta. Elmondta hatalmas szónoklattal, hogy azok mi célból jöttek a mi körünkbe. Elmondta a horvátok és a rácok igazságtalan fellázadását az anyanemzet ellen; azon nemzet ellen, amely őket minden jóban részesíti és védelmezi a külveszélyektől. Beszédét mindegyre harsány éljenzés szakította félbe. Beszélt aztán Lisznyai Kálmán is igen nagy hatással, s beszéltek még a küldöttség többi tagjai is, kiknek beszédeit folytonosan lelkes éljenzés követte. Urházy György a fenn bemutatott költeményét szavalta el, szűnni nem akaró éljenzések közt.

Végül ismét Berzenczey László szólt a néphez. Elmondta az eshetőségeket; kikérdezte a népgyűlést, hogy hajlandó-e segítséget nyújtani a testvérországnak, ha a sors úgy kivájna?

---

gyorsírási főnök, majd székelyföldi kormánybiztos és *Gál Sándor* (1817–1866) hadnagy, az Országos Nemzetőri Tanács segédtisztje. (Jakab 1880, 150. és Bona 2000, 158.)

[77] Marosvásárhely főtere 1860-ban lett Széchenyi Istvánról elnevezve. (Szentgyörgyi 1912, 201.)

[78] Itt: bírósági hivatalnok.

– Igen! Hajlandók vagyunk! – kiáltánk egetrázólag. – Éljen Magyarország! Éljen Kossuth Lajos! Éljen Batthyány Lajos![79] Éljen az unió! Éljen a független magyar minisztérium! Éljen a szabadság! Éljen a sajtószabadság!

– Ha ígéritek – folytatá Berzenczey László –, tartsátok fel három ujjaitokat s itt, az isten szabad ege alatt, az isten szent színe előtt esküdjetek meg, hogy fogadástokat meg fogjátok tartani.

E felszólításra mintegy varázsütésre, valamennyi jobb kéz az ég felé emelkedett.

Elmondtuk az esküt, amint Berzenczey László diktálta, akkora lelkesedéssel, hogy még Árpád és Attila ősapáink is megelégedetten mosolyoghattak le reánk a magasból.

Ez eskü elmondásában a nevezetes az volt, hogy azt nem csak a meglett férfiak, de valamennyi iparos tanonc, sőt a nők nagyrésze s a kicsiny gyermekek is elmondták.

A Bodor-kút[80] körül lefolyt népgyűlés után, mely este végződött be, nagy lakoma következett az „Aranykereszt” című vendéglőben.

* * *

[79] Gróf németújvári *Batthyány Lajos* (1807. febr. 11. Pozsony–1849. okt. 6. Pest) 1848. márc. 17-től okt. 2-ig az első független felelős magyar kormány miniszterelnöke. 1849. január 8-án az osztrákok Pesten letartóztatták, majd október 6-án kivégezték.

[80] A Bodor-kútra vonatkozólag, mely e század elején zenélt is, azt az indítvány tette volt egy buzgó zsurnaliszta ezelőtt egy nehány évvel, hogy azt le kellene bontani, miután a piacot csúfítja. Az én szerény nézetem szerint éppen ellenkezőleg: e kút rendben tartva s időnként renoválva, díszére van a marosvásárhelyi nagypiacnak. De legyenek a nézetek bármily eltérők, azt a kutat megsemmisíteni azért is kár lenne, mert az már történelmi nevezetességűvé vált. Sok nevezetes szónoklat hangzott onnan le, nem csak 1848–49-ben, de még az után is egészen a mostani időkig. Imreh Sándor [jegyz.].

Marosvásárhely főterén 1810 körül épült kút a lakosság vízszükségletének fedezésére. Rövidesen Bodor Péter (1788–1849) zenélő szerkezetet épített a kútba, mely 1836-ig működött. Az egyre romosabb építményt 1911-ben lebontották, helyére színház épült. (Szentgyörgyi 1912, 64–66.)

A marosvásárhelyi Bodor-kút
(Szentgyörgyi 1912)

A következő május hóban átutaztam Kolozsvárra; nem ugyan vasúton vagy postakocsin, mert ilyen járműveknek akkoriban Marosvásárhely és Kolozsvár közt még csak híre sem volt, hanem ősi szokás szerint, tisztességesen gyalog, a Mezőségen keresztül.

Kolozsvári események

Mint fiatal betűszedő Kolozsvártt az ev. ref. főtanoda könyvnyomdájában nyertem foglalkozást a Farkas utcában. E nyomdát akkor Tilts János[81] könyvárus tartotta haszonbérben. A legelső mű, melynek szedésével megbízattam: *Forradalmi mozgalmak* című volt, írta Szilágyi Sándor.[82] Még akkor a régi helyesírás szabályai uralkodtak a hazai nyomdászatnál.

Nagy igyekezettel, teljes lelkesedéssel eltelten láttam munkám után. Azonban a marosvásárhelyi piacon elmondott esküt feledni nem tudtam. Egy belső sugallat folyton sarkalt annak beváltására.

Később az „Ellenőr" című lap mellett működtem, melyet Kőváry László[83] szerkesztett, s főmunkatársa Dózsa Dániel[84] volt. Szilágyi Sándor is sokat dolgozott e lapba.

Kolozsvártt éppen folyamatban volt akkor az erdélyi országgyűlés,

[81] *Tilts János* 1842-től volt a kolozsvári református kollégium bérlője. 1849-ben nyomdászati és kiadói tevékenysége miatt várfogságot szenvedett.

[82] *Forradalmi mozgalmak Bécs–Pest–Kolozsvárt 1848-ban*. Kolozsvár, 1848. Tilts János kiadása. *Szilágyi Sándor* (1827. aug. 30. Kolozsvár–1899. jan. 12. Budapest) történész, szerkesztő.

[83] Újtordai *Kőváry László* (1819. júl. 7. Torda–1907. szept. 25. Kolozsvár) jogász. 1848 tavaszán megindította az Ellenőr című politikai lapot Kolozsvárott; júniusban az országos statisztikai hivatalban, majd a pénzügyminisztériumban volt titkár. 1849. március 15-én az erdélyi sereg históriagráfusának nevezték ki, s a zsibói fegyverletételig a sereg mellett maradt. Aktív szerepet játszott Kolozsvár fejlesztésében, például róla kapta nevét a vasúti dolgozók lakótelepe: Kőváry-telep.

[84] Makfalvi és uzapaniti *Dózsa Dániel* (1821. jan. 30. Makfalva–1889. szept. 25. Buzásbesenyő) ügyvéd, politikus, publicista. Már az 1840-es évek elején fellépett Magyarország és Erdély uniójáért, 1848. július és október között átvette a

a Belmonostor utcai redoutban.[85] Emlékem szerint éppen az unió felett folyt a nagy vita. Kolozsvár még díszesebben volt fellobogózva (nemzeti lobogókkal), mint Marosvásárhely. A tüntetések, nemzeti lobogós menetek napirenden voltak ott is, még nagyobb mértékben, mint Marosvásárhelytt.

A kolozsvári 11-ik önkéntes zászlóalj[86] alakulni kezdett. A 15-ik Kossuth-huszárezred szervezése szempontjából a magyar kormány által kinevezett toborzók, vagyis verbunkosok június 2-ik felében megérkeztek Kolozsvárra. A színházban láttam meg őket. Isten veletek betűk, isten veled sajtó és nyomdászat – gondoltam magamban. Eskümet a haza irányában be kell váltanom. Én huszár leszek. Lovagolni már gyermekkoromban jól tudtam.

Másnap már piros huszársapkával és karddal az oldalamon jelentem meg a nyomdában a műtársaktól búcsút venni. Voltak, akik rosszallták eljárásomat, mondván, hogy a hazának a nyomdászati téren is nagy szolgálatot tehettem volna; e téren kellett volna maradnom. Reájok sem hallgattam. A 15-ik Kossuth-huszárezred 2-ik századához álltam be, s eskümet már letettem volt Makray László[87] derék századosunk előtt a Biazini-szálloda egyik vendégszobájában V. Ferdinánd magyar királyra és a magyar alkotmányra.

Kőváry László által szerkesztett kolozsvári Ellenőr című folyóirat vezetését, mikor is a lap nem csak Erdélyben vált népszerűvé, de a pesti lapok is közölték vezércikkeit. Később belügyminisztériumi titkár lett. 1867-től Deák-párti képviselő.

[85] Redout (francia): álarcosbál, táncterem, magyarul vigadó; eredeti jelentése: váracs, négyszögsánc.

[86] Egy 1848. június 8-án kelt nádori rendelet értelmében kezdték meg két honvédzászlóalj szervezését Erdélyben. A 11. Kolozsváron, a 12. Marosvásárhelyen alakult meg. A 11. honvédzászlóalj a szabadságharc egyik legkiválóbb alakulata volt, a piski csatában tanúsított vitézségükért Bem tábornok megengedte nekik a vörös sapka viselését. (Barcy–Somogyi 1986, 92.)

[87] Vízszentgyörgyi és felpestesi *Makray László* (1815. márc. 15. Széplak–1876. márc. 30. Felsőpestes) 1848 áprilisában a dési nemzetőrség századosa, augusztustól a Mátyás-huszárezred Désen alakuló 2. századának parancsnoka. 1849. január 27-től őrnagy és osztályparancsnok ezredében. Kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Június 6-tól alezredes, ezrede négy századának parancsnoka a nagyszebeni hadosztálynál. Júliusban a Székelyföldön harcolt, majd Kolozsvár fedezésére küldték. 1866–1875 között országgyűlési képviselő. (Bona 2000, 492.)

Gróf Bethlen Gergely (Czetz 1868)

Nagy hazánkfia, Kossuth Lajos rendeletére ez ezred később Mátyás-huszár nevet vett fel.

Századunk, a 2-ik század sorozási állomása Dés volt. Kolozsvár az első század sorozási helye volt, mely század szintén nagyban szervezkedett gróf Bethlen Gergely huszárszázados parancsnoksága alatt. Gróf Bethlen Gergely egyike volt akkoriban a leghíresebb lovaglóknak Erdélyben, aki kis, fekete szőrű arabs paripáján nem lovagolt, hanem repült.

Felkerestem ugyanazon napon Dózsa Dániel urat is, az „Ellenőr" segédszerkesztőjét,[88] aki midőn megpillantott, nagyon megdicsérte és igen helyeselte eljárásomat.

Felkértem a segédszerkesztő urat, bajtársaim megbízásából, hogy írjon számunkra egy huszár harci dalt, s hozzá dallamot is.

– Ezer örömmel – válaszolá egész lelkesedéssel a már akkor igen jeles tollú segédszerkesztő.

S a költemény és dallama azon napon csakugyan elkészült, amelyet aztán egész lelkesedéssel énekeltünk, és igen gyakran, a szabadságharc folyama alatt.

E költemény hat vagy hét versszakra terjed. Ide igtatom, emlékem alapján, az első két versszakot:

„Kossuth-huszárok dala.

Föl, fiúk, a paripára
Föl a harcra, föl csatára!
Veres csákónk tolla leng a szél után,
Hajh de szívünk a hazáért helyt van ám!

Szent az érzés, mely vezérel,
Vívni bajjal és veszéllyel;
Szent az érzés, szent a cél is, mely alatt:
Élni, halni drága kedves gondolat."

[88] Jelenleg Királyi Kúriai bíró. Imreh Sándor [jegyz.].

Július hó közepe táján már öltönyt és pisztolyokat is kaptunk. Lovaink azonban még nem voltak.

A gyakorlatokat: sorakozást, menetet, fordulatokat, kanyarulatokat, fejlődéseket, kardvágásokat stb. szorgalommal tanultuk.

Augusztus 20-a táján századunk átment Désre teljes kiegészíttetése végett. Megvallva az igazat, tulajdonképpen nem is kellett volna Désre átmennünk, mert a század már Kolozsvártt csaknem teljes létszámmal rendelkezett. Ez az átutazás tehát inkább formalitásból történt, miután dési lovas század volt a neve.

A még hiányzó rész kiegészítése nagyon gyorsan, mondhatni, rohamosan történt meg, úgy annyira, hogy az utóbb jelentkezőket a gyalogsághoz utasította századosunk.

Idegen hangzású névvel a századba senki fel nem vétetett. Aki ilyennel bírt, köteles volt nevét magyarosítani. A magyarosítás kurtán, furcsán ment végbe. Makray százados megkérdezte az illetőtől, hogy milyen hangzású nevet kiván fölvenni? A válaszul mondott név bejegyeztetett a névsorba s azt megváltoztatni nem volt szabad. Így lett Schlüsslerből Tálosi és Rosenbaumból Rózsafái stb.

Midőn századunk augusztus végén elérte a teljes létszámot, visszautaztunk Kolozsvárra, ahová amidőn megérkeztünk, nagyrészünk lovakat is kaptunk, úgy karabélyokat is. A lovakat azon sorrendben kaptuk, amint a beállásra jelentkeztünk. A vagyonosabb osztálybeli fiatalok saját lovaikkal jelentették be magukat, s így e szerint szeptember hóban kevesen voltak a gyalogos huszárok.

Most már lóháton folytak a gyakorlatok csaknem egész napon át, lelkesedéssel és teljes odaadással, úgy az első, mint a 2-ik századnál.

Kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy a két század, azaz lovas osztály (Divisio) parancsnoka gróf Mikes Kelemen[89] őrnagy volt.

Ez idő tájban már kezdtek szállinkózni a vészhírek a mi kedves

[89] Gróf *Mikes Kelemen* (1820. dec. 3. Szék–1849. jan. 21. Nagyszeben) 1848. július végétől az akkor még Kossuth önkéntes csapat szervezője gr. Bethlen Gergellyel Kolozsváron. Augusztus 23-tól főszázados az 1. századnál, szeptembertől őrnagy az 1. osztálynál. November 1-jétől ezredes, a Mátyás-huszárezred parancsnoka. Bem erdélyi hadjáratában dandárparancsnok, Nagyszeben ostrománál hősi halált halt. (Bona 2000, 517–518.)

román testvéreink garázdálkodásairól, pusztításairól az ország különböző vidékeiről, miután ők nem elégedtek meg azon nagyszerű kedvezménnyel, hogy teljesen szabadok, s velünk egyenjogúak lettek, ők nem kevesebbet, mint azt kívánták, hogy mi, ázsiai barbárok, hagyjuk el végképpen e hazát, s menjünk vissza ősi hazánkba, Ázsiába.

Igénytelen nézetem szerint, nem hiszem, hogy a történet is képes lenne egy olyan hasonló esetet is felmutatni, mely szerint egy nép oly galádul visszaéljen azon kedvezménnyel, amelyben részesült, éppen azon nemzettel szemben, amely azt adta, mint az oláh nép. E visszaélésért azonban nem lehet az összes népet, csak a meggondolatlan vezetőiket kárhoztatni. Pirulni fognak az utódok e rút háládatlanságért. Egy napon, szeptember első heteiben hírét vettük, hogy egy nagy csapat oláh felkelő vonul Drág, Páncélcseh s Csomafája felől Bonchida felé, Urbánhoz[90] pazsuráért.[91] Lóra pattantunk tehát azonnal, s Makray László századosunk vezénylete alatt elibök kerültünk Bonchidánál. Lefegyvereztük őket, a nagy hajukat levágattuk, a magyar alkotmányra megeskettettek, aztán haza lettek bocsátva, meghagyva nekik, hogy halálbüntetés éri őket, ha még ilyen lépésre vetemednek. Örvendtek, hogy más bajuk nem történt. Hajlongva távoztak.

Visszamentünk Kolozsvárra.

Rövid időn arról értesültünk ismét, hogy Kolozson egy szakasz József-huszár[92] tanyázik. Gyorsan ott termettünk ismét Makray

[90] *Karl Urban* lovag (1802–1877), osztrák táborszernagy, a 17. (2. oláh) határőr gyalogezred parancsnoka, ekkor alezredes. 1848. szeptember 14-én nyíltan felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak és támogatta a román felkelést. Részt vett a magyar sereg elleni harcban. Bem elől többször kénytelen volt Bukovinába vonulni.

[91] Pazsura – kétfejű sas –, aki annak birtokában volt, teljes híve volt a kamarillának s harcolhatott a magyarok ellen. Imreh Sándor [jegyz.].

A pajura a román mitológiában kisebb ragadozó madarat jelent; itt: kétfejű sasos pecséttel ellátott igazolvány.

[92] Az erdélyi toborzású cs. kir. 2. huszárezred ekkor már Ernő Ágost, Hannover királya lovassági tábornok nevét viselte (1847–1852). Korábbi ezredtulajdonosa volt József nádor. A honvédsereg egyik legjobb huszárezrede volt, amely a III. hadtestben küzdött. (Kedves 1992, 52. és Ságvári-Somogyi 1999, 100.)

László parancsnoksága alatt. Ekkor már jól meg tudtuk ülni lovainkat s a huszáros gyakorlatokban is nagy előhaladást tettünk volt. Hatalmas oktató ám a hazaszeretet, a lelkesedés.

Amint Kolozsra megérkeztünk délelőtt 10 óra tájban, Makray századosunk azonnal maga elé rendelte a József-huszárokat, s felszólította őket, hogy csatlakozzanak hozzánk, s V. Ferdinánd magyar királyra és az alkotmányra tegyék le az esküt!

Valami idegen származású huszártiszt ellene akart mondani ez intézkedésnek. De nem hosszasan beszélhetett, mert Makray századosunk méregbe jőve, s kardját a levegőben megforgatva, egész tűzzel így szólt:

– Nem könyörögni, hanem parancsolni jöttem! Aki nem engedelmeskedik, azonnal főbelövetem.

E kijelentésnek aztán lett hatása, mert az a császári-királyi huszártiszt jónak látta előlünk eltávozni, a legénység pedig egész örömmel és lelkesedéssel csatlakozott hozzánk, főképp miután ki lett előttük jelentve, hogy V. Ferdinánd magyar királyra s a magyar alkotmányra kell letenniök az esküt. Kolozsvártt lettek felesketve Mikes Kelemen gróf őrnagyunk jelenlétében. Beosztattak közénk s egész lelkesedéssel harcoltak velünk együtt mindvégig, a haza szent ügyéért.

A rémhírek és a menekülők mind gyakrabban érkeztek Kolozsvárra az ország több részeiből. Híre jött egy napon, hogy Katonában (Mezőség) is nagyban fegyverkeznek a lázongók. A 11-ik önkéntes zászlóaljból egy pár század, és lovas osztályunk 1-ső százada gyorsan jelentek meg e helyen; a községet körülvették, a lázongókat szétszórták s lefegyverezték. A fő cinkosokat, ti. a bujtogatókat bekísérték Kolozsvárra, s miután a törvényes vizsgálat bűnösségüket kiderítette, halálra ítéltettek (ketten voltak) s a szamosfalvi határon felakasztattak.

Szeptember utolsó hetében egy napon, pont déli 12 órakor az egész kolozsvári magyar helyőrség fegyverre szólíttatott, ti. a 11-ik zászlóalj, az összes nemzetőrség és mi lovasok, de mi csak gyalog sorakoztunk. Nem tudta senki, de sőt még csak nem is gyanította, hogy mi fog történni. A tiszteket, ha kérdeztük, csak barátságos mosollyal válaszoltak.

Midőn teljesen rendben voltunk, felsőbb parancs folytán, szépen, katonás sorrendben kivonultunk a nagy kaszárnya felé.

Az úgynevezett Topler-fogadó és Külső-Magyar utca közt volt akkoriban egy lovas kaszárnya; egy század svalizsér[93] tanyázott ott. Ezt a lovas kaszárnyát gyalogságunk körülvette. A svalizsérok künn az udvaron üldögéltek szanaszét, s éppen étkeztek, ki-ki a maga pléhedényéből, egész nyugalommal. Semmi rosszat sem gyanítottak.

Amidőn a laktanya körül volt véve, gróf Mikes Kelemen őrnagyunk így szolt hozzánk felemelt fővel, parancsolólag:

– Bajtársak! Menjetek be az istállóba, s a lovakat, lószerszámokkal együtt vezessétek ki, úgy a kardokat és lőfegyvereket is mind vegyétek el a svalizséroktól, akik közül ha valaki ellenkezni merészkednék, azonnal főbelövetem!

Nem telt bele egy negyedóra, s már birtokában voltunk mindennek s egész nyugalommal távoztunk. Nem ellenkezett senki.

A lovatlan búslakodó svalizsérok egy nehány hétig Szamosfalván tanyáztak, aztán kivonultak az országból – tudomásom szerint – Galíciába.[94]

Egy izgalmas nap Kolozsvártt 1848-ban

Azon izgalmas esemény, melyről ez igénytelen soraim szólnak, Kolozsvártt történt 1848. szeptember hó utolsó napjaiban.

A Középkapu, jobban mondva: vártorony, akkoriban még fennállt teljes épségben, melyben toronyóra is volt. Az óra körszámait egy hatalmas nagy, aranyos kéz mutatta a piac felöli oldalon. E torony

[93] A cs. kir. 3. Ferdinand Maximilian könnyűlovasezred egy százada.

Chevau-légers: francia szó, a magyarba a svalizsér alakban került át, a könnyűlovasság egyik fajtája. Az Osztrák Birodalomban a nem magyar tartományokból állították ki ezeket ezredeket, a XVIII. század második felében, már meglévő egyéb lovasezredek felhasználásával.

[94] Galícia az Osztrák Birodalom tartománya a Kárpátoktól északra, Lengyelország felosztása után, 1772–1919 között. Valójában az egész ezred Bukovinába vonult, ahol August Wardener cs. kir. tábornok dandárához csatlakozott.

városi őrséggel is el volt látva; az őrségnek lát- és hangcsövek (tubus) álltak rendelkezésére. Távcsővel azért láttattak el, hogy nappal a távoli vidékeket, hegységeket vizsgálhassák, ha talán ellenséges lázongók közeledtnének (akkor már nagy csoportokban jártak a lázongók több vidéken). Hangcsővel (tubus) azért, hogy az által, ha a szükség úgy kívánja, a helyőrséget gyorsan fegyverre szólíthassák, azaz, hogy jelezhessék a veszélyt.

Izgalmas napokat éltünk akkor nagyon. A hajmeresztő rémhírek egymást érték az ország különböző részeiből. Az erdélyi magyarság vagyonosabb része már akkor Kolozsvártt keresett menedéket, a más része pedig a Székelyföldre menekült.

A dicső emlékű 11-ik önkéntes zászlóalj azon idő tájban már teljesen felfegyverkezve, s az akkori körülmények szerint jól begyakorolva, a nagy kaszárnyában tanyázott. A városi polgárság szintén fegyverben állt; egy része mint gyalog nemzetőrség, talán még az I. Napoleon korszakában elhasznált rossz kovás fegyverekkel ellátva, egy része pedig mint vadász, saját egy- és kétcsövű vadászfegyvereikkel, a harmadik rész pedig mint lovas nemzetőrség, de igen jól felszerelve és fegyverezve, saját lovaikkal. Ez utóbbi lovas csapat a Kolozsvári vagyonosabb osztályból alakult. Mi, a Kossuth-, később Mátyás-huszár 15-ik ezredének 1-ső divisiója vagyis 1-ső és 2-ik századnak nagy része fegyverekkel és lovakkal – mint egy elébbi cikkemben is említém – szintén el voltunk látva, nagyon kevesen voltak tehát, akik még lovat nem kaptak.

Hat ágyúnk akkortájban érkezett Magyarországról, melyeket egetrázó éljenzéssel és lelkesedéssel fogadtunk, de azok még nem voltak felszerelve, tehát használni sem lehetett.

És most, midőn a városi fegyveres őrségről röviden megemlékeztem, elmondom azon felette izgalmas eseményt, mely Kolozsvártt 1848. szeptember utolsó napjaiban történt.

Tehát azon napok egyikén, délután 1 óra tájban az említett Középkapu toronyőrsége egy lándzsákkal felfegyverzett ellenséges csapatot pillantott meg Pata[95] felől a város felé közeledni. Neki-

[95] Kolozspata.

irányozták ez ellenséges csapatnak a nagy távcsőt, s azon rendre mindnyájan keresztülnézték, mert a toronyőrség három tagból állt, s a közeledő csapatot mindhárman ellenségnek nézték.

– Úgy van – szólt az egyik őr –, tisztán látom, hogy azok lándzsás felkelők.

– Mi is annak néztük őket, komám – válaszolt a másik őr. – Csak a vak nem nézné azokat felkelőknek! Már pedig mi csak nem vagyunk vakok ám.

E tiszta megállapodás és meggyőződés után az egyik őr megragadja a tubust, azt a nagypiacnak irányozza, s elkezd azon egész erővel kiáltozni, hogy:

– Fegyverre! Fegyverre, polgárok! Mert egy nagy csapat felkelő ellenség közeledik Pata felől! Fegyverre!

Na hiszen, nem is kellett ennél több.

Megkondultak azonnal Kolozsvár összes tornyaiban a vészharangok, s megperdültek az utcákon fel- s le a lármadobok. A lovas trombitások pedig vágtatva nyargalták be a város utcáit s hívták fegyverre a helyőrséget.

Volt lárma, zaj, lótás-futás és felfordultság Kolozsvár városában, s alig egy nehány perc alatt az egész piac keresztül kasul futkosó gyalog- és lovas nemzetőrökkel telt meg, sorakozván gyorsan zászlóik alatt.

Egy nehány nemzetőr a piac felé sietvén, ily párbeszédet folytatott:

– Lesz itt ma vérontás, komám – szólt az egyik nemzetőr, igen komoly arccal.

– De igen ám – felelt a másik. – Patakkal fog folyni a vér. Én a családomat a házam padlásán rejtettem el.

– Én meg a pincében – válaszolt az elébbi. – Tudja isten, látjuk-e még őket?

Én és Koós Ferenc[96] bajtársam – jelenleg királyi tanfelügyelő – a Középkapun kívül balra, egy vendéglőben voltunk beszállásolva.

[96] *Koós Ferenc* (1828. okt. Magyarrégen–1905. nov. 24. Brassó) volt Mátyás-huszár, királyi tanácsos és tanfelügyelő. Tanulmányait befejezve a bukaresti református közösség papja volt 1855–1869 között. Miután visszatért Erdélybe, tanfelügyelő lett és sokat tett az ottani közoktatásért.

A riadó percében nem voltunk hon, gyorsan siettünk tehát haza nyergelni s lóra ülni. Nyergelésünket azonban nem csekély mérvben zavarta meg a szállásunk előtt elhaladó két 11-ik zászlóaljbeli dobos, pergetvén dobjaikat akkora tűzzel, miszerint mi azt hittük, hogy a lándzsák hegyei már nyomulnak is be istállónk ajtaján. Sietve kapkodtunk pokróc, nyereg, lekötő, s kantár után. Egyszerre akartunk volna mindent feldobni lovainkra. Na de mégis felnyergeltünk tisztességesen, mielőtt az ellenség berohant volna a városba; lóra ültünk s megjelentünk a gyűlhelyünken, mely a Középkapun belől, éppen a lármás tubus alatt volt. Tisztjeink már csaknem mind jelen voltak a gyűlhelyen, közbajtársaink közül azonban alig egy nehányan, s ezek közt ott volt Gyomokay bajtársunk is (keresztnevére nem emlékszem), lova még nem lévén, tehát gyalog.

Gyomokay bajtársunkról megjegyzem, hogy ő művészetére nézve színész, s hatalmas athleta-termetű ember volt, aki – megszólásképp ne legyen mondva – szeretett igen gyakran megjelenni olyan helyeken, ahol nem a toronybeli harangokat, hanem a kupás és félkupás üvegeket szokás kongatni. Ez alkalommal is olyan helyről jöhetett ki Gyomokay bajtárs, mert az orcája nagyon rózsaszínű volt, s felette nagy vitézséget tanúsított ott bent a város falai közt, mivel kardját kivonván s azzal elkezdett hősies bátorsággal vagdalni, szúrni minden felé – természetesen, csak a levegőben –; s e csapásokból az utcakövezetnek jutott ki nagyon a része, mert Gyomokay azt úgy s akkora erővel vagdalta, hogy abból sűrű szikrák pattogtak ki, s folyton kiáltotta (hatalmas bariton hangja volt): Fegyverre! Fegyverre!

Az ablakok és álltányok már tömve voltak mindenfelé siránkozó, sikoltozó nőkkel s gyermekekkel. Gyomokay bajtárs ezeket még jobban elrémítette.

Reákiáltottak aztán tiszteink, hogy hallgasson s ne rémítse a népet oly feltűnően, hiszen úgy lehet, nem is igaz a támadás, puszta lárma lehet az egész.

– Hogy hallgatnék, uraim?! Dehogy hallgatok – kiáltott dörgő hangon Gyomokay bajtárs. – Most, midőn bérces hazánk büszkeségét, Kolozsvár városát s annak lelkes magyar lakosságát készül megtámadni az éretlen vad tömeg! Most hallgassak? Dehogy hallgatok! Most az ideje, hogy bosszút álljunk! Ne féljünk, hölgyeim, míg

karjainkat bírjuk – kiáltott az álltányok- és ablakokból kinéző, nagyon remegő úri nőkhez –, mert megvédjük mi nagysádtokat vagy mind meghalunk! Fegyverre! Fegyverre! Akinek bátorsága van fegyverre!

Mi természetesebb, minthogy e nagy lármára a szépnem és gyermekek még jobban megrémültek.

Gróf Mikes Kelemen őrnagy parancsára aztán Gyomokay vitéz bajtársunk elkísértetett s dutyiba záratott, hogy a hősies bátorságot pihenje ki.

A toronyőrség azonban még folyton hívta fegyverre a polgárságot tubusával, a harangok pedig rémesen kongtak.

Végre az egész helyőrség teljesen rendben és fegyverben állt. A gyalog- és lovas nemzetőrök a Nagypiacon, a 11-ik önkéntes zászlóalj a Nagykaszárnya előtti téren, mi, a Mátyás-huszárok 2-ik százada a Középkapunál, éppen a tubus alatt, az 1-ső század a Szén utca szögletén a gróf Rhédey-palota előtt.

Megkezdődött tehát a város védművelete. A gyalog nemzetőrség feladata volt a Kültorda utcában, a temető felső részén, a Házsungárban[97] s a Felsőszén utcában helyezkedni el élesre töltött fegyverekkel. A lovas nemzetőrségből egy-egy erős őrjárat Monostor,[98] a Hója,[99] Kajántó és Fejérd felé lett kirendelve.

A 11-ik önkéntes zászlóalj és a mi feladatunk volt a közeledő ellenséggel szembeszállni, s a nyílt csatát elfogadni. Éljenzéssel fogadtuk a parancsot, s vezényszóra azonnal megtöltöttük pisztolyaink- és karabélyainkat. Úgy a 11-ik önkéntes zászlóalj is töltött. És ez intézkedés nagyon helyén volt, midőn Kolozsvár városát akkora veszély fenyegette.

Hogy ki volt akkor Kolozsvártt a főparancsnok, azaz vezér? Megvallom, nem emlékszem, valótlanságot állítani nem akarok. Úgylehet Mikes Kelemen gróf őrnagyunk és a nemzetőrségi főbb tisztek vezették, egyetértve, a védműveleti intézkedéseket.

Midőn azonban a közeledő ellenséggel szembeszálltunk volna, jónak látta a főparancsnokság egy erős lovas őrjáratot küldeni

[97] Házsongárd, dombsor Kolozsvártól dél-délnyugatra.
[98] Kolozsmonostor.
[99] Szőlő Kolozsvártól nyugatra, a Szamos bal partján.

ki azon irányban, amerről az ellenség közeledése jeleztetett, megfigyelni, ha vajon sokan jönnek-e, s miképpen vannak fegyverezve.

E csapat gyorsan alakult meg városi fiatal nemzetőrök- és vidéki mágnás fiatalságból, egy nemzetőrtiszt parancsnoksága alatt.

Mellettünk távoztak a Középkapun, a csapatvezető tiszt azonban egy pár percig megállt a várkapunál s a toronyőrségtől megkérdezte, hogy az ellenség most is még mind azon irányban van-e, s ha vajon nem akarják-e más kerülő utakon megtámadni a várost?

– Pata irányában vannak még folyton – kiáltott le az egyik toronyőr. – Két vezér jön előttük, amint homályosan kivehetjük. (A földet gyenge őszies köd borította.)

A kémszemle-csapat aztán gyors léptekkel haladt el a nagy kaszárnya mellett, s a Patai utcán ki a mezőre. Midőn a mezőre kiértek, bár – mint fennebb említém – a földet gyenge köd borította, az ellenséget ők is megpillantották azonnal a távolban, mely óvatosan, lassú léptekkel közeledett a város felé. A köd nagy hátrányukra volt, mert nem tudták tisztán meghatározni, hogy az ellenség mekkora erővel készül a támadásra, s miképpen vannak fegyverezve.

Lovas csapatunk bátran vágtatott előre, az ellenséget folyton szem előtt tartva. Később aztán meg-megálltak, s ismét előbbre haladtak. Így szokás ez háborús időben. Feladatuknak meg akartak pontosan felelni. Végre csatárláncba oszlottak s lőfegyvereiket készen tartva, valamivel lassúbb léptekkel nyomultak előre. Feltűnt azonban nekik nagyon, hogy az ellenség nem akar teljességgel zavarba jőni az ők közeledésükre.

– Kísértsünk meg egy kis formális rohamot – szólt az őrjárat egyik tagja –, ha tüzelnek, megállunk s visszatüzelünk.

Az indítvány általános helyesléssel fogadtatott, s a vezető tiszt vezényszavára a csapat előre vágtatott, s csak akkor állt meg, amidőn az ellenséget jól megközelítette.

Ekkor a csapat egyik tagja jóízűen nevetve tekintett a legközelebb álló társára, de amaz már szintén s talán jobban nevetett, mint ő.

– Mi felett nevetsz bajtárs? – kérdé őt az elébbi lovas.

– Ami felett te – válaszolt amaz.

S végre az egész őrjárat csapatnak minden egyes tagja a fuldoklásig nevetett.

De hogy is ne nevettek volna, midőn azon világos tapasztalatra jutottak, hogy az a közeledő nagy ellenséges hadsereg nem volt más, mint egy jámbor nyugalommal legelésző tehéncsorda, hegyes lándzsáikkal – akarom mondani: szarvaikkal –, mely ellenséges hadseregnek a vezérei, ti. a pásztorok, botjaikra támaszkodva, s jóízűen pepázva, bámulták a közeledő lovas csapatot.

– Tekintetes vitéz urak – szólt az egyik pásztor nagy alázatossággal. – Megkövetem széppen, s ha meg nem sérteném, kérem mondják meg, hol van a városban az égés? Mert rég halljuk a harangok félreverését, de füstöt nem látunk sehol.

– Na, e kérdésre mit válaszoljunk – szólt alig hallhatóan a csapat egyik tagja, száját zsebkendővel takarván el, hogy hahotára ne fakadjon.

– Válaszolok én – szólt a tiszt parancsnok –, ki szintén nehezen tudta visszatartani a nevetést.

– Az égés – szólt a pásztorok felé fordulva – egy pincében keletkezett. Nagyobb volt a zaj, lárma, mint az égés. Hát atyafiak, lándzsákkal felfegyverzett ellenséget ma errefelé nem láttak-é? – kérdé tovább.

– Nem mi, uram, egy lelket sem – válaszolának a pásztorok.

A lovas csapat aztán elvágtatott minden irányban, s az egész vidéket megvizsgálta, de az ellenségnek még csak nyomát sem fedezhette fel.

– Vissza a városba! – vezényelt a tiszt parancsnok. Visszajövet elvágtattak a Békás[100] nevű szőlőn felül, Felek felé, de ellenséget arrafelé sem láttak, hanem igen számtalan libacsapatokat.

Tordáról jövő ismerős utasoktól is kérdezősködtek, de ellenséget azok sem láttak sehol.

Vágtatva jöttek tehát be a városba s jelentették a parancsnokságnak az észlelt tapasztalatokat.

A hír gyors szárnyakon terjedt szét a városon, s ha valaha nevetés ragadós volt, ez alkalommal csakugyan az volt.

Mi még folyton gyülhelyünkön álltunk katonás rendben, kivont kardokkal a lármás tubus alatt.

[100] Kisebb hegyek Kolozsvártól délre.

Az egész helyőrség s e szerint mi is szétoszlottunk azonnal.

(Hogy a város végein erős őrség volt felállítva, s az őrjáratok éjjel folyton jártak a városban, sőt a városon kívül is, alig kell mondanom.)

Ez alkalommal megnépesültek a vendéglők. A nagyobb vendéglőkben működésbe jöttek a Salamon János[101] és Pongrácz Józsi hatalmas nyirettyűi,[102] volt jókedv, volt nevetés másnap világos virradatig, s áldották mindenfelé a toronyőrséget az ő látcsövével és tubusával.

Fel-felhangzott a dal is:

„Igyunk, igyunk barátaim!
Rövid az élet,
Örök a sír!"

Továbbá:

„Hajtogassuk a kancsókat!"[103] stb.

* * *

Megjegyzem most, 39 év után is, hogy ha akkor csakugyan olyan ellenséges lándzsás sereg kísérlett volna támadást Kolozsvár ellen, mint amilyen a tubussal jeleztetett, oda bizon a lábát be nem tette volna. Gyomokay bajtársnak e tekintetben tiszta igaza volt, midőn azt kiáltotta, hogy: „Ne féljenek hölgyeim!"

Hogy a toronyőrség miképp tekinthette még látcsővel is lándzsás felkelőknek a jámbor tehéncsordát, ez felette nagy hiba volt, s hozzá még az egész helyőrséget fellármázták. Ebéd után lévén az idő, úgy-

[101] *Salamon János* (1824. Kolozsvár–1899. Kolozsvár) neves prímás, a szabadságharc alatt Bem seregében zenélt társulatával. (Leszler 1986, 310.)
[102] Nyirettyű: lószőrből készült vonóeszköz, mellyel a hegedűféléket szólaltatják meg.
[103] Hajtogassuk a kancsókat, / Feltaláljuk benn' a jókat!" (Imreh 1882, 7.)

lehet a kancsók fenekét ők is megvizsgálták, de másfelől mentségökre szolgált az a körülmény is, hogy a földet gyenge köd borította.

Ez eseményre, hiszem, sokan fognak visszaemlékezni még ma is Kolozsvár öregebb polgárai közül.

* * *

Ne feledkezzünk meg Gyomokay bajtársunkról sem, mert e nevezetes és izgalmas napnak ő is egyik hőse volt. Tehát elmondjuk, hogy a dutyiból kijózanodva kiszabadult, s egy nehány nap múlva kapott ő is lovat, de annak, nagy termete miatt, hasznát nem vehette. Több fontos okoknál fogva tehát áthelyeztetett a gyalogsághoz, hol rövid időn őrmester lett, s még előbbre is haladhatott volna, ha a kupás üvegek iránti határtalan vonzalmát le tudta volna küzdeni.

Szomorú események 1848 őszén Erdélyben

Mint már fennebb is említém, 1848 őszén szívdermesztő rémhírek kezdtek terjedni bérces hazánkban, Erdélyben. Vész- és jajkiáltás hangzott az ország egyik szélétől a másikig.

Ha a Kolozsvár mellett magasló Felek-hegyről éjjelenként széttekintettünk, a felhőket megvilágító tűzoszlopokat láthattunk mindenfelé. Magyar honfitársaink, testvéreink hajlékait, gazdasági épületeit s fáradtsággal beszerzett takarmányait hamvasztotta a pusztító elem; azoknak a rőte fénye festette pirosra az ég boltozatát minden irányban. Egész városok, falvak pusztultak el, melyeknek rom maradványai még ma, 39 év után is láthatók sok helyen. Ezt a pusztítást az oláhok vitték véghez hálaérzetből, amiért a magyar törvényhozás felszabadította őket; azért, mert a magyar nemzet mint testvéreket kívánta őket keblére szorítani. Megosztotta velök alkotmányát.

Magyar testvéreink idegenek voltak e kis hazában. Két főbb menekülőhelyök volt, mint fennebb is említém: Székelyföld és Kolozsvár. Egy nagyobb és kisebb sziget a hánykódó tenger közepette. E helyekre menekültek azok, akik menekülhettek. Kolozsvár annyira

tömve volt az oda menekültekkel, főképp szeptember közepe után, hogy alig lehetett már ott szállást kapni.

Mi, lovasok nem egyszer vonultunk ki Kolozsvárról honfitársaink megvédése s a lázongók megfenyítése végett. Egész serege a menekülőknek csatlakozott ily alkalmakkor hozzánk. Kifáradt nők, meggörnyedt, öreg apák jöttek elénkbe könnyes szemekkel. A nők keblökre szorították csecsemőjüket; mellettök pedig több apró kis gyermek vánszorgott mezítláb, kifáradva, kiéhezve.

Volt nálunk mindig egy kevés elemózsia, kenyér, szalonna, bor, pálinka stb. Kiosztottuk ezt közöttük azonnal, s aztán utasítottuk, hogy merre menjenek.

Egy alkalommal őrjáratot teljesítve vonultunk vissza Kolozsvárra. Ez alkalommal a menekülők kisdedeit mind elhelyeztük magunk mellett a nyeregben. Sokan el is aludtak karjaink közt. Az is megtörtént, hogy egy-egy bajtársunk leszállt a lováról, s egy aggot ültetett arra fel, ő maga pedig pipára gyújtva sétált a csapat mellett.

Midőn a város végére értünk, letettük a kis lovagtársakat; átadtuk őket szülőiknek, akik nem bírtak eléggé hálálkodni szívességünkért.

Elszállásolás után többen elmentünk Nemessányihoz[104] vacsorálni; igen jó vacsorát és bort lehetett ott kapni s jutányosan.

Borozgatás közben poharainkat összekoccintva, énekelni kezdtünk. A harci dalok kihallszottak az utcára, s azokra reá is ismertek gróf Mikes Kelemen őrnagy, gróf Bethlen Gergely és Makray László századosok, akik több tiszt kíséretében be is jöttek a vendéglőbe, s maguk is jóízűn vacsoráltak és boroztak köztünk. Nekünk folyton énekelnünk kellett. Később a vendéglősnek valamit súgva, távoztak.

– Csak egyenek, igyanak s mulassanak tovább – szólt a vendéglős.

– Amennyire a zsebünk ereje engedi, ettünk s ittunk – válaszolánk –, s az elég is volt.

– Na, de még ezt a nehány kupa bort, ezt a jó hideg sültet, ezt a tésztát, ezt a sajtot s gyümölcsöt fogyasszák még el – szólt a vendéglős –, nem fognak ezek megártani. Aztán az áráért ne aggódjanak; ha most meg nem fizethetik; megfizetik majd máskor.

[104] Valószínűleg *Nemessányi András* (1803–1873. okt. 8. Kolozsvár) (GYJ)

– Na, még ezeknek az ára ki fog telni valahogy a zsebeinkből – szóltunk egymásra tekintve –, s elfogyasztottuk jókedvvel a felhozott étkeket és bort.

Amidőn aztán fizetésre került sor, a vendéglős így szólt hozzánk:

– Nem tartoznak semmivel; ki van minden fizetve. Magamat ajánlom. Jó éjszakát kívánok.

Ilyen válaszfalak léteztek akkor a tisztek és közharcosok közt.

Nagyenyed város szomorú sorsának kezdete 1848. november havában

Szomorú volt Nagyenyedre nézve 1848. november hava. Még ma is elszorul keblem, midőn azon zivataros eseményekre visszagondolok.

Lovas századunk (a 2-ik század) odarendeltetett volt Kolozsvárról november első napjaiban,[105] hogy e derék magyar város lakosságát megvédelmezzük a tűzzel, vassal pusztító oláh lázongóktól. Már akkor egy nagy felkelő lázongó csapat Tövisen tanyázott egy tribun vezérlete alatt.

Nagy ünnepélyességgel és zeneszóval fogadtattunk a nagyenyedi polgárok által, midőn oda megérkeztünk, s a szívességnek, vendégszeretetnek minden jeleivel elhalmoztattunk. Egy század marosszéki gyalog nemzetőr már ott volt. Megelőztek minket.

A lelkesedés, nagy öröm kevés ideig, alig egy pár napig tartott csak.

November 7-én futár érkezett Kolozsvárról Nagyenyedre, hogy siessünk azonnal oda vissza, miután Urbán a naszódi császári-királyi határőrezreddel,[106] egy csapat lovassággal s nehány ágyúval Kolozsvár városát megtámadni készül. Már akkor Désen volt.

Borzasztó rémület és ijedelem szállta meg az enyedi polgárságot e kedvetlen hírre. Nők kibontott hajjal sikoltozva futottak az utcákon mindenfelé, a gyermekek sírtak, jajgattak.

[105] A Mátyás-huszárok november 5-én a kolozsvári 3 fontos gyalogüteg 2 ágyújával együtt vonultak be Nagyenyedre. (Tímár Károly: *A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben*. In: TL 1892. júl. 1.)

Mi a piacon álltunk sorakozva.

Odajöttek hozzánk öreg férfiak, nők s összetett kezekkel kértek, rimánkodtak, hogy ne hagyjuk el a várost, ne engedjük őket martalékul esni a szívtelen felkelőknek.

Keblünk vérzett a kétségbeesés, sírás, jajgatás hallatára, de mit tehettünk, mit segíthettünk e szomorú helyzeten? Semmit. A katonának a vezényszó parancsol.

November 8-án indultunk ki Nagyenyedről vissza Kolozsvárra. Még a piacon voltunk, midőn a reformátusok templomtornyára a fekete-sárga[107] zászló kitűzetett.

Kiáltottunk, hogy bár csak addig vegyék le a zászlót, míg a várost elhagyjuk.

– Maradjatok itt, s azonnal levesszük – kiáltának a nagyenyedi polgárok. – Máskülönben nem!

Elindultunk aztán. Sokan jöttek velünk az enyedi polgárok közül, a tehetősebbek szekeren; a szegényebb sorsúak gyalog, hátukra véve legszükségesebb öltönyeiket, kisdedeiket keblükre szorítva. Mi ez alkalommal is készséggel nyújtottunk segélyt szerencsétlen földönfutó honfitársainknak; kisdedeiket csaknem mind elhelyeztük magunk körül nyergeinkben.

A szamosújvári csata, ha azt csatának szabad nevezni

Tehát Urbán hadseregével Szamosújvárra érkezett.

Mi november 13-án (1848) indultunk Urbán elibe, Baldácsi[108] császári-királyi ezredes vezérlete alatt igen szép számmal. E had-

[106] Határőrkerület, a vidék német lakosságát elköltöztetve s helyükre románokat telepítve Naszód-vidéke 1763-tól a 17. (2. oláh) határőr gyalogezred kerülete volt, Naszód központtal.

[107] Sárga alapon fekete kétfejű császári sas, a Habsburg-család címere.

[108] Helyesen: báró *Baldacci Manó* (Emánuel) (1807. okt. 3. Kolozsvár–1852. Olmütz), 1848 márciusától ezredes és az 51. Károly Ferdinánd gyalogezred

testben – emlékem szerint – a következő csapatok voltak beosztva: 1) a 11-ik önkéntes zászlóalj; 2) a kolozsvári gyalog- és lovas nemzetőrség nagy része; 3) mi, a Mátyás-huszárok (akkor még Kossuth-huszár) 1-ső és 2-ik százada; 4) egy század marosszéki székely nemzetőr; 5) hat jól felszerelt ágyú; s 6) a lándzsákkal felfegyverzett Bihar megyei nemzetőrök. Körülbelül 4-5000-en lehettünk.

E hadsereghez volt csatlakozandó a kolozsi nemzetőrség is, mely csapat minket folyton szemmel tartva haladt jobbról a hegyeken Szamosújvár felé, zászlóit magasan lobogtatva.

A cél – mint akkor hallottam – az volt, hogy az Urbán hadseregét kerítsük be Szamosújvárnál s fogjuk el. Hát ez bizon szépen volt kigondolva.

Pihenőt sem tartva, délután 2 óra tájban érkeztünk meg Szamosújvár alá, nem csekély mértékben kifáradva, s azonnal csatarendbe állíttattunk a Szamos bal partján, egy réten.

Baldácsi vezérünk három ágyúlövést[109] tétetett vaktöltéssel. Szamosújvár azonban csendes maradt; onnan ellenséget kijőni nem láttunk.

A 11-ik önkéntes zászlóaljnak egy része aztán felvonult Szamosújvárral átellenben, balra a hegyekre; s ott reá is bukkant azonnal az Urbán hadseregére, az ellen a harcot egy erős csatárlánccal meg is kezdte; melyet amaz nemcsak gyalogsági tüzeléssel, hanem heves ágyúzással is fogadott. Az Urbán ágyúi nem vak töltéssel, hanem süvöltő golyókkal voltak megtöltve. Amint az Urbán ágyúi megszólaltak, nemzetőrségünk sorai megbomlottak – s bár oda egy ágyúgolyó sem csapott le –, a marosszéki nemzetőrök kivételével

---

parancsnoka. Május 15-től az Országos Nemzetőri Haditanács elnöke Pesten. Október 27-től tábornok, és a Kolozsvár központtal alakuló erdélyi honvédsereg parancsnoka. A város feladása miatt letartóztatták. Januárban a császári csapatok kezébe került, rangjától megfosztották és 2 évi várfogságra ítélték. (Bona 2000, 144–145.)

[109] Hát ugyan mire való volt ez? Talán bizon azért, hogy figyelmeztesse az ellenség vezérét, hogy: „No komám, megérkeztem! Légy készen! Süsd el hadseregemre egy párszor ágyúidat, mert én a retirádát azonnal megfúvatom." Imreh Sándor [jegyz.].

visszavonultak s meg sem álltak Kolozsvárig. Családapák voltak mind; a családapa nem nyílt harcba való; ez régi tapasztalat.

Mi, a rendes csapatok, helyt álltunk, s tüzéreink lemozdonyoztak, de azok egyetlen lövést sem tettek, mivel az ellenséget egy hegy választotta el tőlünk balra.

Tiszteink kérték Baldácsi vezért, hogy engedje az ágyúkat a mi fedezetünk alatt előbbre haladni s az ellenségre tüzelni.

– Nem engedem – volt a vezér rövid és hideg válasza.

A másik percben Makray László századosunk jött vágtatva s kérte a vezért ott előttünk, engedjen három ágyút rendelkezésére, hogy azokat balra a hegyre felvontassa (megmutatta a pontokat is, hová); biztosította Baldácsi vezért, miszerint onnan az ellenséget egy nehány perc alatt állásából le fogja szorítni.

– Nem engedek át egy ágyút sem – szólt ismét Baldácsi, hidegen.

A vitéz vezér aztán meghátrálást parancsolt. Tiszteink megbotránkoztak ez intézkedésen. Igen, mert a nemzetőrség (a bihariak is) bár eltávozott, mindazonáltal maradtunk annyian, hogy az Urbán hadseregével szembeszállhassunk, akinek csak három ágyúja, némelyek szerint 2, nekünk pedig hat volt.

Nem volt mit tenni, engedelmeskedni kellett.

Válaszútra vonultunk vissza estére, s ott meg is háltunk. Borongós, szomorú őszi nap volt, éppen mint a mi kedélyhangulatunk.

Másnap, november 14-én bevonultunk Kolozsvárra, búsan, lehangolva. A Szappan utcában volt Makray századosunk szállása; az előtt sorakoztunk arcvonalban, mint tiszti szállás előtt. Századosunk is el volt keseredve nagyon, s így szolt hozzánk röviden:

– Kutya van a kertben, fiúk! Ügyeink, tagadhatlan, rosszul állnak jelenleg! De bízzunk a magyarok istenében, hogy jóvá tegye azokat. Nem szabad elcsüggednünk!

Így végződött a szamosújvári csata, ha azt csatának szabad nevezni.

A szamosfalvi csata 1848. november 16-án

Alig pihentünk Kolozsvártt 24 órát s már újból csatára kelle készülnünk. Urbán hadseregével november 15-én Apahidára érkezett, ki ellen november 16-án délután vonultunk ki Kolozsvárról. Amint Szamosfalvát elhagytuk, azonnal megpillantottuk az ellenséget, mely Apahida felől nyomult lassan előre, velünk szembe. A földet már akkor vékony hó borította, s így a fekete tömegeket könnyen láthattuk. Urbán hármat lövetett ágyúival, de csak vaktöltéssel; erre gyalogsága is tüzelni kezdett egy pár percig, fenn a hegyen, a levegőbe, céltalanul.[110]

Éppen szürkülni kezdett.

A mi vezérünk, Baldácsi[111] fontoskodó arccal vizsgálta az ellenség mozdulatait. Aztán visszarendelte hadseregünket Kolozsvár és Szamosfalva közé; ott állíttattunk fel csapatonként, rendetlenül, szétszórtan a szántóföldeken. Tudomásom szerint részünkről egyetlen őrszem sem állíttatott ki; egyetlen lovas- vagy gyalog őrjárat sem küldetett előre; csatárlánc nem állíttatott fel. De sőt nekünk azt parancsolta a tábornok, hogy lovainkról szálljunk le s abrakoltassunk. Mi szót fogadtunk. De midőn a tábornok tova haladt, Makray századosunk elfojtott méreggel parancsolt reánk, hogy azonnal kantározzunk s üljünk lóra! Mi, lovasok (a 2-ik század) Kolozsvárról Szamosfalva felé haladva, az országúttól jobbra voltunk elhelyezkedve.

Vezérünk, Baldácsi császári törzstiszti egyenruhát viselt, s fejét levegőhasító kakastollas kalap fedte.

Midőn egészen besötétedett, a távolban, Apahida felől erős dobpergést hallottunk, ti. úgynevezett „Marschot”.[112] A dobpergés

[110] Hát vajon ez mit jelentett? Imreh Sándor [jegyz.].

[111] Baldácsi a Károly Ferdinánd nevet viselő cs. kir. gyalogezred ezredese volt; hogy lemondott-e ez ezred parancsnokságáról, amidőn őt a magyar kormány a kolozsvári honvéd csapatok főparancsnokává (tábornokává) nevezte ki? nem tudom. Imreh Sándor [jegyz.].

[112] Menetelés, illetve az erre utasító dobjel (Marsch, német).

azonban fokozatosan gyengült; úgy hallszott az, mintha távozóban lenne. Végre csak alig-alig hallottuk.

Mi tisztán azon hiedelemben voltunk, hogy az ellenség távozik. Körülöttünk mély csend uralkodott. Alig egy nehány perc múlva hatalmas puskaropogás szakította meg a csendet ott a magyar hadsereg közepette.

Urbán ugyanis amíg a távolban cselből doboltatott, előbb erősen, később elhalólag, bevonult hadseregével Szamosfalván keresztül a magyar hadsereg közé. Megtörténhetett volna ez, ha részünkről kellő intézkedés tétetett volna?

Mi történt volna velünk, ha a vezér parancsát a lekantározásra nézve századosunk helybenhagyta volna?

Fütyültek az apró golyók felettünk, lovaink annyira megbokrosodtak, hogy alig bírtuk azokat fékezni. Alig kell mondanom, hogy a zavar a tetőpontját érte el a magyar hadseregnél. A vészharangok megkondultak Kolozsvár összes tornyaiban. Mint fennebb is említém, sötét volt már nagyon, a tisztek nem tudták, mit tegyenek, s Baldácsit, a vezért nem találták sehol.

– Körülöttem csoportosuljatok fiúk! – kiáltott lelkes századosunk Makray László.

Urbán azonban csalódott, mert azon terve, mely szerint hadseregünk megzavartassék s szétszórassék, balul ütött ki nagyon. Kutya volt ugyan most is a kertben, de ez alkalommal voltak a kertben reánk nézve mentő angyalok is.

Ugyanis a 11-ik önkéntes zászlóalj egy nehány százada meghúzta volt magát Szamosfalván a kertekben. Ezeket Urbán nem vette volt észre, amidőn ott keresztülvonult, hogy a magyar hadsereget szétszórja. Ezek a derék önkéntesek nem sokat haboztak, elkezdtek hevesen tüzelni az Urbán granicsárjaira[113] hátban, azok pedig zavarba jöttek, megfordultak, s eldobva fegyvert, borjút,[114] tarisznyát, rendetlenül, eszeveszetten futottak vissza Apahida felé, sok halottat hagyva hátra. E tüzelés közben egy nehány épület meggyúlt

[113] Granicsár: határőr katona (Grenzer, német).
[114] Szőrmés borjúbőrből készült katonai hátizsák.

Szamosfalván, a felcsapkodó lángok bevilágították az egész környéket, amely világításánál mi is megláttuk a velünk szembe jövő svalizserokat. Valószínűleg tudták előre, hol állunk. Századosunk rohamot vezényelt ellenük. Megfordultak s elvágtattak. Nem értük be őket.[115]

Megjelent később Baldácsi tábornok is. Amint azután megtudtuk, benn járt a városban a tanácsházán, a városi hatósággal afelett értekezni, hogy feladassék-e a város vagy ne? Szent isten! Hát szabad-e egy katonának, tábornoknak ily gyűléseken részt venni még azon esetben is, ha a polgárság meg van ijedve? Szabad-e a tábornoknak hadseregét rendetlenül otthagyni csak egy percig is, tudva, hogy az ellenség ott áll a közelben alig egy ágyúlövésnyire? Helyes volt-e azon eljárása tábornokunknak, hogy amidőn Szamosfalván túl az ellenséget megpillantottuk, hadseregét visszavonta Kolozsvár és Szamosfalva közé, ahelyett, hogy azonnal megtámadta volna s visszaűzte volna? Egy tábornoknak szilárd akarattal kell bírnia. Polgári határozatoknak – főképp, ha azok nem helyesek s nem célravezetők – magát alávetnie nem szabad. Vagy talán Baldácsi tábornokunk olyaténképpen gondolkozott, mint a mesében áll, hogy: „a kecske is jóllakjék s a káposzta is megmaradjon." A kétkulacsosság játékszeréül engedte volna magát felhasználtatni?! Vagy talán a bátorság hiányzott... Ez esetben ne vette volna át a magyar kormány által reá ruházott szép megtiszteltetést, a tábornokságot, vagy ha nem érzett magában elég erélyt, adta volna át a parancsnokságot azonnal másnak. Ha Baldácsi igazi magyar hazafi volt, megtehette volna, hogy díszes, magyar öltönyt vegyen magára. Megtehette volna, hogy a Károly Ferdinánd[116] nevet viselő ezrednek Kolozsvárt tartózkodó századait csatlakoztassa a magyar hadsereghez, hiszen ő ezredese volt azon ezrednek. Ezt nagyon könnyen véghez vihette volna, mert azon ezred legénységének nagy része magyar fiúkból állt. Urbán csatlakoztatta azt később hadseregéhez, s csatáz-

[115] Urbán Válaszútra vonta vissza csapatait és csak november 18-án vonult be Kolozsvárra. (Czetz 1868, 18.)

[116] A cs. kir. 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezred mindhárom zászlóalja a császári seregben küzdött, azonban az ezred több mint száz magyar katonája dezertált, s beállt a honvédseregbe 1848 novemberében.

tatta őket a magyar nemzet, a magyar alkotmány ellen, akkor, amidőn közöttünk nagyon sok derék román ifjú – megértve a kor intő szavát – harcolt egész lelkesedéssel a szabadságért, és sajnálkoztak félrevezetett saját véreik vaksága felett. Baldácsi tábornok mindezeket elmulasztotta, s ezen elmulasztásokért nem hiszem, hogy őt a történelem megdicsérje.

De kössük össze a szamosfalvi csatatéren félbe hagyott fonalszálat.

Baldácsi megjelent a táborban éppen akkor, amidőn Urbán egész hadseregével gyors léptekkel hátrált Apahida felé. A főbb tisztek derült arccal jelentették a kedvező fordulatot.

– Meg kell hátrálni – parancsolá Baldácsi tábornok.

– De hogyan, tábornok úr – merészkedtek azok megjegyezni –, hiszen a győzelem a miénk, az ellenség rendetlenül hátrál.

– Mindegy – szólt Baldácsi határozottan –, hátrálni fogunk s Kolozsvár városát még ma éjjel elhagyjuk!

És úgy történt, amint parancsolá. Ki mert volna ellentmondani egy, a magyar kormány által kinevezett tábornoknak?

Vérző kebellel, s pirulva vonultunk keresztül Kolozsvár piacán s utcáin Gyalu felé. Kérdőleg tekintettünk egymásra, hogy mi fog történni e derék várossal, az erdélyi magyarság szívével, ha elhagyjuk?

Kérdéseinkre senki sem tudott feleletet adni. Annyit tisztán tudtunk, hogy az erdélyi magyar hadsereg ügye a legszomorúbb lábon áll.

A piaci katonai őrtanya előtt egy század gyalogság állt fegyverben a Károly Ferdinánd ezredből; csuda, hogy nem tüzelt reánk, amidőn előttük elhaladtunk, mert, hogy ellenségeink voltak, igazolva van azáltal, hogy – mint fennebb is említém – egy pár nappal később az Urbán hadseregéhez csatlakoztak s harcoltak ellenünk.

Amint Kolozsvárt elhagytuk, azonnal nagy rendetlenség állt be közöttünk. Talán azon oknál fogva, mert a tisztek is nagyon elkedvetlenedtek, engedték, hogy tetszésünk szerint cselekedjünk, valóságos chaos állt be. Hiszen nem cselekedtünk mi semmi rosszat, csak összevissza zavarodva gyalogság, lovasság, ágyúk, lőszeres szekerek stb. haladtunk az úton, töltényeinket puffogtatva, nem fontolva meg, hogy azáltal az államnak felette nagy kárt okozunk. Nem volt senki, aki köztünk rendet tartson, aki parancsoljon.

A rendetlen utazás – hátrálásnak nem nevezhetem – Bánffyhunyadig tartott. Ott ismét rendbe szedettünk. (Jól esik e pár szót leírnom.)

Tisztjeink megjelentek közöttünk s egészen új életet öntöttek belénk, midőn tudatták, hogy a szent ügy nincs elveszve, s hogy másképpen lesz ezután.

Bánffyhunyadon tudtuk meg, hogy Kolozsvártt a polgármester[117] (akkor főbíró, akire a csata estélyén egy polgár reálőtt, midőn a városház erkélyén megjelent) vezetése alatt küldöttség ment Urbánhoz – emlékeim szerint – Válaszútra, hogy hát jöjjön s vonuljon be hadseregével Kolozsvárra, mert a magyar hadsereg elfutott. Be is vonult. És miért ne vonult volna be?

Bánffyhunyadon alig 4-5 napig maradtunk, aztán folytattuk utunkat, most már teljes rendben, Csucsán, Bucsán, Feketetón,[118] a Királyhágón át Báródra[119] és Élesdre. November utolsó napjaiban Élesden voltunk, már ti. hadseregünknek egy része.

Báródra és Élesdre egy kemény rendelete jött a magyar kormánynak, hogy ne tovább! Vissza Erdélybe!

December első hetében egy délután parancsmeghallgatásra hívattunk össze. Tiszteink komolyak voltak nagyon. A parancs nem volt más, mint Kossuth Lajosnak a honvédelmi bizottmány[120] nevében hozzánk intézett kiáltványa, mely így hangzott:

„Szózat a Felső-erdélyi hadsereghez.

Vitézek! A haza megvárja tőletek, hogy a gyalázatosan elvesztett Erdélyt ismét visszavegyétek, s vitézségteken az elbizakodott

[117] *Groisz Gusztáv* (1810–1874) 1847–1849 között Kolozsvár főbírája.
[118] Körösfeketető.
[119] Nagy- és Kisbáród.
[120] Országos Honvédelmi Bizottmány: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a végrehajtó hatalmat gyakorló testület. Kezdetben Batthyány Lajos miniszterelnök honvédelmi intézkedéseinek parlamenti ellenőrzésére felállított parlamenti bizottság, majd az uralkodó és a magyar törvényhozás végleges szakítása után az országgyűlés Kossuth Lajos elnökletével megbízta a végrehajtó hatalom gyakorlásával. A testület 1849. ápr. 14-én befejezte működését.

ellenség ereje megtörjék, melyet az első diadalmak mámora annyira nevel, hogy Erdély felől a magyar törvényhatóságokat fenyegeti.

Biztos s tapasztalt hadvezért kívántatok, ki benneteket győzelemre vezessen, s elküldtük Bem tábornokot, a lengyel szabadságharc egyik előbajnokát, az osztrolenkai csata[121] hősét, harcedzett férfiút, kinek nevét Európa ismeri, s kinek rendelkezése alá már gyűl az elégséges segéderő, mellyel egyesülve, szét fog porlani előttetek az elárult hazánkat dúló ellenség. De győzelemre nem elégséges a vitézség, szükséges arra a fegyelem, mely nélkül a legbátrabb sereg is kudarcot vall. Azért legyetek bizalommal, legyetek katonai engedelmességgel vitéz fővezéretek iránt, s ő győzelemre fog vinni benneteket, s feltűzendi ismét a háromszínű lobogót Kolozsvár tornyaira. Mi meg vagyunk győződve, hogy nagy őseiteknek hű fiai, hogy vitéz bajtársaitoknak méltó testvérei vagytok, kik a Kárpátoktól a Dráváig, a Marostól a Duna mentében mindenütt rettegéssel töltitek el a háromszor erősebb ellenséget. A kormány határozottan és sikeresen intézkedik, hogy számotok folyvást növeltessék, nem azért, mintha segítség szükséges volna vitézségteknek, hanem azért, hogy többen is osztozzanak babéraitokban.

Budapesten, 1848. december 2-kán.

A honvédelmi bizottmány nevében
Kossuth Lajos s. k.
elnök"

Nem parancs, nem szózat, nem kiáltvány volt ez, hanem magyar nemzeti ima. Éljeneztünk, ujjongtunk örömünkben, a sorok felbomlottak, anélkül, hogy arra jel adatott volna. Egymást öleltük lelkesedésünkben. A tisztek sorakozásra szólítottak, vannak azonban percek, amidőn a lelkesedés oly fokra emelkedik, hogy a parancs annak hátterébe szorul. Szabad folyást engedtek lelkesedésünknek, hazafiúi örömünknek, s együtt mulattunk, táncoltunk egész éjen át. Folyton kérdeztük, hogy hát csakugyan nem Baldácsi lesz többé a

[121] Az 1830–31-es lengyel felkelés egyik csatája 1831. máj. 26-án, melyben a lengyelek teljes vereségét az oroszoktól csak Józef Bem ütegének helytállása mentette meg.

Bem József
(Czetz 1868)

vezérünk, s igazán visszamegyünk Erdélybe s Kolozsvárra, ahonnan oly gyalázatos módon vonultunk ki. Azt hittük első meglepetésünkben, hogy csak álmot látunk, annyira túláradó volt örömünk. Pedig nem volt álom bizon az, mert már másnap visszaindultunk Erdély felé.

Kérdeztük tisztjeinktől, hogy hol van az új vezér, Bem, látni óhajtanék őt.

– Majd meglátjátok őt a Szilágyságban – válaszoltak a tisztek –, csak legyetek türelemmel. Hiszen még mi sem láttuk őt – mondának.

Meg kell jegyeznem, hogy a fenn idézett szózatát Kossuth Lajosnak igen sokan leírtuk magunknak, s azt többször elolvastuk egymás közt.

Szilágy megyei események[122]

Mint fennebb is említém, visszavonultunk Erdélybe, jobban mondva a Szilágyságba. A 11-ik önkéntes zászlóalj egy nehány ágyúval, Bem új tábornok rendelete folytán, Csucsán foglalt állást.

Mi, a Mátyás-huszárok, bevonultunk a Szilágyságba; nem éppen csak mi, hanem több más csapatok is, s a tüzérség nagy része.

Hídalmásra mentünk legelébb, ott csak egypár napig maradtunk, onnan Krasznára vonultunk. Krasznán két századunkból – mivel azok túl népesek voltak – alakíttatott a 3-ik Mátyás-huszár lovas század. Én ez alkalommal is a 2-ik századnál, a már ismerős bajtársak közt maradtam.

Krasznáról Szilágysomlyóra mentünk. Ott volt akkor már Bem tábornok is, de mi őt nem láthattuk. Az öreg tábornok – mint akkor hallottuk – nem csak nappal, de sőt még éjjel is, szobájába zárkózva, asztala mellett dolgozott; hogy min dolgozott, senki sem tudta. Az ágyú céllövőhez csaknem minden nap kikocsikázott 10-11 órakor délelőtt a tüzéreknek oktatást nyújtani, de ilyenkor nagyon kevesen láthatták őt az üveges hintóban.

[122] Akkor Szilágyságnak neveztetett. Imreh Sándor [jegyz.].

Akik látták (a tisztek csaknem mindnyájan látták volt már az öreget), állították, hogy Bem nem valami vasszerkezetű, izmos ember, de sőt ellenkezőleg, egy kis roskatag, görnyeteg ember, aki alig tud bicegni gyenge lábain.

Általános lett a zúgolódás a hadseregnél a kormányra; zúgolódtak a tisztek is nyíltan, úton, útfélen, mondván:

– Na, minket ugyan megemberelt kormányunk, küldött olyan tábornokot, aki még kardot sem bír kötni, mert nem bírja azt. Hát ez a kis roskatag öreg ember fog minket győzelemre vezetni? Ez fog minket lelkesíteni? No, jól állunk ismét! Nem tudott a kormány egy Árpád, egy Kinizsi-termetű vezért küldeni, akire ha csak reá tekintünk is, lelkesedni tudjunk!

Egy napon, emlékem szerint december 14-én,[123] Bem parancsra hivatta össze az összes honvédtiszteket saját szállására, már ti. azokat, akik akkor Szilágysomlyón voltak. Az udvar egészen megtelt a tisztekkel.

Én még nem láttam volt Bemet, kíváncsi voltam őt látni. Odafurakodtam tehát én is a tábornok udvarára a tisztek közé; jöttek oda be többen is közvitézek. Szabad volt.

Az összehívás délután 2 órára szólt. Meg is jelentek ez órára a tisztek pontosan.

Az öreg úr azonban nem mutatta magát. Megvárakoztatta nagyon a tiszteket, azok pedig zúgolódtak, békétlenkedtek. Hideg is volt nagyon. Ekkor már vastag hó borította a földet.

– Most készül Bem az elmondandó hosszú, lelkesítő beszédre – jegyzé meg az egyik tiszt, gúnyosan. – Hogy fog itt előttünk beszélni, dörgő hangon, egy székre felállva?!

– Tábornokunk valószínűleg sokat javít az elmondandó beszédén, azért késik oly soká közibünk jőni – jegyzi meg egy másik honvéd tiszt.

Mondtak még többen is derültséget keltő humoros élceket, természetesen csak ártatlanokat, amelyek felett jóízűen nevettünk.

Végre 3 óra után megnyílt az ajtó, amelyen a kis roskatag tábornok

[123] Egyes források és szakmunkák az eseményt december 8-ra, mások 16-ra teszik. (pl. Czetz 1868, 32., ill. Kovács 1979. 47.)

lépett ki, egy mankós pálcikára támaszkodva, éles szemeit gyorsan járatva körül a tiszteken. Egy honvédtiszt mint segédje kísérte.

A honvédtisztek gyorsan sorakoztak a tábornok körül s katonásan tisztelegtek.

Most következett Bem tábornoknak hosszúra nyúlt parancsa, mely így hangzott:

„Uraim! A magyar kormány engem a sereg parancsnokául teljes hatalommal nevezett ki. Feltétlen engedelmességet követelek mindenkitől. Aki nem engedelmeskedik, főbelövetem! De jutalmazni is tudok!"

Ennek a hosszúra nyúlt parancsnak az elmondása után Bem fövegéhez emelte kezét, üdvözölte a tiszteket, aztán megfordult s bicegve, lassú léptekkel bement szobájába.

A tisztek, mintha megkövültek volna, még egy pár percig ott álltak a tábornok távozása után némán, mozdulatlanul.

Végre oszladozni kezdtek férfias komolysággal.

– Te Gyuri! – szólt az egyik honvédtiszt társához – Ez nem volt valami nagyon hosszú oratio.

– Nem ám, de fontos volt nagyon – válaszolt a másik.

* * *

A fenn említett parancskiadási jelenet után alig egy negyed órával, igen sürgősen hivatott Makray László százados, s így szólt hozzám, egy fél sing[124] hossszúságú nagy paksaméta levelet átadva:

– Bajtárs! Ülj azonnal lóra s ezt a levelet vidd át Zilahra az ott székelő főispánnak! Ma múlhatlanul kézbesítsd.

A parancsot még aznap készséggel teljesítettem. Későn érkeztem ugyan Zilahra, de a reám bízott levelet mégis kézbesítettem a főispánnak.

Midőn másnap 9 óra tájban visszaérkeztem Szilágysomlyóra,

[124] Ez volt a magyar rőf, a bécsinél valamivel rövidebb; 62,2 cm.

lázas sietséggel készültek az ott lévő összes csapatok az indulásra. Alig volt annyi időm, hogy abrakoltassak s magam is étkezzem, már sorakoztunk és indultunk. Az ágyúk, municiós szekerek dübörögve haladtak Szilágysomlyó utcáin. Valamennyi kanóc meggyújtatott.

A hadsereg egy része Czecz dandárparancsnok vezetése alatt Zsibónak tartott; e hadsereggel mentünk mi is. Zsibót egy nagy csapat lándzsás felkelő oláh fenyegette, volt köztük egy félszázadnyi naszódi fegyveres határőr is. Szurduknál támadtuk meg őket s a szó teljes értelmében szétvertük a lázongókat, akik a báró Józsika-féle kastélyt, gazdasági épületeket és takarmányt porrá égették. Czecz hadtestparancsnok egy nehány ágyúgolyót is küldött utánok, aztán engedte, hogy fussanak. Ezt tehát nem csatának, csak csetepaténak nevezhetem, amely 1848. december hó 18- vagy 19-én történhetett.[125]

E csetepaté után pihentünk egy napot Zsibón, de azon pihenőnap estéjén már útnak indultunk Dés felé, amerre Bem tábornok is vonult hadseregünk másik részével Szilágysomlyóról.

A Szamos jegén akartunk átkelni, de az beszakadt alattunk; ennek következtében átúsztattunk a vízen. Nem valami kellemes fürdő volt biz' az, olyan rettentő nagy hidegben, mert lábaink nagyon átáztak egész a térdünkön felüli részig, de aztán gyalog mentünk s nem lett semmi bajunk. Legtöbb baj volt az ágyúk és lőszeres szekerek átszállításával; de mégis átszállították azokat. Mi e fáradtságos műveletet a túlsó parton vártuk meg a sötét éjben. A gyalogság játszi könnyűséggel hatolt itt-ott át a Szamoson. Folytattuk tehát utunkat Dés és a kedves Kolozsvár felé. A Mekkába utazó mohamedán nem sóvároghatja jobban, hogy megláthassa a szent várost, mint mi vágytunk meglátni Kolozsvár városát s annak tornyait; azon várost, amelyet oly szégyenletesen hagytunk volt el azelőtt egy hónappal.

Midőn Désre érkeztünk örömmel értesültünk afelől, hogy Bem apó az első csatát Désnél a vele szembeálló ellenséggel teljesen meg-

[125] Czecz csapatai december 19-én verték vissza a Zsibó ellen támadó román felkelők támadását és 20-án rohanták meg azok szurduki táborát. (Czetz 1868, 36.)

nyerte, s az ellenség futással menekült. Bem folytatta útját tovább Kolozsvár felé.

Mi, a lovasság és tüzérség, gyors léptekkel siettünk Bem után, ha talán szüksége lenne reánk Kolozsvárnál. Válaszútnál értük utol a főhadsereget.

Gyenge az én tollam nagyon, leírni azt a határt nem ismerő lelkesedést, amelyet mi már akkor éreztünk, tudva, hogy csak órák választanak azon időponttól, amidőn Kolozsvár falai közt leszünk.

Válaszútról éppen mint a sasok a prédára, úgy rohantunk reá Kolozsvárra s vertük szét az ellenséget, s fogtunk el annak úgy gyalogsága, mint a lovassága közül egész csapatokat.

A Jézus születésének örömünnepe volt akkor. Kétszeres volt ez örömünnep úgy Kolozsvár lakosságára, mint reánk nézve. Emlékezhetnek Kolozsvár idősebb polgárai ez örömteljes ünnepre. Dicső emlékű tábornokunk, Bem neve már kezdett nagyon hangzatossá válni. Nem zúgolódtunk többé a kormányra, hogy miért nem küldött Árpád vagy Kinizsi-termetű vezért.

A Bem hadseregének egy másik része, amellyel éppen a kolozsvári 11-ik zászlóalj is jött, Bánffyhunyad felől nyomult Kolozsvárnak. A terv igen szépen ki volt dolgozva Bem apó által, ha ti. az ellenség a helyén marad vala, bizon lett volna annak melege; azonban jónak látta elpárologni.

Az említett hadsereg, vagyis a jobbszárnya a Bem összes hadseregének, Csucsánál megütközött volt az Urbán hadseregével – emlékem szerint – december 3-ik hetében, s azt győzelmesen vissza is verte; azon csatában esett el volt az ellenség részéről többek közt egy francia származású svalizsér százados: Senquantin,[126] ki a bánffyhunyadi temetőbe temettetett el. – Ez eseményeket előbb kellett volna megemlítenem. – Kolozsvártt egy nehány napi pihenőt tartott Bem tábornok, s rendezte hadseregét a további hadműveletekre. Bem megjelenése új korszakot teremtett az erdélyi szabad-

[126] *August Saint-Quantin* (1807–1848) a cs. kir. 3. Ferdinand Maximilian könnyűlovasezred őrnagya volt.

ságharcra nézve. Mint később megtudtuk, az ellenségnél nagy lehangoltság állt be azon hírre, hogy az erdélyi magyar hadsereg vezetését Bem József tábornok, az osztrolenkai hős vette át. Tudták, hogy oroszlánnal kell megküzdeniök. Maga Puchner, az erdélyi császári-királyi hadsereg parancsnoka, kommandírozó főgenerálisa Bemről azt állította, hogy ő egymaga 30 000 embernek az erejével bír. Puchner tábornok egy hajszálnyit sem nagyított, midőn a Bem tehetségét ily magasra becsülte.

Nagy kellemetlenség a huszárra nézve nagyon, ha a lova maródi

Midőn 1848. karácsony ünnepén Kolozsvárra berohantunk, a lovam cudarul megbotlott s megsántult. Nagy csapás volt reám nézve e szomorú esemény. Soha nem felejtem el, mily fájdalmas hatást gyakorolt reám a tábori lóorvosnak azon kijelentése, hogy én maródi vagyok. Maródi vagyok azért, mert a lovam beteg. Csaknem könnyekre fakadtam fájdalmamban.

Bajtársaim, látván szomorúságomat, azt tanácsolták, hogy kérjem meg századosunkat; ő kisegíthet a bajból, más lovat rendel számomra.

Elmentem tehát Makray László századosunkhoz, s elmondtam a velem történt szomorú esetet, s kértem, hogy adasson nekem más lovat, mert én a hadsereggel óhajtanék menni, mivel nem szeretem a maródiságot teljességgel.

Makray százados arca vérvörös lett a haragtól, s így kiáltott reám:

– Más lovat rendeljek Ön alá?![127] Azért mert ügyetlen volt?! Nem vigyázott a lovára! A kantárszárral nem tartotta fel annak fejét, s az e hanyagság következtében megbotlott s megsántult! Azt hiszi Ön, hogy a magyar állam olyan dúsgazdag, hogy azonnal más lovat képes venni egy ügyetlen huszár alá, aki nem képes annak lelki-

[127] Nem szerettem, midőn a százados önözött, magázott. Ez annak a jele volt, hogy nagyon haragos. Midőn jókedve volt, mindenkit tegezett. Imreh Sándor [jegyz.].

ismeretesen gondját viselni?! Itt fog maradni lova mellett, érti?! És arra gondot viseljen, az orvosnak szót fogadjon! Különben lesz dolga a kurtavasnak, érti?! Elmehet!

Meggyúlt arccal jöttem ki a százados szállásáról, s midőn az utcára értem, jól esett nagyon a friss levegő, mert úgy éreztem, hogy az orcám lángokban áll.

– Na, édes Sándor öcsém – szólék lassan magamhoz –, te ugyan jó paripát kaptál, reá ülhetsz s mehetsz a Bem apó hadseregével tovább csatázni.

A százados ártatlanul feddett meg, mert dehogy nem vigyáztam a lovamra, bizon vigyáztam arra és gondoltam, mintha testvérem lett volna, sokszor még a kenyeremet is megosztottam vele. De a szerencsétlenség megtörténik az emberen, amidőn még csak nem is álmodik afelől. Hány huszár nem vet valóságos bukfencet rohamok alkalmával lovastul együtt?

Velem megtörtént a kellemetlen intermezzo, s az ügyet más fórum elé nem vihetem. A százados parancsának engedelmeskedni kellett.

Rövid időn Bem tábornok kivonult hadseregével Kolozsvárról Urbánt üldözendő. Vígan, énekelve mentek a bajtársak. A város végéig kísértem el őket gyalog s könnyes szemekkel búcsúztam el tőlük.

Kedveltek a bajtársak azért is, mert a század dalárdájának én voltam a karmestere, már olyan, amilyen. Kevés tudomány kellett ahhoz akkor ott közöttünk. Hegedülni egy keveset tudtam, a hangjegyeket is ismertem valamennyire. Az újabb darabokat előbb hegedűn betanultam, azután a bajtársak előtt eljátsztam, s azok is hamarosan betanulták. Most következett a dalárdának a beosztása. Ti. húszan énekeltek tenort, ti. harmincötön második tenort, ti. pedig hatvanan mindenféle bassust. Próbát is tartottunk, kitűnően mentek a dalok. A lelkesítő dalra nagy szükségünk volt. Dalolva utaztunk mi mindenfelé. A tisztek a dalárdát mindig előre szólították a csapat élére. Dalárdája pedig volt minden századnak, minden csapatnak, s oh, a dal nagyon lelkesít.

Volt dalárdánknak két hatalmas basszust éneklő tagja, Szász Dani és a zömök, Attila termetű Beder Laci. Ha szobában énekeltünk, az ablakok is rezegtek e két hangtól.

Századunknál hegedű is volt; az Orbán Károly[128] őrmester sajátja volt. Orbán később mint főhadnagy Bem tábornok hadsegéde lett. Hegedűjét, mely mindig a társzekéren volt egy ládában elhelyezve, örömmel engedte át nekem használat végett. Orbán Károly él ma is Mezőmadarason (Maros-Torda megye), mint nagybirtokos.

Tehát Kolozsvártt maradtam.

Egy néhány nappal később már olvastuk a harctéri tudósításokat a kolozsvári lapokban dicső emlékű tábornokunk, Bem győzelmeiről Erdély északi határszélén, ahol Urbánt megverte és kiűzte az országból. E szép híreket mások öröm, én pedig kínos érzettel olvastam.

Bem neve körül a nimbusz-szálak kezdtek nagyon szaporodni.

Időnként aztán el-ellátogattam Gyöngyösi János[129] urambátyámhoz. Gyöngyösi János háztulajdonos és igen értelmes lakatosmester volt. Ott lakott azon kis utcában a minoriták temploma mellett. Szülőimmel és rokonaimmal barátságos viszonyban élt; ez alapon látogattam el én is néha e tiszta lelkű, igaz vendégszerető magyar családhoz. Gyöngyösi János urambátyám nagyobbik fia, József már akkor a híres 11-ik zászlóaljban vitézkedett mint őrmester. A legkisebbik fiú, János akkor alig 8-9 éves tanuló volt. E fiúcska nagyon szeretett engemet. A térdemre ült valahányszor odamentem s kérdezősködött a csatákról. Jelenleg – tudomásom szerint – miniszteri osztálytanácsos a m. kir. közlekedésügyi minisztériumnál.

Gyöngyösi János urambátyámnak feltűnt az én szomorúságom nagyon.

– Nem illik a huszárhoz a szomorúság, öcsém – szólt Gyöngyösi bácsi –, máskor víg voltál, légy most is az.

– Vidám lennék, de ha nem lehet – válaszolék.

– Nem lehet? Hát ugyan miért nem lehet? – kérdé Gyöngyösi bácsi kíváncsian.

[128] Márkusfalvi *Orbán Károly* (1823–1898. márc. 12. Mezőmadaras) 1848 szeptemberében beállt a Mátyás-huszárezredbe. Őrmester, majd hadnagy, 1849. június 1-jétől főhadnagy és parancsőrtiszt Bem mellett. (Bona 1998, II. köt. 605.)

[129] *Gyöngyösi János* (1797–1871. márc. 3. Kolozsvár). Fiai: *József*, magyar királyi államvasúti hivatalnok és *János* (1843 körül–1921), közlekedési minisztériumi osztály-tanácsos. (GYJ)

– Azért nem lehet – válaszolék –, mert maródi vagyok, s itt kell vesztegelnem a drága időt tétlenül Kolozsvártt.

– Hát ugyan mi bajod van édes öcsém? – kérdé Gyöngyösi bácsi.

– Nekem magamnak ugyan semmi bajom nincs, én olyan egészséges vagyok, mint a makk; de a lovam beteg, megsántult, azért vagyok maródi – válaszolék.

– A lovad beteg – szólt Gyöngyösi bácsi; – az már csakugyan nagy baj, mert a huszár nem huszár ló nélkül. Te pedig szeretnél a hadsereg után menni, úgy-e?

– Igen én, Gyöngyösi bácsi – válaszolék –, akár e percben, szívesen. Hiszen szégyenlem Kolozsvár utcáin járni.

– Ne búsulj, öcsém – szólt Gyöngyösi, egy kis szünet után –, sok jó emberem van nekem Kolozsvártt. Próbát teszek a lovad kicserélése végett. Maradj csak itt, míg visszajövök – s távozott.

Alig egy negyed óra eltelte után, nem csekély bámulatomra, Gyöngyösi bácsi egy úriember társaságában tért vissza azon örvendetes hírrel, hogy óhajtásom aligha nem lesz teljesítve. Azon úriember gazdatiszt vagy jószágigazgató lehetett, s a lovamat látni óhajtotta.

Elvezettem az istállóba. Velünk jött Gyöngyösi bácsi is. Stein János könyvárus Belső-közép utcai lakásán voltam beszállásolva. Ott volt a lovam is az udvar hátulsó részében, az istállóban.

– Tisztelt huszár barátom – szólt azon úriember hozzám, miután lovamat jól megvizsgálta s az udvaron megsétáltatta –, az ön lovával meg vagyok elégedve. Hajlandó vagyok azt kicserélni egy hasonlóan jó paripával, ha ön arra nézve elöljáróinál az engedélyt kieszközli, mert az ön lova az államé, az állammal pedig nem szeretnék perelni.

Ezredünk 3-ik százada éppen Kolozsvártt volt akkor, s készülődött nagyban, hogy Czecz ezredes, dandárparancsnok vezetése alatt, a 11-ik önkéntes zászlóaljjal és egy üteg ágyúval Tordán át Szeben alá vonuljon. Az idő tájban már Bem apó is végzett volt Urbánnal, illetőleg hadseregével, Borgóprundnál, kiűzvén őt Bukovinába,[130]

[130] Bukovina az Osztrák Császárság egyik tartománya a Kárpátok északkeleti előterében 1774–1919 között. Nevét Adolf Buccowról, az ottani közigazgatást megszervező osztrák tábornokról kapta.

ő is vonult tehát győzelmes hadseregével Tekén, Szászrégenen és Marosvásárhelyen keresztül Szeben felé.

Volt az említett 3-ik lovasszázadnál egy Csákány nevű őrmester; magas, barna ember. Nagyon gyorsan és akadozva beszélt. Hamar szokott haragra gyúlni, de hamarosan ki is békült. Volt reá nem ritkán eset, hogy a közvitézt ő maga kérte, hogy ne nehezteljen heveskedéséért. A Csákány őrmester parancsnoksága alatt álltam én, mint maródi. Neki jelentettem az esetet s kértem, hogy intézkedjék a kicserélés végett. Örömmel intézkedett Csákány őrmester, mert a cserébe kapandó lovat még azon napon megtekintette.

Másnap megtörtént a csere hivatalosan, és én – Csákány őrmester állítása szerint – sokkal jobb ló birtokába jutottam, mint amilyen az elébbi volt. Hátra volt még a huszáros gyakorlat, abba is belejött lassan, szelíd bánásmodorral.

Volt tehát ismét ép, egészséges lovam, s volt határt nem ismerő jókedvem. Elmentem Gyöngyösi bácsihoz, s megköszöntem nagybecsű szívességét, mely által lehetővé tette elmenetelemet a csatatérre. Kérdeztem, hogy kitől szerezte az új huszárlovat, de nem akarta megmondani. Csak annyit tudtam meg, hogy Gyöngyösi János urambátyám ez ügyben azon szép kétemeletes palotában járt, amely ott díszlik a Nagypiac és Szén utca szögletén. Valószínűleg a gróf Rhédey istállójából került ki az én új lovam.

Beosztattam tehát ideiglenesen a 3-ik századhoz.

Január 9-én (1849) vettük a parancsot a készülődésre. Stein Jánosné úgy ellátott elemózsiával, hogy alig bírtam azt ide-oda elpakolni. Még az öltönyeimet is megvarrogatta, rendbe hozta s egészen új fehérneművel látott el. Az isten a porait is áldja meg.

A Czecz ezredes dandárának utazása Nagyszeben felé

1849. január 10-én vonultunk ki Kolozsvárról Torda felé. Nagy hó és igen kemény hideg volt akkor nagyon. Időnként leszálltunk lovainkról s gyalog mentünk, lovainkat vezetve, hogy felmelegedjünk.

Felettünk Pálffy[131] huszárőrnagy parancsnokolt.

Tordán, emlékem szerint, három napig maradtunk. Ott fordult elő azon megemlítésre méltó eset, hogy – nem tudom kinek a sugallatára – a csákóink címere feletti koronát mind letördeltünk s eldobtuk, csak Magyarország puszta címerét hagytuk meg. Volt aztán azért zaj, lárma a tisztek közt. Pálffy őrnagy tüzelt nagyon, s mint állítá, ezen merész és államellenes tettünkért meg fogunk keményen büntettetni. A zaj elenyészett lassan. Nem lőttek főbe azért senkit. Volt más tennivaló elég.

Hadseregünk január 14-én vonult ki Tordáról a Keresztesmezőn[132] keresztül – emlékem szerint – Kocsárd[133] felé. E községet éppen kirabolni és felgyújtani akarták az oláhok, midőn este szürkületkor odaérkeztünk, de amint bennünket megpillantottak, kereket oldottak s megszaladtak.

Január 15-én a Balázsfalva szomszédságában lévő egyik faluba érkeztünk. Ott arról értesültünk, hogy Balázsfalván egy nagy oláh sereg vár reánk. Félelmetes volt ez oláh sereg reánk nézve azért is, mert egy ágyúval is rendelkezett, … fából faragva; az ágyúgolyók szurokba mártott csepűből voltak alkotva.

Czecz dandárparancsnok elrendelte a támadást, mely igen röviden és úgy végződött, hogy az oláh tábor megszaladt, azt a hatalmas faágyút pedig elfoglaltuk.

– Ezt az ágyút felküldöm a kormánynak Debrecenbe – mondá Czecz ezredes nevetve.

Január 16-án estére Holdvilágra[134] érkeztünk, ott szállásoltattunk el. Az oda való lakosok állíták, hogy aznap nagy ágyúzást hallottak északkeletről. Másnap (január 17.) tudtuk meg, hogy dicső emlékű tábornokunk, Bem, Vámosgálfalvánál hatalmasan megverte és megszalasztotta a Nagyszebenből elibe küldött osztrák hadsereget.

[131] *Pálffy Domokos* (1812. Bögöz–?) 1848 augusztusától százados a Mátyás-huszárezrednél, november 6-tól őrnagy, osztályparancsnok. Bem tábornok szolgálati vétség miatt elbocsátotta 1849. január 26-án. Később a Hunyad megyei nemzetőrség őrnagya lett. (Bona 2000, 558.)

[132] Mező Tordától délre az Aranyos jobb partján.

[133] Székelykocsárd.

[134] Csicsóholdvilág.

Azt az ágyúzást hallották a holdvilági lakosok azelőtt való nap, január 16-án. Megéljeneztük Bemet és vitéz hadseregét.

Vonultunk aztán tovább, faluról falura, nagy hóban, hidegben, járatlan rossz utakon, küzdve nagy akadályokkal, ti. keresztülsáncolt utakkal, szétrombolt apróbb hidakkal stb. Vízakna felé vonultunk, ahová január 20-án érkeztünk meg este 10 óra után.

Mielőtt elszállásoltattunk volna, Czecz dandárparancsnok kiadta a rendeletet, hogy készen legyünk, mert Bem főhadvezér parancsa folytán másnap (január 21-én) reggeli 6 órakor Szeben alá fogunk vonulni és támadni fogunk. Mi fogjuk képezni a főhadsereg jobbszárnyát az ellenséggel szemben.

Elszállásoltattunk. A vízaknaiak nagy szívességgel és valódi magyar vendégszeretettel fogadtak. Nekünk lovasoknak még azt sem engedték meg, hogy lovaink után lássunk. Ellátták ők azokat is, csakhogy mi kipihenhessük magunkat a nagy napra.

Keveset pihentünk nagyon azon az éjszakán, a pihenést a csataláz sem engedte. Boroztunk tehát s énekeltünk egész éjen át. Zúgott Vízakna a honvéd-zajtól, lármától.

Csata Nagyszeben alatt 1849. január 21-én (vasárnap)

Végre felvirradtunk a nagy napra, január 21-re, hogy egy, a sírig tartó keserű emléket véssünk kebleinkbe, azok ti. akik akkor Vízaknán voltunk.

Czecz ezredes parancsának híven engedelmeskedve, már reggeli 4 óra tájban sorakoztunk Vízakna piacán. Vígan voltunk, daloltunk, éljeneztünk, Kossuthot, Bemet, a szabadságot, a hazát, tisztjeinket.

E hadtest a híres 11-ik zászlóaljból (nagy volt ám akkor az a zászlóalj, csaknem mint két más rendes zászlóalj, a derék Inczédy[135]

[135] Nagyváradi *Inczédy Sámuel* (1811. febr. 11. Kolozsvár–1893. dec. 3. Kolozsvár) 1848. június 19-től százados a pozsonyi 4. honvédzászlóaljnál. December 20-tól őrnagy, a 11. honvédzászlóalj parancsnoka, alakulatával több ütközetben

őrnagy parancsnoksága alatt), mibelőlünk, a Mátyás-huszárok 3-ik századából s egy üteg ágyúból állt.

Vártunk tehát az „Indulj!" vezényszót, de az késett nagyon. Kezdtünk türelmetlenkedni.

A 11-ik önkéntes zászlóaljbeli Nagy Pista őrmester, aki jókedvéről és humoráról már híres volt, valamennyi keserű gyomorerősítője volt a vízaknai gyógyszerésznek, mind megvásárolta, s megitatta az ő kedves gyermekeivel, ti. fiatal bajtársaival. Még minket, lovasokat is megkínált, mondván: „Igyatok, bakák! Aki morgótok[136] van, nyallak[137]!" – Meg fogok még emlékezni Nagy Pistáról.

Az idő haladt, de mi még folyton ott álltunk. A türelmetlenség fokozódott. Elmúlt volt már 6 óra is.

Végre 7 óra körül megdördültek az ágyúk Szeben alatt; Bem apó ott termett hadseregével s megkezdé a csatát pontosan. Az ágyúk sűrűn szóltak, még Vízaknán is rezgett a föld azoknak hatalmas hangjaitól. Ekkor türelmetlenségünk netovábbját érte el. Elkezdtünk kiabálni úgy mi, mint a gyalogság, hogy „Vezessenek!" az este kiadott parancs értelmében.

A tisztek csendesítettek, csitítottak, s figyelmeztettek, hogy felsőbb parancs nélkül indulni nem lehet. Legyünk türelemmel.

(Valami rendkívüli, titokzatos eseménynek kellett akkor Czecz dandárparancsnokkal történni, hogy oly soká késett megjelenésével. A meleg párnák csak nem tarthatták vissza a felette fontos ügy teljesítésétől. Ilyesmit egy katonáról feltenni sem szabad.[138])

---

kitüntette magát. 1849. március 3-án a medgyesi csatában megsebesült, megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. Júniustól a Désen állomásozó dandár parancsnoka, ezredes. 1869-től ezredes a m. kir. honvédségnél. (Bona 2000, 401–402.)

[136] „Papra morgó": pálinka.

[137] Itt: csókollak! Imreh így írt erről: „Nagy Pistának megszokott szójárását: »nyallak«, úgy hiszem, sokan ízléstelennek fogják találni. Okoskodtam eleget, hogy azon szó helyett mást használjak; igen, de akkor nem lett volna hű leírásom. Nagy Pista bátor katona, s csupa szív és lélek volt; szerette, határt nem ismerve, hazáját, nemzetét, bajtársait, illetőleg az ő kedves gyermekeit: ezen forró szeretet szülte nála azon ártatlan szót." (Imreh 1880b, 67.)

[138] Czecz szerint a futár, akinek Bem támadásra utasító parancsát kellett volna

Eltelt 9 óra is, és mi még mindig ott álltunk türelmetlenkedve és huszárosan imádkozva. Az ágyúk folyton dörögtek Szeben alatt. Keserű emlék.

Végre jóval 10 óra után lassan, vontatva megindultunk; lassan, mondom, nehogy tüdőbetegséget kapjunk.

Pálffy őrnagy ment a csapat élén, mondván, ő ismeri a legrövidebb utat Szeben felé. Tehát ő vezette a hadsereget, de szerencsétlenül, mert ahelyett, hogy amint Vízaknáról kivonultunk, balra, Szeben felé vezette volna azt, levezette Kiscsűrre. Itt vette észre Czecz dandárparancsnok, hogy nem jó irányban haladunk; nem ez oldalról kell Szebent megtámadnunk, hanem azon oldalról, amely felől Bem intézte a támadást: Nagycsűr felől.

Kivonultunk tehát abból a faluból (Kiscsűrről), s egy nagy vargabetűt kanyarítva, balra felmásztunk egy hegyre; amint oda felértünk, azonnal megpillantottuk Nagyszeben tornyait. A Szeben alatti térséget sűrű lőporfüst borította. A Bem hadseregét nem láthattuk e füsttől, csak a heves ágyúdörejt és apró puskaropogást hallottunk.

Levonultunk a hegy aljába s felállíttattunk a Szeben alatti földerődítványekkel szembe, de ágyú lőtávlaton jóval kívül. Innen kezdték meg tüzéreink az ágyúzást a Szeben alatti földerődítványekre. De hogy a mi ágyúgolyóink azon erődítványekben a legcsekélyebb kárt sem tehették, onnan következtettük, hogy az ellenség ágyúgolyói sem tettek köztünk semmi kárt. Kifáradva pottyantak azok le előttünk egy pár száz lépés távolságban. Olyan ágyúkkal tüzelt az ellenség is, mint mi. E tapasztalatból következtettük, hogy ágyú lőtávlaton jóval kívül állunk.

A 11-ik zászlóaljból egy hatalmas csatárlánc rendeltetett ki, de csak ott, a hely színén; azok sem küldettek előre. Nem is volt ki ellen, mert az ellenség részéről egyetlen gyalog katonát sem láttunk a távolban. Egy osztály svalizsér kóválygott ott csak. Ezekkel szemben mi lovasok tettünk mozdulatokat jobbra, balra P. őrnagy vezetése

számára átadnia Vízaknán, mivel ő ekkor még nem érkezett meg oda, dolgavégezetlenül távozott a helységből. (Czetz 1868, 70.)

alatt, de előre egy lépést sem mentünk. (Hogyan menjünk, ha az őrnagy nem vezet?)

Bem fővezértől parancs érkezett, hogy mi, lovasok, nyomuljunk előre, s intézzünk rohamot az ellenség lovasságára.

A roham azonban elmaradt, minthogy a mi parancsnokunknak, P. őrnagynak – nem tudjuk, mi oknál fogva – nem volt teljességgel kedve minket rohamra vezetni. Pedig mi egész lelkesedéssel kiáltottunk fel, midőn Bem parancsáról értesültünk, hogy: „rohanjunk!"

– Nem rohanunk! – kiáltott P. őrnagy mérgesen. – Csitt! Csend legyen!

Ekkor kilépett a sorból Májer[139] derék főhadnagyunk, s látva az általános lelkesedést, azon indítványt tette, hogy engedtessék át neki a vezénylet, míg a rohamot megejtjük.

– Nem egyezem belé – kiáltott P. őrnagy –, tessék beállni a sorba! Itt én parancsolok!

Bem tábornok tiszt-segédje még folyton ott állt előttünk.

– Mondja meg a tábornok úrnak, hogy nem rohanunk, mivel nagy a hó, s aztán azok odaát mind gyakorlott katonák, ezek pedig fiatalok. Most nincs kedvem rohanni!

– Őrnagy úr! – szólt katonásan a tiszt-küldönc. – Én tábornokom parancsát megmondtam.

– Igen – szólt P. őrnagy –, azt tudomásul vettem, s ha óhajtja, arról hamarosan írásbeli igazolványt is adhatok. Mondja meg a tábornok úrnak, hogy nem rohanok! S punktum!

A tiszt-küldönc elvágtatott.

Bem tábornok, nem csekély veszteséggel, délután 2 óra tájban hátrálni volt kénytelen, de a legnagyobb rendben. Nekünk is meghátrálást parancsolt Czecz ezredes, dandár-parancsnok. Meghátráltunk, anélkül, hogy csak a tyúkszemeink is szenvedtek volna valami bántalmat.

Szeben alatt egy osztrák gyalogsági zenekar elébb az osztrák

[139] *Mayer Adolf* (1822. Kolozsvár–?) volt könnyűlovassági hadnagy, 1848. szeptember 27-én az alakuló 11. honvédzászlóalj főhadnagyává nevezték ki, de a Mátyás-huszárezrednél lett az. 1849 januárjától alszázados, a vízaknai csatában ezrede 3. századának parancsnoka, főszázados. (Bona 1988, II. köt. 398.)

A nagyszebeni ütközet (Armee-Bulletin)

himnuszt,[140] azután pedig egy öröm-indulót játszott. Mi a fogainkat csikorgattuk.

A 11-ik zászlóaljbeli Nagy Pista őrmester, amint mentünk fel a hegyre, meg-megállt, s Szeben felé tekintve, mondott olyan áldásokat arra a zenekarra, hogy csaknem lepotyogtunk lovainkról a nevetéstől.

Estére Nagyselykre érkeztünk, s ott el is szállásoltattunk. E visszavonulás közben P. őrnagy nyíltan töprengett, hogy vége van már mindennek. Pedig dehogy volt még vége!

Le voltunk mi is hangolva, tagadhatlan, de az korai volt nagyon. Nem bírtuk megfontolni, hogy a vasakaratú, kitartó és rettegést nem ismerő oroszlán közelében vagyunk.

(Pálffy őrnagyot elneveztük 2-ik Baldácsinak.)

Alig szállásoltattunk el Nagyselyken, midőn úgy 7 óra után, a távolban, Szeben felé, heves ágyúzást és puskaropogást hallottunk. Nem tudtunk kiokosodni, hogy az hol lehet, s kivel történik a harc? Hogy Bem tábornok Szeben alól merre vonult aznap, s hogy vonult-e folyton, avagy megállt valahol? nem tudtuk. Az ágyúzás és puskaropogás hosszasan tartott.

Hadseregünknek egy része egész éjen át talpon volt Nagyselyken, őrködött, ha talán az ellenség utánunk akart volna nyomulni.

Másnap, január 22-én megtudtuk világosan, hogy hol s miképp történt a múlt este hallott ágyúzás és apró puskaropogás. Hallgass ide, tisztelt olvasóm.

Midőn Bem tábornok hadseregével azelőtt való nap – január 21-én – Nagyszeben alól meghátrált, az ellenség tisztán azon hiedelemben volt, hogy az öreg meg sem áll Marosvásárhelyig. Csalódott nagyon, mert Bem csak Szelindekig hátrált, ott megállt, hadseregét rendbe szedte. Éppen szürküledett már. Egy üteg ágyút helyezett el a postakertben a szebeni út irányában, s ugyanazon út mellett kétfelől egy-egy hatalmas csatárláncot küldött fel a hegyre, azon meghagyással, hogy csak akkor tüzeljenek, amidőn az ágyúk

[140] „Gott erhalte…" kezdetű Johann Haydn-szerzemény, az egykori osztrák császárhimnusz volt.

megszólalnak, az országútra. Az ágyúk kartácsokkal megtöltve, mind a Szeben felé vezető országútra voltak irányozva. Az ellenség még távol volt, de jött.

Szelindeken teljes csend uralkodott, még szivarra, avagy pipára gyújtani sem volt szabad senkinek. Dicső emlékű tábornokunk Bem, ez a rettenthetetlen öreg oroszlán, az ágyúk mellett állt.

Végre, úgy 7 óra után, megérkezett az ellenség, jókedvvel, énekelve, hurrázva, semmi rosszat nem gyanítva ereszkedett le az országúton, Szelindek felé, s midőn azon híd közelébe ért, mely e falu végétől nem messze, egy mély patak fölibe van építve, eldördültek a Bem ágyúi s megszólaltak az apró fegyverek; az ellenség pedig megfordult, s rendetlenül, eszeveszetten futott vissza Szeben felé, hagyva maga után sok halottat és jajgató sebesültet.

Ezt az ágyúzást hallottuk mi Nagyselyken, január 21-én esti 7 óra után.

Ugyane napon (január 22.) vettük Bem tábornok parancsát, hogy 23-án, kedden, hadseregünk vonuljon át Szelindekre s csatlakozzék a főhadsereghez.

* * *

Érzem ma is hatását azon tiszteletteljes jóindulatnak, amellyel akkor felebbvalóim iránt viseltettem, s mint akkori közharcosnak, fáj ma is kijelentenem, hogy Czecz dandárparancsnok vízaknai eljárása nem volt correct. P. őrnagy pedig még azt sem érdemli meg, hogy vele foglalkozzunk.

De hagyjuk pihenni azon ügyeket. Adjuk át azokat a történelemnek. A nagy történetíró ki fogja mondani majd azon események felett részrehajlatlanul az ítélet, a jövő nemzedék pedig okuljon azok folytán. Minket vigasztaljon azon hazafias tiszta öntudat, hogy jót akartunk.

Szelindeki események. Tisztelgés Bem tábornoknál és Petőfi Sándornál

Mint fennebb is említém, Bem tábornok parancsára a Czecz hadserege január 23-án (kedden) Nagyselykről átvonult Szelindekre. Báró Kemény Farkas[141] ezredes messze kilovagolt kíséretével előnkbe; igen barátságosan fogadta hadseregünket.

A szelindeki nagy hegyről úgy nézett ki e község, mintha egy óriási nagy tekenőben feküdnék.

Szelindeken visszakerültem ismét századomhoz, ti. a 2-ik századhoz Makray László parancsnoksága alá. A fiatal bajtársak nagy örömmel és kézszorításokkal fogadtak.

Szelindeken értesültünk azon, reánk nézve szomorú esetről, hogy gróf Mikes Kelemen, derék ezredesünk Nagyszeben alatt, a január 21-ki csata alkalmával, egy ágyúgolyó által találva, elesett; ugyane csatában veszítette el gróf Esterházy Kálmán,[142] fiatal derék hadnagyunk egyik karját, egy ágyúgolyó által találva; azon csatában esett el továbbá Beder Laci bajtársunk, a hatalmas basszus énekes, szintén ágyúgolyó által találva.

Január 24-én (szerdán) reggeli pont 8 órára több főtisztet hivatott Bem tábornok magához. Ez alkalommal egyik törzstiszt egy kissé megkésett.

– Őrnagy úr – szólt Bem haraggal –, 8 órára rendeltem Önt magamhoz.

[141] Báró *Kemény Farkas* (1797. ápr. 11. Alsódetrehem–1852. jan. 5. London) 1848. szeptember 11-től a Torda megyei nemzetőrség őrnagya. 1849. január 23-tól alezredes és dandárparancsnok, később ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka, megkapta a katonai érdemjel 2. osztályát. Júniusban az érchegységi román felkelők ellen harcolt. Az orosz támadás során Kolozsvárt fedezte. (Bona 2000, 432.)

[142] Gróf *Esterházy Kálmán* (1830. jún. 7. Nagyiklód–1916. febr. 9. Kolozsvár) 1848 szeptemberében belépett a Mátyás-huszárezredbe. Őrmester, december 1-jétől hadnagy. Január 21-én Nagyszeben ostrománál fél karját elvesztette; a katonai érdemjel 3. osztályával kitüntették. A kiegyezés után országgyűlési képviselő, majd a felsőház tagja, Kolozs megye főispánja. (Bona 1988, I. köt. 367.)

– Éppen csak három percet késtem, tábornok úr.

– Ha egy század percet késik más alkalommal, főbelövetem – szólt Bem szigorral.

Ez a törzstiszt (őrnagy) nagyon népszerű és kedvelt bátor ember volt a Bem hadseregében, s egy pár hó múlva alezredes lett.

Azután a többi törzstisztekhez szólt Bem; mindenikhez volt valami mondanivalója, röviden, katonás hangon.

Végre P. őrnagyra került a sor, aki szintén meg volt híva akkor rapportra, akihez Bem így szólt a haragtól reszketve:

„Önt csak azért nem lövetem főbe, mivel sokkal gyávább ön, mintsem, hogy egy golyót megérdemelne! Tegye le a kardját s hagyja el azonnal hadseregemet!"

Soha sem láttuk többé P. őrnagyot.

Bem tábornok hadseregét minden reggel fegyverbe és sorakozásra szólította menetkészen. Szállásunkon nem volt szabad semmit hagynunk.

Az öreg tábornok aztán lóháton, más alkalommal gyalog, bicegve tartott szemlét egy néhány zászlóalj vagy lovas osztály felett Petőfi Sándor és több főtiszt kíséretében. Kedvelte nagyon a rendet, tisztaságot. Az élelmezésre is nagy gondot fordíttatott. Kenyérrel, marhahússal, szalonnával, borral, pálinkával és dohánnyal rendesen el voltunk látva. A kártyázást nagyon tiltotta az öreg, de azért suttyomban mégis kártyázgattunk ártatlan összegben, ti. sájn[143] krajcárban.

Víg napokat éltünk mi nagyon Szelindeken. Ha Tóth Kálmán[144] *Egri szép napok* mellékcímet adott egyik színművének, mi is joggal elmondhatjuk a Szelindeken töltött napokról, hogy: „szelindeki szép napok".

Ott volt a Pongrácz testvérek[145] és Salamon János híres népzene-

[143] Sájnpénz: a 19. század első felében az osztrák állami papírpénz törvényes értéke; a közéletben a papírjegyek német nevéről, Einlösungsschein és Antizipationsschein, sájnpénznek is nevezték.

[144] *Tóth Kálmán* (1831. márc. 30. Baja–1881. febr. 3. Budapest) költő, szerkesztő. *Dobó Katica, avagy Az egri szép napok* című darabját 1861-ben mutatták be.

[145] *Pongrácz József* (?–1873) és *Lajos* (1844–1916) kolozsvári prímások. Lajos, Rudolf trónörökös kedvelt udvari zenésze volt. (Leszler 1986, 285.)

társulata is Kolozsvárról. Játszták szívvel, lélekkel a sok víg és bús magyar dalokat; a Rákóczi- és Hunyadi[146]-indulót stb. Nagy beccsel bírtak azok akkor nagyon. Nem sokat törődtünk azzal, hogy holnap vagy egy óra múlva meghalhatunk. Vigadtunk.

Mi, az erdélyi fiatalság, tisztek, altisztek és közvitézek vegyesen, dalárdát alakítva, elébb Bemnél, azután Petőfi Sándornál tisztelegtünk január 26-án este. Harci- és más szép népdalokat énekeltünk. Kedvenc dalunk volt akkor, a nemzeti dalokon kívül, a *Búsul a lengyel*[147] és a *Marseillaise*[148] című dal is.

Midőn a Bem tábornok szállása előtt a *Búsul a lengyel hona állapotán* című dalt elénekeltük, összehangzólag, igazi érzéssel, az ősz tábornok – mert, úgy lehet, e dal szíve húrjait címzette – az ablakból kihajolva, kérdezte: hogy az miféle dal? S midőn annak szövegét röviden megmagyarázták, köszönetet mondott a daltestületnek a szíves figyelemért. Azt a dalt – mint állítá – akkor hallotta először. Minket aztán hazaküldvén, mondta, hogy pihenjünk, mert a nyugalom erőt ád.

Petőfi Sándor, midőn nála megjelentünk, s egy pár dalt elénekeltünk, behívott mindnyájunkat szállására, s velünk egyenegyen barátságosan kezet szorított, aztán egy cseber bort hozatott fel a pincéből legénye által, s megkínált valamennyiünket – magyar ember szokása szerint – borral, kenyérrel, szalonnával, szivarral, dohánnyal stb. Üvegpohár alig volt két darab e szálláson, tehát fazakakkal, kancsókkal, csuprokkal és fatálakkal fogyasztottuk a bort. Jó volt az úgy is. Nagyokat nevettünk, amidőn a csuprokkal és

[146] Erkel Ferenc: *Hunyadi László* című operájának 3 motívumából Doppler Ferenc állított össze katonaindulót 1848-ban.

[147] Lengyel nemzeti dal; első sora így hangzik: „Búsul a lengyel hona állapotján, / Mert Ponjatovszky nincsen a csatáján; / Kesereg a vajda és az egész pórság, / Zokogva kiáltja: oda a szabadság!” (Deák 1914, 249–250.)

[148] Marseillaise: ma a Francia Köztársaság hivatalos nemzeti himnusza; eredetileg a francia forradalom legnépszerűbb harci dala. Szövegét és dallamát Claude Joseph Rouget de l’Isle (1760–1836) hadmérnök írta 1792-ben. Az induló nevét onnan kapta, hogy egy Marseille-ből Párizsba érkező önkéntes csapat ezt a dalt énekelte.

fatálacskákkal koccintottunk. Alig kell mondanom, hogy borozás közben folyton énekeltünk.

– Úgy, úgy, fiúk – szólt Petőfi Sándor –, csak magyar dalokat énekeljetek s nem idegeneket. Azt a szép lengyel dalt, s a franciák szabadságdalát énekelhetitek, de a német nótákkal kikergethettek a világból.

Egy néhány percnyi barátságos beszélgetés után búcsút vettünk a nagy költőtől, amidőn ismét kezet szorított mindnyájunkkal, s távoztunk.

Akkor még nem tudtuk, hogy olyan világhírű nagy emberek járnak, kelnek ott közöttünk.

De mondjunk valamit Szelindekről is.

Szelindek magas hegyek közt fekszik. A déli hegyoldalra van építve a szelindeki vár, amelyet mi akkor szalonnás várnak neveztünk. Tele volt az nem csak szalonnával, de mindenféle drága gabonával is; s mivel a szász atyafiak – alig egy pár kivételével – a községet, illetőleg házaikat elhagyták, mi bizon gazdálkodtunk e várban is. Szabad volt, élnünk kellett. Én is felküldettem egyszer oda szállásparancsnokom által szalonnáért. Megvizsgáltam a várat jól. Felmentem a toronyba is, ahol nagyon meglepett egy fából készült toronyóra. Ott van az talán még ma is. Egy nagy szalonnát aztán, mint a köpenyeget szokás, a hátamra vettem s lesétáltam vele a faluba. De ugyan megjártam. A pajkos honvédek csaknem mind levagdalták azt a hátamról; mondának: „szükségünk van egy-egy köpenyeg foltra" stb. Éppen csak a nyakam körül maradt meg abból egy kis vékony rész, mire a szállásomra érkeztem.

Szelindeknek felső része, mely északra a hegyek közé bekanyarodik, január 28-án, vasárnap este teljesen leégett volt. Dicső emlékű tábornok, Bem, ez alkalommal, egész hadseregét fegyverre szólította, ha netalán az ellenség műve lett volna ez égés, hogy a zavarosban halászhasson. Nem történt semmi támadási kísérlet azon éjszakán.

A szász atyafiak kezdtek hazaszállinkozni, miután arról értesültek, hogy Bem tábornok a békés népet nem bántalmazza.

Egy zászlóalj székely határőrkatonát hazabocsátott[149] Bem tábornok

[149] A 14. (1. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalját azért küldte vissza Bem

Szelindekről. Még 1848. június havában mentek volt ki Magyarországra a rácok és horvátok ellen csatázni; midőn visszajöttek Erdélybe, a Bem hadseregéhez csatlakoztak, de mivel valamennyien családapák voltak, vágyakoztak nagyon haza, csaknem egyévi távollét után. Hazabocsátotta őket Bem tábornok.

És most beszéljünk a szelindeki csatáról, mely nem január 24-én, nem is 28-án – mint sokan tévesen állítják –, hanem január 30-án (kedden) folyt le.

A szelindeki csata 1849. január 30-án

E nap délutáni óráiban lovas századunkból egy szakasz küldetett ki Dercsényi Kálmán[150] fiatal hadnagy vezetése alatt Szelindek dél felőli hegyeire, őrjáratra. E szakaszba voltam én is beosztva.

Midőn az említett szalonnás vár felett haladtunk el, egy másik hegyen, Nagyszeben felől, a távolban egy hosszú csatárláncot, s megette nagy sötét tömegeket pillantottunk meg, amelyek lassú léptekkel közeledtek a falu felé. Éles szemekkel vizsgálva e csapatokat, gyorsan kieszeltük, hogy azok ellenséges csapatok.

Dercsényi Kálmán hadnagyunk az őrjárat vezetését egy tizedesre bízta, meghagyván, hogy lassú léptekkel, az ellenséget folyton szemmel tartva vonuljon be a faluba, ő maga pedig előre vágtatott Bem tábornoknak jelentést tenni az ellenség közeledtéről. Dercsényi Kálmán, mint nekünk később nem egyszer elbeszélte, Bem tábornokot

---

a Székelyföldre, hogy segítsenek az ottani seregszervezésben. (Barcy–Somogyi 1986, 33. és Kovács 1979, 107.)

[150] *Dercsényi Kálmán* (1824. febr. 28. Kerepecpuszta–1893. máj. 5. Nagymihályi) 1848. április 30-tól fogalmazó a magyar belügyminisztériumban. Augusztus 17-én Kolozsvárott belépett a Mátyás-huszárezredhez, szeptembertől tizedes, később hadnagy. 1849. március 17-én Sárkánynál megsebesült; Bem főhadnaggyá léptette elő. Felgyógyulása után júliusban, Szegeden a 18. Attila-huszárezredhez osztották be. (Bona 1998, I. köt. 306.)

terített asztal mellett találta, ki egy tányérka köménymagos levest ett nyugalommal, lassan, úgy lehet, ez ozsonnája volt.

Dercsényi egész hévvel jelentette az ellenség közeledését.

De Bem tábornok még csak reá se nézett Dercsényire, hanem egész nyugalommal eddegélte levesét tovább.

Dercsényi izzadott az izgatottságtól, s várta a tábornok intézkedését. (Megjegyzendő, hogy az ő tudta és híre nélkül a hadsereget fellármázni nem volt szabad.)

Végre, midőn a tábornok levesét elfogyasztotta, csendesen felállt, s Dercsényire pillantva, kérdezte:

– Az ellenség mely oldalról közeledik?

Dercsényi válaszolt.

– Jó, na – mondá Bem –, intézkedni fogok, hogy sétáljanak vissza.

Azután lassú léptekkel kibicegett, s a lova mellé helyezett székről feltétette magát huszárja által lovára, s jelt adott, hogy a hadsereg sorakozzék. Gyorsan ment az nagyon.

Ekkor egy másik futár jelentette Bemnek, hogy az ellenség Nagyselyk felől és délkeletről, a hegyek megett is közeledik. Tehát csaknem körül vagyunk véve.

– Intézkedni fogok, hogy azok is visszasétáljanak – szólt Bem nyugalommal.

És most következik dicső emlékű tábornokunk, Bemnek azon bravourja, amely alighanem páratlan a hadászat történetében. Ott voltam, láttam intézkedéseit, szemtanúja voltam minden tettének, minden mozdulatának. Élénken emlékszem mindenre, mintha csak ma zajlanának le azon események.

Bem tehát Nagyselyk felé, a hegytetőre két ágyút küldött a kolozsvári 11-ik zászlóalj kíséretében. Jól választott az öreg nagyon. A hegyek megett délkeletről közeledő ellenséggel szembe is kirendelte a gyalog csapatokat, mégpedig szép számmal, s azok gyorsan és teljes lelkesedéssel el is vonultak, ágyúk nélkül.

Ekkor szétnézett az öreg.

– Egy néhány gyalog századunk áll még csak rendelkezésünkre, tábornok úr – jelenték a táborkari segédek. Pedig az ellenség főereje itt közeledik a szebeni úton Puchner főgenerális vezénylete alatt.

S csakugyan, mint nagy sötét fellegek, úgy közeledtek az ellenséges

tömegek Szeben felől. Fenn a hegyen, egy nagy csatárlánc már előttünk jött.

– Nincs semmi baj – szólt Bem, s a még rendelkezésre álló négy honvédszázadhoz[151] e szavakat intézé:

– Menjetek csak fiaim az ellenséggel szembe fel a hegyre s jól, bátran viseljétek magatokat, küldeni fogom a segítséget is utánatok azonnal.

Bem tábornok segédei bámulva tekintettek egymásra, mintha kérdezték volna, hogy ugyan miféle segítséget fog Bem e csapat után küldeni, hacsak a lovasságot nem küldi, azt pedig csak nem küldheti fel a hegyre a gyalogság ellen csatázni.

Bem apó azonban tudta mit beszél.

Az előre küldött gyalogcsapat egészen csatárláncba oszolva, bátran haladt fel a hegyre Szeben felé, s a gyalogsági harcot igen hevesen megkezdte. E percben dördültek meg az ágyúk Nagyselyk felől is a hegytetőn, az azon oldalon közeledő ellenségre. Ott van a 11-ik zászlóalj is, ezek tisztességesen le fognak számolni az ők ellenségükkel.

Menjünk tehát, s figyeljük meg, hogy miféle segítséget fog Bem apó küldeni az elébb említett csatárlánc után.

Hallgass ide, tisztelt olvasóm.

Bem levétette magát lováról s a postakertben felállított ágyúkhoz bicegett, a kanócot a kezébe vette, s elkezdett azokkal célozni és tüzelni fel a hegyre az ellenséges nagy tömött csapatokra; midőn az egyik ágyút elsütötte, gyorsan bicegett át a másikhoz, s így tovább. A tüzérek csak töltötték az ágyúkat, s folyton éljeneztek, miután látták, hogy dicső emlékű tábornokunknak egyetlen lövése sem megy kárba. Támadt aztán az ellenséges csapatokban zavar, rendetlenség, szétfutás, midőn valamely csapatot valamiképp rendbe állították, már egy másik ágyúgolyó csapott közibük. És mi történt aztán? Az, hogy az ellenséges csapatok nem bírták kiállni ezt a gyilkoló ágyútüzet, gyors léptekkel meghátráltak. A csatárláncba feloszlott honvédek is derekasan viselték magukat, dacára, hogy

[151] 27. nagyváradi honvédzászlóalj.

az ígért segítséget sehol sem látták. Arról nem is álmodtak, hogy azok az ágyúgolyók, amelyek Szelindekről kirepülve, a fejök felett süvöltöttek át az ellenséges csapatokra, maga Bem tábornok által küldetnek.

Ez ágyúgolyók voltak a csatárlánc után küldött segítség. Repült reánk is elég ágyúgolyója az ellenségnek.

Mi, Mátyás-huszárok, ott álltunk a Bem tábornok ütege mellett fedezetül, gróf Bethlen Gergely alezredes parancsnoksága alatt. Ott volt az üteg mellett Petőfi Sándor is. Más csapat rajtunk kívül a faluban nem volt.

Este 7 óra után az ellenség vissza volt verve minden oldalon.

Nagy örömmel, diadalmi mámorral jöttek a csapatok különböző irányból vissza a faluba, énekelve, éljenezve. A 11-ik önkéntes zászlóalj a Nagyselyk felől közeledő ellenséges csapatokat istenesen megrazsnyakolta és elűzte. Délnyugatra a hegyek megé küldött honvédcsapatok is – bár ágyúk nélkül – feladatuknak derekasan megfeleltek, azok előtt is kudarcot vallott az ellenség.

Most jött azon csapat, amelyet Bem apó maga küldött volt fel a hegyre Szeben felé azon biztató szavakkal, hogy: „bátran, jól viseljétek magatokat, mert küldeni fogom azonnal a segítséget utánok."

Ezek legjobban örvendtek s dicsekedtek, mondának:

– Aki angyala van! Mi a legnagyobb ellenséges csapatokkal küzdöttünk meg, s bár az ígért segítség nem küldetett utánunk, az ellenséget mégis elűztük! Aki lelke van!

– El ám – szólt gróf Bethlen Gergely alezredes –, mert azzal az üteg ágyúval ott a postakertben, maga a táti (Bem apó) célzott és tüzelt.

Ekkor ébredtek fel a jó fiúk (emlékem szerint a 27-ik zászlóaljbeliek), ekkor tudták meg csak az okát annak, hogy miért támadt az előttük harcoló ellenséges csapatok közt oly gyakran rendetlenség, s végre megfutamodtak. A jó bajtársak azt hitték, hogy azt a rendetlenséget ők idézték elő, s ők kergették meg az ellenséget. Soká nevettünk jóízűen ez esemény felett, maguk az illető bajtársak is nevettek.

Az ellenség nem vonult vissza Szebenbe, összpontosult a Szeben felé vezető úton fenn a hegyen és erdőben éjszakára. Röpítettek is egy pár ágyúgolyót akkor éjszaka Szelindekre, de Bem e vickándozást számba sem vette. Hogy aztán miképpen űzte el onnan másnap

Bem az ellenséget egyetlen árva puskalövés nélkül is, arról alább külön cím alatt fogok, tehetségem szerint, megemlékezni.

Szelindeken lett előléptetve gróf Bethlen Gergely alezredessé, Makray László századosunk pedig őrnaggyá.

Tüntetés az osztrák hadsereg ellen 1849. január 31-én

Január 31-én (szerdán) délelőtt 10 óra tájban Bem apó sorakoztatta hadseregünket, s midőn az teljesen rendben volt, parancsára e községből ki s egy hegyen felvonultunk északnyugoti irányban.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem a törzstisztek és Petőfi Sándor kíséretében elől lovagolt, mi lovasok közvetlenül utánuk vonultunk.

Hideg északi szél fútt akkor nagyon, mely sokaknak lekapta a csákótakaróját, s vitte, gurította a megfagyott havon tova.

Gróf Bethlen Gergely alezredes és Petőfi Sándor folyton emelgették s igazgatták Bem apó köpenyegének a gallérját, amelyet mindegyre lecsapott az erős szél.

Bem tábornok szürke katonaköpenyeget viselt, mely több helyen át volt már lyuggatva puskagolyók által. Fejét egyszerű fekete viaszkosvászonnal bevont csákó fedte, melybe egy fehér forgó volt helyezve, de inkább csak csata alkalmával. Ez a forgó képezte Bem atyusnak tábornoki kül díszjelét; anélkül úgy nézett volna ki az öreg, mint egy előhaladt korú közember. Összes fegyverzete egy ártatlan lovagkorbács- és egy távcsőből ált. Lova, melyen ült, nem sokkal volt különb egy 10-15 évig szolgált fiakkeres lónál. Azért választott az öreg ilyen lovat magának, mert teste tele lévén harci sebekkel, nem kívánta magát egy tüzes paripa által rázattatni.

Amidőn a hegyen jól felhaladtunk, Bem tábornok parancsára balra, azaz déli irányba kezdtünk vonulni, ekkor pillantottuk meg a nagy ellenséges csapatokat is, amelyek a Szeben felé vezető országúton, s az amellett fekvő sűrű erdőben foglaltak állást.

Nagy mozgás támadt az ellenséges csapatok közt, amint a fenn említett kanyarulatunkat észrevették. Valószínűleg azt hitték, hogy

megyünk egyenesen Szebennek. Rendbe álltak tehát, s amint csak lehet, oly gyorsan hagyták el mezei tanyájukat, s besiettek Szebenbe anélkül, hogy csak egy árva lövést is intéztek volna ellenünk.

Bem tábornok megállította hadseregét s nevetve nézett az ellenséges csapatok után. Engedte, hogy menjenek, ha már kedvük volt menni. Visszatértünk aztán mi is Szelindekre szállásainkra.

Szelindekről egész hadseregünk átvonult Vízaknára február 1-jén, csütörtökön.

Vízaknai események. A vízaknai csata 1849. február 4-én és Petőfi Sándor

Vízaknáról Bem tábornok február 2-án a kolozsvári 11-ik önkéntes zászlóaljat s lovas ezredünk 1-ső századát, melyet ekkor Horváth[152] százados vezényelt, báró Kemény Farkas parancsnoksága alatt, egy nehány ágyúval Dévára küldte; úgy lehet azért, hogy az Arad felől jövő segélycsapatokkal egyesüljön, s aztán vonuljon vissza Vízaknára.

Bem tehát mindenáron szaporítani akarta hadseregét, mielőtt egy második támadást intézett volna Nagyszeben ellen.

Február 3-án délutan, mi, lovasok tüntettünk az ellenség ellen; levonultunk Kiscsűrre s az ellenséges őrséget onnan beűztük Szebenbe.

Midőn Kiscsűrről Vízaknára visszaérkeztünk, Bem tábornoknak azon parancsát vettük, hogy másnap, ti. február 4-én (vasárnap) a hadsereg azon része, mely szolgálaton kívül lesz, vallásfelekezet szerint istentiszteletre menni köteles.

A sors könyvében azonban más esemény volt reánk nézve megírva e napra vonatkozólag.

A nagyszebeni osztrák hadsereg február 4-én reggel éppen

[152] Nagyváradi *Horváth Miklós* (1818. Nagyenyed–1849. febr. 9. Piski) 1848 októberében lépett be a Mátyás-huszárezredbe; főszázadosként hősi halált halt a piski csatában. (Bona 1988, 270.)

tízszer akkora erővel jelent meg Vízakna előtt, mint amekkora haderővel mi rendelkeztünk.

Könnyű volt nekik egész erejökkel szállni ki a síkra, miután már akkor egy orosz hadtest Nagyszebenben tanyázott a város védelmére, míg ők ellenünk támadást intéznek.

Az ellenség tehát Puchner császári tábornok vezérlete alatt 12 000 emberrel és 40 ágyúval támadott ellenünk.[153] Nekünk pedig akkor alig volt 2000 emberünk 22 ágyúval.

Elmondám az ellenség létszámát s a miénket rövid szavakkal.

Bem tábornok február 4-én reggel egész csendben szólította fegyverbe hadseregét, amely ez alkalommal csakugyan maroknyi volt. Még lármadobot sem veretett, holott értesülve volt afelől, hogy az ellenség Vízakna közelében van.

Mi semmit sem tudtunk afelől, hogy azonnal csatázni fogunk, midőn a piacon sorakoztunk; azt hittük, hogy az csak a szokásos reggeli szemle végett történik. Nem úgy volt.

Hogy Bem tábornok tudta, miszerint csatánk lesz, kitűnik abból is, mert mielőtt kiment volna a szabadba, az ellenség elibe, Petőfi Sándorhoz így szólt:

– Herrn Petőfi! Ma csatánk lesz, maradjon távol a csatatértől. Nem szeretném, hogy a magyar nemzet egyik jeles költője a csatatéren vérezzék el. Szót fogad-e?

– Köszönöm a figyelmeztetést, tábornok úr – válaszolt Petőfi Sándor –, most szót fogadok, de azt nem ígérhetem meg, hogy mit fogok tenni akkor, amidőn az ágyúk dörgését fogom hallani.

Hogy Bem tábornok és Petőfi Sándor közt ily rövid párbeszéd folyt alig egy pár perccel a vízaknai véres csata kezdete előtt, azt még akkoriban, a csata lezajlása után hallottam tiszteinktől. Én e párbeszédet közvetlenül nem hallottam, de ami azon csatában azután történt, annak szemtanúja voltam, azon eseményekre igen élénken emlékszem ma is.

Mint már említém, sorakoztunk egész nyugalommal, semmi rosszat nem sejtve.

[153] Támogatva még nagyobb számú felkelő csapatok által. Imreh Sándor [jegyz.].

Sorakozásunk közben feltűnt nekünk nagyon, hogy gyalogságunk egy része, fegyverét egyensúlyba véve, szalad ki a városból a Szeben felé vezető utcákon.

Alig egy pár perccel ez esemény után egy futár érkezik hozzánk azon rendelettel, hogy siessünk ki azonnal a szabadba, mivel az ellenség csatárlánca oly közel van már, hogy azonnal belőhet a városba.

Láttuk már Szelindeken, hogy Bem tábornok egy cseppet sem volt meglepetve, midőn az ellenség közeledését jelentették neki. Engedte, hogy csak jöjjenek, s midőn a szuronyaik hegyét meglátjuk: elibe állunk s visszaűzzük.

Jékey Lajos[154] főhadnagy, századparancsnok vezénylete alatt ügetve vonultunk ki a városból. Az ágyúk és lőszeres szekerek pedig éppen vágtatva siettek ki. Reggeli 8 óra felé járt az idő.

Midőn a szabadba kiérkeztünk, nagyszerű látvány tárult szemeink elé.

Sötét volt előttünk a magas hóval fedett láthatár a nagy ellenséges tömegektől.

Azon a nagy hegyen, mely Vízakna és Szeben közt fekszik, nagy ellenséges csapatok foglaltak állást; vonultak le a hegy aljába és terjeszkedtek jobbra és balra.

Mi, lovasok éppen a centrumban foglaltunk állást az ellenséggel szembe, ahol a tüzéreink is több ponton éppen lemozdonyoztak, töltöttek, céloztak s várták a jeladást a tüzelésre.

Az ellenségnek hosszú csatárlánca ott a közelben, vontatott léptekkel közeledett felénk. De ezekkel szembe lelkes honvédeink is, azon sorrendben, amint a városból kivonultak, csatárláncba feloszolva, szikrázó szemekkel haladtak előre.

Amint a csatárláncok, az akkori lőfegyverek hordképessége szerinti távolságra egymást megközelítették, megkezdődött a tüzelés.

Az ellenség csatárlánca kezdte azt meg.

Lelkes honvédeink azonban e tüzelésre nem tüzeléssel, hanem heves szuronyrohammal válaszoltak. Sok honvédtiszt is fegyvert

[154] Porcsalmi *Jékey Lajos* (1800. Bethlen–1885. Bethlen) 1848 augusztusától önkéntes a Mátyás-huszárezredben, a szabadságharc végéig századosi rangot ért el. (Bona 1988, 292.) Gyászjelentése szerint őrnagy volt. (GYJ)

ragadott s úgy rohant az ellenségre, kardját félretéve, s csak azután kezdték meg a tüzelést a gyorsan hátráló ellenséges csatárláncra.

Csatárláncunk e rendkívüli bátor előre rohanására az összes ellenséges tömött csapatok egy nehány száz lépésre visszavonultak. E percben dördültek meg az ágyúk is mindkét részen. Reszketni kezdett a föld az ágyúdörejtől.

A mi ágyúink rettentő pusztítást vittek véghez az ellenséges tömött oszlopokban. Volt miben aratniok a halál e borzalmas rémeinek.

Ágyúzott az ellenség reánk is irtóztatóan; mert – mint már említem – csaknem kétannyi ágyúja volt, mint nekünk, de nekünk nem voltak csatárláncunk megett tömött csapataink, tehát hiányzott a célpontjuk.

A mi gyalogságunk csaknem egészen csatárláncba volt felosztva, mely megett nem nagy tömegek, hanem csak kis szakaszocskák húzódtak jobbra, balra. Az ellenség azonban azon hiedelemben volt, hogy a mi tartalék seregeink benn vannak a mélyen fekvő város falai közt. Csalódtak. Nem volt ott már hadseregünkből egy lélek sem.

Folyt tehát a csata roppant elkeseredéssel.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem a centrumban csaknem a csatárláncig ment előre, s ott állt meg a süvöltő ágyúgolyók és apró puskagolyók zápora közepett. Úgy ült ott Bem, lován, mintha ércből lett volna öntve, nyugalommal csendesen. A süvöltő ágyú- és apró puskagolyókat számba sem vette. Éppen csak fejét fordítgatta időnként jobbra, balra, figyelemmel kísérve a csata folyamát, s osztva parancsait a minden percben érkező táborkari segédeknek, akik közt már Petőfi Sándort is ott láttuk. Távcsövét is gyakran használta Bem tábornok.

Mi aggódtunk az öregért, amiért oly veszélyes helyre állt, annyira kitéve magát a golyózápornak. Éppen tanakodtunk afelett, hogy egy küldöttség által kérjük fel biztosabb helyre való állás végett, amidőn a tábornok felénk fordult, s azon parancsot küldte egy segédje által századparancsnokunknak, hogy vonuljon át századunkkal a jobbszárnyra, Kiscsűr irányába, mivel az ellenség arrafelé is nagyon terjeszkedik. Oda vonultunk azonnal. Menet közben többször néztünk vissza, s vizsgáltuk, hogy vajon Bem tábornok

még mindig azon a veszélyes ponton áll-e? Ott állt még mindig egész hidegvérrel. Tovább haladva a távolság és lőporfüsttől nem láthattuk többé.

Átvonultunk tehát a jobbszárnyra. A mi részünkről a védelmi erő e szárnyon egy csatárláncból, mely megett egy pár szakaszocska képezte a tartalékot, két ágyúból és belőlünk, a Mátyás-huszárok 2-ik és 3-ik egyesült századából állt. Mi nagyon meg voltunk már fogyva éppen e csatában.

Velünk szemben az ellenség részéről egy zászlóalj rendes gyalog, egy zászlóalj vadász és egy osztály lovas csatázott. Ágyújok még nem volt. A mi két ágyúnk tehát hatalmasan működött az ellenséges csapatokra s azokat nem csekély zavarba hozta. Az ellenség összes ágyúi centrumunk ellen működtek, ahol Bem tábornok maga vezette az ügyeket.

Végre küldött át Puchner négy ágyút jobbszárnyunk ellen is. Tüzéreink ezeket is megzavarták jól irányzott lövéseikkel, mert mielőtt lemozdonyoztak volna, két lovukat lőtték el. Megkezdték aztán ők is a tüzelést ellenünk. Célpontjaik mi és ágyúink valának leginkább. Egyik bajtársunknak a lábát azonnal el is szakította egy 6 fontos. Kért, könyörgött szegény, amidőn a földre zuhant, hogy ne hagyjuk ott, vagy lőjük főbe; elvinni nem volt időnk, a főbelövésre egyikünk sem vállalkozott, pedig az jótétemény lett volna reá nézve.

Jobbszárnyunkon gróf Bethlen Gergely alezredes parancsnokolt. Ott volt Petőfi Sándor is e szárnyon, ki tajtékzó paripáján hol a csatárlánchoz, hol mi hozzánk, lovasokhoz, hol ágyúinkhoz vágtatott, s megvetve félelmet, halált, lelkesített, bátorított mindenütt. Petőfi sokak előtt feltűnt, nem ismerték. Ő nem viselt tiszti egyenruhát. Magyar polgári öltönyt viselt minden tiszti jelvény nélkül. Fejét hatalmas tollas Kossuth-kalap fedte, oldalán kardot hordott, ez alkalommal kivonva. Mi már ismertük őtet többen.

Tehát folyt a harc nagy elkeseredéssel az egész vonalon, a föld reszketett az ágyúdörejtől, a havat piros vér festette mindenfelé.

Délelőtt 11 óra tájban reánk nézve kedvezőnek mutatkozó fordulat állt be. Az ellenség, főképp a középen, a Bem gyilkoló ágyútüzelése előtt gyors léptekkel kezdett hátrálni. Mi természetesebb

tehát, minthogy csatárláncunk utána nyomult, sőt az ágyúk is előbbre mentek.

Ez az előrenyomulásunk képezte az ellenségre nézve a gordiusi csomót,[155] amelyet azonnal ketté is vágott.

Látván tehát Puchner császári tábornok, hogy Vízaknáról nem jőnek ki nagy tömött hadcsapatok, hogy csatárláncunkat előrenyomulásában fedezzék, a napnál világosabb lett előtte, hogy a mi összes gyalogsági erőnk éppen csak azon egyetlen csatárláncunkból áll, amely a reggel óta küzd ellenök. Megfordult tehát s hatalmas tömött csapatait szuronyrohamra küldte. Hogyan tartóztathassa fel egy csatárlánc a rohanó nagy tömött csapatokat? Akinek csak egy kis fogalma is van a harcászatról, fogja tudni, hogy midőn az ellenség tömött hadoszlopai szuronyrohamot akarnak intézni, a csatárlánc visszavonul – ez kötelessége – s csatlakozik a tömött csapatokhoz, s így aztán együttesen sortűzzel fogadják az ellenséget, s ellenszuronyrohammal vissza is űzik. Nekünk azonban ilyen tömött segélycsapataink azonban Vízaknán nem voltak. Az ellenség tehát reárohant centrumunkra, s azt visszanyomta a mindenféle pakkos szekerekkel eltorlaszolt Vízakna város utcáiba, piacára, ahol ezen akadályok miatt 17 ágyúnk, sok lőporos szekerünk, a tábori pénztár, élelmiszerünk és sok más hadiszer maradt vissza az ellenség birtokába. Derék tüzéreink azonban a lovakat megmentették, miután azokat gyorsan kifogták. Balszárnyunkat pedig – ahol a Vilmos-huszárok[156] is küzdöttek – egészen elszakította a főhadtesttől az ellenség.

Jobbszárnyunkon is (éppen Kiscsűr irányában) bekövetkezett gyorsan a katasztrófa, hol a gyalogsági lőszer elfogyván, csatárláncunk nem tüzelhetett tovább. Kiáltottak ugyan hátra bátor

[155] Gordiuszi csomó: a hagyomány szerint a fríg király (Gordiosz) szekérrúdját rögzítő bonyolult csomó. Úgy tartották, hogy Ázsia jövendőbeli királya fogja kioldani. A Gordion városán Kr. e. 334-ben áthaladó Nagy Sándor kardjával egyszerűen szétvágta, s a jóslat beteljesült. Átvitt értelemben olyan problémát jelent, amelyet csak váratlan, merész beavatkozásokkal lehet megoldani.

[156] A cs. kir. 10. Vilmos-huszárezred két osztálya 1848 őszén szökött haza Galíciából. Súlyos veszteségeket szenvedett, s az egy századnyi megmaradt legénységet decemberben Erdélybe irányították. (Kedves 1992, 58.)

honvédeink lőszerért, de a lőszeres szekerek és ládák már mind üresek voltak. Ezen zavarunkat az ellenség azonnal észrevette, mert lovassága előrenyomult.

Minket gróf Bethlen Gergely alezredes rohamra vezetett az ellenségnek előrenyomuló lovasságára, de alig kezdtük azt meg, s alig űztük vissza az ellenséges lovasságot, már „Megállj"-t s visszavonulást vezényelt. Petőfi Sándor a más oldalon, aki nagy zajban, lármában nem hallotta gróf Bethlen vezényszavát, rohamra lelkesített, s eszerint lovas osztályunk egy része rohanni, a más része pedig visszavonulni akart; midőn aztán felhangzott ismét gróf Bethlen alezredes dörgő vezényszava: „Vissza!"

Petőfi Sándor nem tudta, hogy a fővezértől visszavonulási parancs jött, nehogy mi is elszakíttassunk avagy éppen foglyul essünk ágyúinkkal együtt, amelyekre akkor oly nagy szükségünk volt. Tehát miután lőfegyvereinket az ellenségre kitüzeltük, a legnagyobb rendben visszavonultunk, magunkkal víve ágyúinkat és fedezve gyalogságunkat. Mi egészen feloszolva csatárláncba, folyton tüzeltünk az utánunk nyomuló ellenségre. Tüzéreink is röpítettek időnként egy-egy süvöltő ágyúgolyót reájuk.

Az alsó városrész egyik keresztülfutó sikátorán[157] vonultunk át a főútra, hol a zűrzavarnak netovábbja tárult szemeink elé. Pakkos szekerek, honvédek, menekülő nép stb. küzdött ott a kivonulás akadályaival. Az osztrák szolgálatban álló magyar granatírosok[158] már nagyon tüzeltek reánk a piac felől. Jól láttuk még a bajuszokat is, s megismertük őket bozontos nagy fövegeikről. Feltűnt azonban nekünk nagyon, hogy honvédeink nem viszonozzák a tüzelést.

[157] Azon sikátoron, melynek felső végén most egy nagy fakereszt van. E sikátort el lehetne nevezni Petőfi utcának; ez utcán vonult keresztül a csatatérről a nagy költő is. Imreh Sándor [jegyz.].

[158] Gránátos: korábban gránáttal is felszerelt gyalogos katona, ekkor már egyfajta elit alakulat. Minden cs. kir. gyalogezredben volt két gránátos század, melyeket háborúban hat századonként zászlóaljakba vontak össze, s nem számokkal, hanem a parancsnok nevével jelölték. (Barcy–Somogyi 1986, 15.) A vízaknai ütközetben az Uracca gránátoszászlóalj küzdött.

– Tüzeljetek bajtársak! – kiáltánk. – Máskülönben mind elesünk vagy foglyokká leszünk.

– Tüzelnénk bajtársak – válaszolának amazok –, de egyetlen töltényünk sincs.

– Miféle töltényekre van szükségetek? – kérdeztük.

– Kovás fegyverekhez valókra – válaszolának a honvédek.

Megjegyzendő, hogy Erdélyben a honvédség egy része gyutacsos-, a más része pedig kovás fegyverekkel volt ellátva. A mi, lovassági fegyvereink (karabélyok és pisztolyok) általán mind kovásak voltak. A mi lőszereink pedig a gyalogsági fegyverekbe teljesen találtak. Ez nagy szerencse volt az alkalommal nagyon sokunkra nézve.

Gyorsan bontottuk fel tehát tölténytáskáinkat valamennyien, s töltényeinket kiosztottuk a honvédek közt, akik a tüzelést azonnal megkezdték a granatírosokra, s azokat visszavonulni kényszerítették. Így aztán sikerült nekünk is az utunkban álló torlaszt, feldőlt pakkos szekereket stb. gyorsan félretolni, s a Szerdahely felé vezető országúton kivonulni ágyúinkkal együtt.[159] Velünk vonultak ki derék gyalog honvédeink is, akik folyton tüzeltek az ellenségre. Ha ez a véletlen összetalálkozásunk nem történik a kovás fegyveres honvédekkel, úgy mi, lovasok ágyúinkkal együtt foglyul estünk volna, s Bemnek nem maradt volna egyetlen lovas katonája sem, hogy nagyon megapadt gyalogságát fedezze azon nevezetes visszavonulás alatt, amelyről a „Magyar Polgár" 1880. évi külön lapja is megemlékezett, s amelyről én is fogok alább szerény tollammal tehetségem szerint írni. A balszárnyunkon harcoló Vilmos-huszárok már el voltak tőlünk szakítva, de azért ők sem adták meg magukat, hanem elvonultak parancsnokuk vezénylete alatt Medgyes felé.

Midőn a magaslatra kiérkeztünk, a centrumunkból meghátrált része hadseregünknek már ott sorakozva állt és pihent. Arcaik oly feketék voltak, mintha szerecsenek lettek volna valamennyien. Az akkori fegyverforgatás szabályai szerint töltés alkalmával a töltényről a papírnak egy részét a fogaival szakította el a katona,

[159] A város alsó végénél vonultunk fel jobbra, az úgynevezett „Ördög-árok" mellett. Imreh Sándor [jegyz.].

s ilyenkor mindig szállt fel egy kevés puskaporsalak a megizzadt arcra; attól váltak oly feketévé a jó honvédek arcai.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem is fenn volt már a magaslaton, ki egy térképet nézegetett. A főbb tisztek, illő távolságban, szintén körülötte álltak.

Petőfi Sándor velünk egyszerre érkezett ki a magaslatra s szintén a fővezér környezetéhez csatlakozott. Ő ez alkalommal nyergeletlen lovon ült; egy pokróc volt csak lován, lekötővel leszorítva. Hogy a nyereg lefordult-e lováról, avagy más lóra kellett hamarjában ülnie?, nem tudom. Petőfi és gróf Bethlen Gergely alezredes közt – midőn felérkeztünk – heves vita támadt visszavonulásunk miatt, de az azonnal elenyészett, midőn Petőfi megtudta, hogy az Bem tábornok egyenes parancsára történt.

Nagyszerű és komoly jelenet volt az, mely szintén annyira bevésődött emlékembe, hogy ha rajzmester lennék, még ma is le tudnám rajzolni azon alakokat.

Úgy képzeltem ez alkalommal Bemet, mint a megsebzett, de egy hajszálnyira is meg nem alázott oroszlánt, ki szúró tekintettel nézte a mélységben fekvő városon keresztül a túloldalon előrenyomuló ellenséges csapatokat; ki az alkalommal talán éppen így gondolkozott: várjatok csak, a kölcsönt vissza fogom nektek adni rövid időn.

Mit tett volna ez alkalommal egy erélytelen tábornok, mint amilyen például B. volt? Valószínűleg azt mondta volna hadseregének: menjetek, fussatok szanaszét, vége van már mindennek.

Nem úgy Bem; ő a megmaradt maroknyi hadsereggel és öt ágyújával is akkora dolgot adott a nagy számmal rendelkező ellennek, amely igazán páratlan esemény a hadászat történetében. Erről majd alább.

Az ellenség tüzérsége megkezdte ismét a túloldalról a városon keresztül az ágyúzást reánk. Sűrűn csapkodtak le az ágyúgolyók Bem körül is; fel volt már szántva a föld körülötte ágyúgolyók által. A többi főbb tisztek csak lépdeltettek jobbra, balra lovaikkal, de a rettenthetetlen tábornok egyetlen mozdulatot sem tett, helyt állt, mint a kőszikla. Végre parancsot adott, hogy egy pár ágyúnk viszonozza a tüzelést. Megtörtént.

A városból folyton hallszott fel a zaj, lárma, puskaropogás. Foglyul ejtett bajtársainkat kínozták, gyilkolták a szívtelen osztrá-

kok, akik közt nagyon sok magyar is harcolt ellenünk. Mint később megtudtuk, hajmeresztő dolgokat vittek azok véghez foglyul ejtett szegény bajtársainkkal, ahelyett, hogy tisztelték volna az azelőtt egy nehány perccel tanúsított hősies bátorságukat. Az igazi ellenség tisztelni szokta bátor ellenfelét minden körülmények közt. Bem mindig illedelmesen bánt az ellenség foglyaival, azokat bántalmazni teljességgel nem engedte.[160]

Azért várakoztunk ott a magaslaton, hogy a visszamaradt bajtársak, ha csak tehetik, utánunk jöjjenek és csatlakozzanak.

Végre jel adatott az indulásra.

Öt ágyúnk maradt, de azok közül is kettő alig használható, e kettő az előcsapattal előre küldetett, három pedig utóvédül hátra maradt.

A megmaradt hadsereg létszáma mintegy 1400-1500 ember lehetett, s a gyalogság csak egy részének volt egy kevés lőszere. Ágyútöltényünk, akkori tüzérek állítása szerint, csak 170-180 darab volt, élelmiszerünk pedig semmi.

Az osztrák hadsereg – természetesen – utánunk nyomult.

Így folyt le a vízaknai véres ütközet 1849. február 4-én, vasárnap.

[160] Nem úgy az ellenség, ők – mint állítják – nem csak a vízaknai csatatéren elesett halottainkat, de sőt a vonaglókat is, vad indián kedvteléssel dobálták be egy, ott már rég idők óta használaton kívül álló, mintegy 150 öl mélységű sóaknába; ott aludták e jeltelen sírüregben örök álmukat a dicső emlékű bajtársak, míg 1880-ban vízaknai római katolikus plébános, nagytiszteletű Bakk Endre úr hazafias buzgalma folytán – nagy részben saját költségén – e nagy sírhely emlékkővel láttatott el. Imreh Sándor [jegyz.].

Szentkatolnai *Bakk Endre* (1841–1906. márc. 23.) vízaknai plébános, főesperes, kerületi jegyző. (GYJ)

Visszavonulásunk Vízaknától Szászsebesig

Megindultunk a vízaknai magaslatról nagyon elcsüggedve és szomorúan. Köztünk jött Bem tábornok is kíséretével, lóháton; nem volt az öregnek kocsija ez alkalommal, amelyre felülhetett volna. Petőfi Sándor folyton mellette ment nyergeletlen lován.

Mi lehajtottuk fejeinket. Nem mertünk az öreg tábornokra tekinteni. Azt hittük, neheztel nagyon a vesztett csatáért, s vártuk a kemény dorgatóriumot. Az öreg tábornoknak – úgylehet – feltűnt csüggetegségünk, s így szólt hozzánk:

– Kitűnően viseltétek magatokat a mai csatában, fiaim, keresztülmennék veletek a világon, ha többen lennétek. Hat forint jutalmat fogtok egyen-egyen kapni ma tanúsított bátorságtokért.

Bem tábornok idegen nyelven szólt hozzánk. Velünk Makray László őrnagy tudatta az örömhírt.

Újból feléledtünk, új lelkesedés szállt belénk; nem a hat forint jutalomért, hanem az ősz tábornok elismerő nyilatkozatáért.

Ne csodálkozzék tehát senki azon, ha mi Bem tábornokot – ki mint egy fényesen ragyogó csillag tündökölt szabadságharcunk szent egén – a rajongásig szerettük, tiszteltük.

Igaz, hogy az öreg atyusnak akkor talán egy garasa sem volt, mert a tábori pénztár Vízaknán maradt, de a megígért hat forintot mégis megkaptuk később pontosan.

Alig haladtunk elindulásunk után egy fél óráig, s már az ellenségnek nagyszámú lovassága sietett utánunk egy üteg ágyúval. Tisztességesen feltartóztattuk őket, míg a legközelebbi községbe[161] egy meglehetős magas hegyről bevonultunk. Főbb tiszteink parancsára az e község közepe táján lévő nagy hidat felgyújtottuk. Hamar ment az nagyon; a híd alá egy jó csomó szalmát hordtunk, azt gyufával meggyújtottuk, s egy pár perc alatt lángokban állt a híd. E foglalkozásunk közben az ellenség folyton tüzelt reánk a hegyről, de mi számba se vettük. A hídon kívül felgyújtottunk még egy nehány épületet is, az ellenség előrenyomulásának megakadályozására.

[161] Toporcsa. Imreh Sándor [jegyz.].

Az ellenség aztán hosszasan ágyúzott a magaslatról utánunk, a falun keresztül, míg golyói beértek, de tovább nem üldözött.

Estére Szerdahelyre érkeztünk, ahol pihenés és étkezés végett megállapodtunk. Szegény lovaink is várták már nagyon a jóindulat nyilvánítását.

Esti 9 óra után előőrseink jelentették az ellenség lassú közeledését. Lassan, óvatosan jöttek, úgylehet azért, miszerint nehogy úgy járjanak, mint Szelindeken jártak volt január 21-én este.

Tábornokunk parancsára sorakoztunk tehát olyan formán, hogy gyalogságunknak az a része maradt vissza utóvédül, amely egy kevés lőszerrel rendelkezett. Közülünk, lovasok közül egy szakasz két ágyúval most is előre rendeltetett, a többiek pedig három ágyúval leghátul maradtunk utóvédül. Ily beosztással indultunk ki Szerdahelyről éjfél előtt 11 óra tájban. Bem tábornok ez alkalommal kocsiba ült, egy nagy bundát véve magára, mert hideg volt nagyon.

Közülünk, az utóvéd lovasok közül egy tizedes nyolc emberrel, messze hátra maradni rendeltetett utó-figyelő őrségül azon szigorú meghagyással, hogy ha az ellenséget közeledni látnák, azonnal jelt adjanak tüzelés által.

Az ellenség azonban nem jött utánunk, s mi nyugalommal haladtunk az éj leple alatt Szászsebes felé, mely városnak közelébe február 5-én (hétfőn) reggel érkeztünk; éppen világosodott már.

Megjegyzendő, hogy a vízaknai csatatérről a sebesülteket odaküldte volt Bem tábornok egy kis fedezet védelme alatt ápolás végett. A szászsebesi szász atyafiak ez esetről azonnal értesítették az úgy is közelben lévő gyulafehérvári császári-királyi várparancsnokságot. A várparancsnokság egy nehány század gyalogságot és egy csapat lovasságot küldött át, még 4-én délután Szászsebesbe két ágyúval; a főcél az volt, hogy utunkat állják. Vízaknai vereségünkről gyorsan száguldó oláh hírnökök által már értesülve voltak. Ez a Gyulafehérvárról kivonult osztrák csapat nagyon nemtelen bánásmódban részesítette volt sebesülteinket Szászsebesben. E brutális bánásmódról egy emberünk[162] által értesültünk még azon éjszakán,

[162] Szász Károly nyárádszeredai ev. ref. lelkész, volt huszár bajtársunk által. Imreh Sándor [jegyz.].

aki Szászsebesből valami úton-módon kiszökött és előnkbe jött. A kellemetlen hír szájról szájra ment azonnal. A felháborodás általános lett. Nem azért háborodtunk fel, mert előnkbe jöttek utunkat állani – ez hadászati csel volt, s joguk volt azt tenni, mert ellenségeink voltak –, hanem felháborodtunk azért, mert szegény sebesülteinket nagyon nemtelen bánásmódban részesítették; ütötték, szúrták, verték őket, s egy piszkos pajtába zárattak be, sőt többen el is vérzettek.

Midőn a Szászsebes melletti magaslatra érkeztünk, az említett ellenséges csapat tüzeléssel fogadott. Bem szembeállította velük hadseregünket, de úgy gyalogságunk, mint tüzérségünk alig egy-egy lövést tett, mire a gyalogság[163] szuronytszegezve reájok rohant. Utánuk rohantunk aztán mi is a városon keresztül, s midőn utolértük őket, elkezdtek erősen tüzelni reánk; egy nehány bajtársunkat le is lőtték. Mindazonáltal nekik gyorsan kellett hátrálniok, miután gyalogságunk és tüzérségünk is megérkezett e pontra, Gyulafehérvárig meg sem álltak. Így állták utunkat a gyulafehérvári vitézek.

Ez alkalommal egy kevés lőszert is foglaltunk el az ellenségtől, amire felette nagy szükségünk volt. Egy nehány lőszeres szekerük ottmaradt volt Szászsebesben a piacon; sietségükben és szorultságukban nem volt idejök azok elibe a lovakat befogatni.

Szászsebesi események 1849. február 5-én és február 6-án, azaz hétfőn és kedden

Bem tábornok szilárdan elhatározta e várost megszállva tartani, hogy – mint állitá – az összeköttetést Nagyszeben és Gyulafehérvár közt (ti. az ellenségét) megszakítsa. Ott akarta bevárni a Déva felől jövő segélycsapatokat is. Igen, ez volt Bemnek szilárd akarata, dacára, hogy hadseregünk csak 1400-1500 emberből állt; dacára, hogy lőszerünk az azon nap reggelén elfoglalttal együtt is csak

---

Szász Károly (1828–1898. jan. 16.) (GYJ)

[163] Az 55. bihari honvédzászlóalj. (Bauer 1870, 147.)

A szászsebesi ütközet (Armee-Bulletin)

nagyon kevés volt; dacára, hogy csak 5 ágyúnk volt, s azok közül is kettő nehezen használható; dacára, hogy tudva volt, miszerint Puchner császári tábornok egész hadseregével, ti. 12 000 emberrel és 40 ágyúval nyomult utánunk, ellátva magát elegendő lőszerrel; dacára mindezen fontos okoknak, Bem apó elhatározta kis hadseregével ott maradni, s punktum. Az ő akarata ellen pedig mukkanni sem volt szabad senkinek.

Midőn mi oda az nap reggelén berohantunk, a szász atyafiak is mind elmenekültek; attól tartottak, bántalmazni fogjuk őket, amiért a gyulafehérvári várparancsnokságot értesítették sebesülteink odaérkeztéről. Mondhatom, nem valami kellemes érzülettel viseltettünk irányukban. A város tehát teljesen néptelen volt.

A bosszús honvédek egy nehány kereskedést feltörtek s azokból az árucikkeket a piacon szórták szét; amidőn azonban Bem erről értesült, szigorúan megparancsolta, hogy a kereskedelmi cikkek helyeztessenek vissza a boltokba, s azok zárassanak be. Visszahelyeztek a honvédek mindent, éppen csak egy-egy butélia bort, egy-egy darab szalonnát, sajtot stb. feledtek a zsebökben. A kereskedések ajtói beszegeztettek.

Bem aztán megvizsgálta a várost, melynek belső része – mint hajdan Kolozsvár – magas kőfallal volt körülvéve. A főbejáratokat, azaz a kapukat hatalmasan eltorlaszoltatta. E művelethez az öreg tábornok nagyon értett.

E napon (február 5.) délelőtt 9 óra tájban a felkelő lándzsás oláhok a várost megrohanni, s minket onnan kiűzni akartak. Nagy mozgás támadt erre a hírre a bebarikádozott városban, mivel mi azt hittük, hogy az ellenség érkezett meg Szerdahely felől. Rendbe is álltunk azonnal. Midőn aztán megtudtuk, hogy kik a támadók, azok ellen egy század gyalog honvéd és egy szakasz huszár küldetett ki. Abban a huszár szakaszban voltam én is. A felkelők a várostól délkeletre eső hegyekről és erdőkből akarták intézni a támadást.

Kivonultunk tehát ellenök, s mi lovasok azonnal szembe rohantunk velök, akik bár nagyon sokan voltak, de azért megfordultak s ugyancsak szaladtak vissza az erdő felé; mintegy 8-9-et elfogtunk közülök, akiket – lándzsáikat vállukon hagyva – kísértünk be a városba Bem tábornok szállása elé. Bem éppen az ablakban beszélge-

tett Petőfi Sándorral, amidőn a felkelőkkel odaérkeztünk, s midőn minket meglátott, bosszúsan fordult Petőfi felé, s reánk mutatva, valamit mondott neki.

Nem sokáig kellett várakoznunk a rendbeállított foglyokkal, mert Petőfi azonnal lenn s előttünk termett, s minket a Bem apó nevében – félig-meddig tréfásan – egy cifra huszáros imádsággal tisztelt meg, amiért azokat a felkelőket oda bekísértük.

– Nem tudták Önök, bajtársak, ezeken a vérengzőkön az ítéletet ott künn a szabadban végrehajtani? – szólt Petőfi – Miért kísérték ide be őket? Mit tegyünk most velök? Haditörvényszék elé állíttassanak? Van-e nekünk a mostani körülmények közt arra időnk? – stb.

Ekkor megnyílt az emeleten egy ablak, amelyen Bem tábornok nézett ki s lekiáltott Petőfinek, hogy a foglyokat Makray őrnagynak elzárattatás végett szolgáltassuk át. Makray a foglyokat átvette azonnal s elkísértette; hogy aztán azokkal mi történt? –, nem tudom.

Ez ártatlan csatározásunk után ismét történt egy igen fontos és megrázó esemény Szászsebesben. Megérdemli az, hogy szóról szóra ide igtassuk. Felkérem tehát ez igénytelen sorok olvasóját, hogy szíveskedjék engemet – csak úgy képzeletben – elkísérni Szászsebesbe, e várfallal körülvett városkába. Megérdemli az öreg tábornok, hogy lelki szemeinkkel ott legyünk körülötte, s lássuk azon eseményt, mely az ő homálytalan hazafias jellemét a gyémántnál sokkal ragyogóbban világítja meg.

Jer tehát, tisztelt olvasóm, s lássuk, miképp kedvelte dicső emlékű Bem tábornokunk azokat, akik az ellenséggel szóváltásba elegyedtek.

Bem apó ugyanis e napon (február 5.) 12 óra felé egy erős őrjáratot küldött ki huszárszázadunkból egy fiatal, de bátor hadnagy parancsnoksága alatt Szerdahely felé, kikémlelni, ha vajon az ellenség közeledik-e? Ez őrjárat csapat mintegy 30 emberből állt.

A csapat lassú léptekkel, de nagyon figyelve minden irányban, haladt az országúton Szerdahely felé. Midőn azonban mintegy órai utat tettek volna, egy halom mögül, úgy 500 lépés távolságban, egy másik, egészen fekete ruhás és csákós huszárcsapat bukkant elibök, számukra nézve annyian, mint ők. E két csapat aztán egy pár percig farkasszemet nézett egymással. Végre a mi tisztünk ígyen kiáltott át hozzájok:

– Kik vagytok?

– Magyarok vagyunk! – válaszolt a túlsó csapat parancsnoka, aki szintén tiszt volt.

– Az nem lehet – válaszolt a mi tisztünk –, mert a magyar hadsereg a hátunk megett van Szászsebesben, s tudtunkkal rajtunk kívül ez irányban más lovascsapat tőlünk nem küldetett ki. Feleljetek, kik vagytok?! Ha magyarok vagytok, jöjjetek ide!

– Nem megyünk! Jöjjetek ti ide! – kiáltott a fekete huszárok tisztje.

– Nem megyünk! – válaszolt tisztünk. – Mert ti alighanem az ellenséghez tartoztok!

Erre a fekete huszárok tisztje a legénységéhez fordulván, azokkal értekezni látszott, s alig egy pár másodperc múlva a szeg kiütötte magát a zsákból, mert őrjáratunkra tüzelni kezdettek.

– Tyű! Aki áldótok van! – kiáltott őrjáratvezető tisztünk. – Hát ti ilyen magyarok vagytok? Utánam fiúk! Aki angyalunk van! s ezzel megrohamozták a fekete öltönyös huszárokat – akarom mondani: csak a hűlt helyöket –, miután azok hátat fordítva, megfutamodtak.

* * *

És most ezen esemény lezajlása után – kérlek, tisztelt olvasóm, légy szíves velem besétálni Szászsebesbe; ott van a magyar főhadiszállás. Hadd lássuk ez idő alatt ott benn, a város falai közt, mik történnek? Fiatal huszárjainkat hagyjuk magunkra, mind egytől egyig erőteljes fiatalok ők, meg tudják magukat védni. Az ellenség, mellyel szemben álltak – mint láttuk – megfutamodott már.

Nézzük csak, Szászsebesben Bem apó a törzs- és más tisztek kíséretében éppen azon várkapu torlaszát vizsgálja, amely között a fenn említett huszárőrjárat Szerdahely felé távozott. Az öreg tábornok azt fejtegette főképp, hogy ha történetesen egy vagy több őrjáratunk a városon kívül lenne, s az ellenség gyorsan közelednék, miképpen kellene azon őrjáratok bejövetele után a számukra fenntartott rést azonnal eltorlaszolni, s miképp kellene az ellenséget ez idő alatt feltartóztatni, nem annyira a torlaszok mögül, mint inkább a közelben lévő házak ablakaiból és padlásairól stb.

E magyarázat közben visszaérkezik azon huszárőrjárat, melyet

fennebb említettünk, s mely a fekete huszárokat elűzte. Fiatal tisztjök rendbe állítja a csapatot az ősz tábornok előtt, tiszteleg s jelentést tesz szóról szóra azon eseményről és párbeszédről, amely a két csapat közt váltatott, s amelynek, tisztelt olvasóm, mi is tanúi valánk.

Bem tábornok ennek hallatára egyszerre vérvörös lett a haragtól s így kiáltott mérgesen a fiatal tisztre:

– Hogyan merészkedett ön az ellenséggel beszédbe elegyedni, tiszt úr?! (Herrn Offizier) Szálljon le a lováról, kardját oldja le s készüljön a halálra!

S ezzel Bem kiadta a szigorú parancsot, hogy a fiatal tiszt azonnal főbelövessék.

Tudjuk jól, hogy Bem tréfálni nem szokott, s a bőbeszédnek sem volt embere.

Fiatal hadnagyunk komoly nyugalommal szállt le lováról, kardját leoldta s egyik bajtársunknak átadta.

Ekkor egy pár percnyi szünet állt be. Az öreg tábornok mély gondolatokba merülve lenni látszott. Ezt az intermezzót a törzstisztek felhasználták, s tollal le nem írható megilletődéssel vették körül az ősz tábornokot, tisztelegtek s az egyik törzstiszt így szólt hozzá:

– Tábornok úr! E fiatal tisztet ismerjük; ismerjük szívét, nemes lelkét. Az isten ne teremtsen tisztább érzelmű magyar embert e hazának, mint amilyen ő; tudjuk, s tisztán meg vagyunk győződve afelől, hogy az ő lelkületéhez még csak az árnyéka sem férhet azon gondolatnak is, hogy az ellenséggel a mi kárunkra és veszélyünkre szóváltásba ereszkedjék. Most is csak tévedésen alapuló gondatlanságból tehette azt. Úgy lehet, azt hitte, hogy valamely elszakadt huszárcsapatunk akar hadseregünkhez visszacsatlakozni (ez nagyon fontos megjegyzés volt); kérjük tábornok urat, bocsásson meg neki.

Szóltak aztán többen is a tisztek közül s kérték a fiatal hadnagy számára a kegyelmet.

A fiatal hadnagy teljes nyugalommal állt ott. Arcának egyetlen vonása sem árulta el, hogy féli a halált.

Bem tábornok szigorúan tekintett körül, s egy néhány percnyi szünet után az elitélt hadnagy elé bicegett, annak élesen a szemébe nézett, s a haragtól még mindig reszkető hangon így szólt hozzá:

– Herrn Offizier! Az ellenséggel csak golyóval és karddal szabad

beszélni! Azt lőni, vágni, szúrni kell, míg a lábán járni tud! Ez az ellenséggel való párbeszéd! Ezt jegyezze meg jól magának! Kösse fel a kardját s üljön lóra!

Az ősz tábornok körül álló harcedzett tisztek közt nem volt egy is, akinek e komoly jelenetre a szeme szárazon maradt volna.

– Azok a fekete ruhás lovasok – folytatta Bem, még mindig izgatottan – aranyosszéki székely huszárok,[164] azaz csak a nevök székely, de mind oláhok, kik az ellenséghez csatlakoztak, s harcolnak ellenünk. Lőni, vágni kell őket, ahol mutatkoznak.

* * *

Így kedvelte Bem apó az ellenséggel való beszélgetést.

Az említett huszárőrjáratnak – már ti. a mi huszárőrjáratunknak – egyik tagja él ma is (1887), mint hites ügyvéd Marosvásárhelytt, Benkő József; az elítélve volt hadnagy is él, mint királyi hivatalnok Magyarországon. Hajszálai fehérek már s bizonyosan sokat beszél nagy családjának a lezajlott viharos eseményekről.

* * *

Ugyanazon nap estélyén megérkezett az összes császári osztrák hadsereg is Szerdahely felől, s ott a magaslatokon elhelyezkedtek. Sötét volt a láthatár Szerdahely felé a nagy ellenséges tömegektől.

Mi is egytől egyig fegyverben álltunk benn a város falai közt. Bem a kapukat erősen eltorlaszoltatta, s mindenikhez egy nehány század honvédet állíttatott.

Az ellenség feltűnően hosszasan maradt csendesen a magaslatokon a város felé tátongó ágyúival. Valószínűleg várta, hogy mutatkozzunk.

Midőn aztán jól kezdett sötétedni – megunván a várakozást – ágyúzni kezdtek igen hevesen a városra. A gránátok sok épületet meggyújtottak, főképp a Szászváros felőli részen. Egy gránát a piaci

[164] A cs. kir. 11. székely határőr-huszárezred román legénységű 2. őrnagyi osztálya az osztrák seregben harcolt. Egyenruhájuk színe a feketéhez közel álló, egészen sötétkék szín volt. (Barcy–Somogyi 1986, 53.)

templom tornyába zuhant s pattant szét; lángot vetett a torony azonnal, s porrá égett, mint egy óriási fáklya. A piacra is, hol álltunk, sok gránát zuhant le. Egy szétpattant gránát darabjai Szamossy[165] hadnagyunk lovát érvén, a szegény állat azonnal kimúlt; a hadnagy nem sebesült meg. Valóságos lángtenger közt álltunk már.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem takarékosan csak egyet-egyet lövetett ágyúival a piacról ki az ellenségre, tudtul adni, hogy mi sem alszunk, s egy hajszálnyi szándékunk sincs félni avagy a városból kivonulni.

Este 9 óra felé az ellenség beszüntette teljesen a tüzelést, látván, hogy nem hagytuk el a várost. Gyalogságából azonban egyetlen ember sem jött be még a külvárosba sem. Jóval 10 óra után a Szerdahely felőli kapu torlasza megnyittatott, s közülünk egy lovas szakasz Szamossy[166] hadnagy vezetése alatt a városból lassan kivonultunk. Utánunk lépdelt segítségül egy század gyalog honvéd is. A gyalog honvédek a külváros végén megálltak. Mi lovasok azonban (e szakaszban voltam én is) óvatosan, vigyázva, előre mentünk s elébb a város melletti mezőt vizsgáltuk meg, ha vajon nincs-e ott az ellenség. Néma csend volt mindenfelé. Végre lassan felmentünk arra a magaslatra, ahol az osztrák tábor elhelyezkedve volt, s ahonnan a városra azelőtt egy pár órával oly hevesen tüzelt. Megvizsgáltuk ott is jól az egész környéket mindenfelé, de ellenséget nem láttunk sehol. Visszavonultak, valószínűleg éjjeli szállásra.

Visszatértünk tehát a városba, s hadnagyunk jelentést tett Bem tábornoknak az észlelt tapasztalatról. A tábornok aztán megparancsolta, hogy a gyalogságnak egy része pihenjen, a más része pedig

[165] *Szamossy Elek* (1826. jún. 28. Déva–1888. ápr. 21. Budapest) 1848 augusztusában állt be a Mátyás-huszárezredbe. Őrmester, 1849. február 25-től hadnagy. A szabadságharc után festészetet tanult; Munkácsy Mihály rajztanára volt. (Bona 1998, III. köt. 229.)

[166] Szamossy kitűnő rajzoló volt, sőt művész, miután képes volt bárkinek is az arcképét hűn papírra tenni. Akkor még nem ismertük a fényképészetet. Imreh Sándor [jegyz.].

fegyverben álljon, időnként egymást felváltva. Úgy a lovasság is rendre, szakaszonként abrakoltasson.

Így telt el az éj. Nagyon keveset pihentünk. Készen kellett folyton lennünk a bekövetkezhető eshetőségekre.

Végre felvirradtunk február 6-ra (keddre), amidőn minden oldalról azon hírt hozták az előőrsök, hogy a város teljesen körül van véve.

Fegyverbe lépett azonnal egész hadseregünk.

El voltunk csüggedve nagyon. Nem a haláltól való gyáva félelem vett rajtunk erőt, hiszen a halál veszélyeinek minden nap ki voltunk téve. Aggódtunk nagyon azért, mert nem volt lőszerünk. Tudtuk jól, hogy ha az ellenség az ostromot megkezdi, mi azt lőszerünkkel egy pár óráig alig bírjuk kitartani.

Ha elegendő lőszerünk lett volna, úgy egy olyan elszánt tábornokkal, mint amilyen Bem volt, s olyan honvédekkel, mint amilyenek őt vették körül, a magyar történelem lapjai – úgy lehet – egy második Szigetvár eseményeinek leírásával gazdagodtak volna.

Aggódtunk nagyon Bemért is, féltünk, hogy foglyul esik, s benne a magyar ügy egyik hatalmas oszlopát fogja elveszíteni.

Makray László őrnagyunk – ki igen jeles szónok is volt – előnkbe állt, s hosszas bátorító beszédet tartott hozzánk. Igen élénken emlékszem, hogy beszédét a következő szavakkal zárta be:

– Ne aggódjatok, fiúk, mert amiért körül vagyunk véve, azért még nem vagyunk foglyok, a kezeinkben vannak még fegyvereink! A végső esetben, ha meg kell lenni, keresztültörjük magunkat az ellenségen! Akik elesünk, ott maradunk a csatatéren! Akik pedig megmaradnak, menni fognak, hogy folytathassák a harcot hazánk szent ügyéért! Megmutatjuk az ellenségnek, hogy mi nem hitvány zsoldért, hanem a szabadságért harcolunk! Ne aggódjatok, fiúk! Bízzatok ősz tábornokunkban, ő tudja jól, mit cselekszik!

Megéljeneztük az őrnagyot hosszasan.

Ott lovagolt gróf Bethlen Gergely alezredes is előttünk gyönyörű fekete arabs paripáján. Az alezredes nem tartott hosszú beszédet, hanem csákóját, szokása szerint egy kissé félre csapva, szólt hozzánk röviden, katonásan, mondván:

– Nincs okotok aggódni, fiúk! Mi nekünk az az ellenség a városon

kívül? Felaprítjuk, mint a tokányt, aztán megyünk odább. Igen helyesen beszéltél, László bajtárs – folytatta Makray felé fordulva. – Igazad van, mi nem hitvány zsoldért, hanem a szabadságért harcolunk.

Barátságos és népszerű ember volt gróf Bethlen Gergely alezredes nagyon. Ő volt egyike azoknak, aki csata alkalmával, kardját forgatva azt hangoztatta, hogy: „Nem előttem, hanem utánam!"

A gyalogság is sorakozva állt. Őket is bátorították, lelkesítették tisztjeik.

– Jól van jól – mondának a honvédek egymás közt –, csak lenne muníciónk elég.

Végre 7 óra tájban megjelent Bem is közöttünk, oly nyugodt arccal, mintha semmi veszély sem fenyegetné a hadsereget. Gróf Bethlen Gergely alezredesnek szólt, hogy egy nehány lovassal kísérje őt. Kilovagolt az öreg tábornok a város végére Szászváros felé, s ott a távolban felállított ellenséges hadcsapatokat távcsövével megnézte, aztán visszajött a városba, a torlaszokat megvizsgálta; a főbb tiszteknek kiadta a rendeletet, s ezeknek megtörténte után lováról leszállt s egész nyugodtan felment szállására. Tábornokunk szállása a piac dél felőli során egy emeletes házban volt.

Ekkor kezdtünk ismét aggódni. Mi azt hittük, hogy amidőn tábornokunk a város végéről visszajön, hadseregét maga körül szólítja s elindulunk magunkat az ellenségen keresztültörni. Csalódtunk.

Szerdahely felől, azon a magaslaton, ahonnan azelőtt való este az ágyúzás a városra folyt, ismét megjelentek a nagy ellenséges hadoszlopok, teljes csatatrendben; az ágyúk a város felé irányozvák.

Nyolc óra tájban délelőtt, egy lovas bajtársunk vágtatott be a belvárosba a Szászváros felőli oldalon, s jelentette tiszteinknek, hogy az ellenségtől egy tiszt[167] mint követ (parlamentair) kíván bejönni s tábornokunkkal értekezni.

Értesítették erről Bem tábornokot azonnal.

– Küldjék őt vissza! – szólt Bem indulatosan. – Nem alkuszom!

A főbb tisztek aztán azt tanácsolták Bemnek, hogy bocsássa maga

[167] *Leonidas Truskolaski* főhadnagy a cs. kir. 3. Ferdinand Maximilian könnyűlovasezredből. (Bauer 1871, 153.)

elibe az ellenség követét, egy pár szót váltson vele, aztán küldje vissza. A keszkenőt le sem veszik a szeméről.

– Jöjjön hát! – szólt Bem.

A főbb tisztek és táborkari segédek bevezették a parlamentairt a városba, kinek szemei egy fehér keszkenővel voltak jól bekötve. Svalizsér tiszt volt; szép fiatal ember; mintegy 26-28 éves lehetett. Ott vezették el előttünk. Bajtársaim közül igen sokan ismerték őt – mint állíták –; Kolozsvártt látták a szabadságharc előtti időkben. Én nem ismertem.

Leszállt a lováról s felvezették Bem tábornokhoz, kihez – mint akkor azonnal értesültünk – így szólt:[168]

– Uram! Van szerencsém önnel tudatni, hogy Puchner generális úr ő exája[169] azon megbízással küldött engemet, hogy szólítsam fel Önt, uram, mint e kis sereg parancsnokát arra, hogy a fegyvereket rakassa le. E városból már úgysem szabadulhatnak ki; körül van az egészen véve hadseregeink által. Tudatni kívánom egyszersmind, hogy én is lengyel vagyok.

Az elmondottakra Bem röviden így válaszolt:

– Fegyvereimet még azon esetben sem tenném le élve, ha egyedül maradnék is! Vigye meg ez izenetemet tábornokának! Utóbbi megjegyzését visszautasítom azon észrevétellel, hogy ön nem lengyel, hanem osztrák katona! Az igazi lengyel nem harcol a szabadság ellen!

A parlamentair aztán azon óhaját fejezte ki, hogy éppen csak egy percig vegyék le a keszkenőt szemeiről, mert igen szeretné látni Bemet, a nagy lengyelt. Bem azonban ez óhaját megtagadta s egy más szobába távozott.

Ezek után a parlamentair (mondják, főhadnagy volt) egy mellékszobában reggelizett, aztán levezették – természetesen, folyton bekötött szemekkel – s lóra ültették. De utána jött Bem tábornok is azonnal, s szintén lóra ült. Aztán segédeinek parancsot adott; mire azok elvágtattak a város különböző pontjain felállított honvéd

[168] Bemet nem címezte sem tábornoknak, sem vezérnek, amiért mi rettentően bosszankodtunk; de hallgatni kellett. Imreh Sándor [jegyz.].

[169] Őexcellenciája; jelentése: ő nagyméltósága; főméltóságok címe, megszólítása (latinból).

csapatokhoz. Egy kevés ideig még várakoztunk. Ott várakozott az ellenséges követ is.

Bem tábornok aztán jelt adott az indulásra.

Kivonultunk tehát a városból azon sorrendben, amint itt tiszta emlékem alapján leírom:

Legelöl ment a parlamentair gróf Bethlen alezredes, Makray őrnagy és még egy nehány tiszt által kísérve.

Ezek után, mintegy 300 lépés távolságra ment dicső emlékű tábornokunk, Bem, kíséretével, lóháton. Petőfi Sándor közvetlenül Bem tábornok mellett lovagolt.[170]

Bem tábornok után vonultunk mi, lovasok, Jékey Lajos főhadnagy vezénylete alatt, kivont karddal s lőfegyvereinket is készen tartva.

Utánunk jött három ágyú s a szükséges lőszeres szekerek. Az ágyúk után következett a gyalogság, fegyvereiket lőkészen tartva, szuronyaikat feltűzve; közbe-közbe társzekerek és lőszeres szekerek. Legutoljára jött két ágyúnk a bécsi halálfejes légió[171] fedezete alatt. (Egy jó félszázad, kitűnő fegyverekkel.)

Így vonultunk az ellenséges csapatok felé, melyek a távolban előttünk álltak s még az országutat is ellepték. De mivel látták, hogy hozzánk követül beküldött fehér köpenyes svalizsér tisztjök is ott

[170] Petőfi Sándort ez alkalommal láttam utoljára. Nem azért nem láttam őt többé, mert talán ő vagy én is ott ne lettünk volna a Bem táborában. Nem láttam azért, mert nem voltam többé szerencsés az ő közelébe juthatni. Imreh Sándor [jegyz.].

Valójában Petőfit Bem február 8-án futárként Debrecenbe küldte, ahol Mészáros Lázár hadügyminiszterrel történt összetűzése után lemondott rangjáról, s csak március elején jelentkezett Medgyesen Bemnél. Ekkor viszont a tábornok Kolozsvárra küldte. 17-én pedig Imreh, sebesülése miatt kikerült Bem környezetéből, ezért nem láthatta többet a költőt, aki májustól júliusig ismételten elhagyta az erdélyi sereget. (Bona 2000, 566–567.)

[171] A bécsi akadémiai légió 1848 szeptemberében érkezett Pestre, közülük 400 fő ment novemberben Erdélybe. Bátorságukra jellemző, hogy a később 600 főre kibővült létszám februárra lezuhant 32 főre. A német légió hordott kalapján halálfejet, de ők csak 1849 tavaszán kerültek Erdélybe, az Érchegység vidékére. (Barcy–Somogyi 1986, 181.)

megy hadseregünk élén, nemcsak hogy nem tüzeltek reánk, de sőt kétfelé vonultak s nekünk utat nyitottak, hogy vonuljunk tovább.

Szászsebesből menve Szászváros felé, balról az út mellett valami halmocskák vannak meglehetős távolságra egymástól. Emlékem szerint a harmadik halom irányában adott Bem tábornok jelt, hogy a parlamentair szemeiről a keszkenő levétessék s szabadon bocsátassék. Eközben Bem, kíséretével együtt visszamaradt az ágyúk mellé.[172]

Az ellenséges tiszt – midőn szemeiről a keszkenő levétetett – csak futólag pillantott hadseregünkre; aztán megsarkantyúzva lovát, elvágtatott. Alig távozott azonban 3-400 lépés távolságra tőlünk, megállt aztán, s feltűnően hosszasan, mintegy 20 másodpercig nézte, vizsgálta hadseregünket. Úgy lehet, Bemet kereste éles tekintetével. Hogy reáismert volna, nehezen hiszem. Megfordult aztán s elvágtatott, megállapodás nélkül.

Eközben mi az ellenséges csapatok közül – melyek az országúttól jobbra s balra voltak elhelyezve – kivonultunk.

Így vonultunk ki Szászsebesből s haladtunk keresztül a vasgyűrűn 1849. február 6-án (kedden) délelőtt. Itt nem történt Bem tábornoknak semmi bántódása; itt nem lőtték el egy ujját sem – mint már nem egy történész, igen helytelenül, felemlítette. Hogy mi fog történni holnap reggel Szászvároson, azt meglátjuk majd ott, midőn hadseregünkkel ott leszünk. Az ott történendő események még a történelem függönye megett pihennek. Szászsebesben tehát 1849. február 5-én és 6-án csak azon események folytak le, amelyekről fennebb írtam. Szászsebes és Szászváros két különböző város és mintegy 5 régi mértföld távolságra[173] feküsznek egymástól. Nem kell e két várost összetéveszteni.

[172] Az ellenséges vasgyűrűn még nem hatoltunk volt keresztül. A vérfürdő még megtörténhetett volna. Hogy az ellenség miért nem intézett támadást ellenünk? E kérdésre válaszolni nem érzem magamat hivatottnak. Erre az ellenségnek kellene válaszolnia. Imreh Sándor [jegyz.].

[173] A két város közti távolság kb. 36 km, ezek alapján Imreh valószínűleg az ún. postai, azaz osztrák mérföldre gondolhatott, ami 7586 méter.

Visszavonulása hadseregünknek Szászsebestől Szászvárosig 1849. február 6-án

Itt Szászsebesnél kezdődik, tisztelt olvasóm, azon nevezetes visszavonulása a Bem hadseregének 1849. február 6-án (kedden), melyről a „Magyar Polgár" 1880. évi emléklapja – 4-ik oldal, 30-ik sor felülről – oly szépen ír, hogy: azon visszavonulást vitte végbe (Bem), mely a hadviselés történetében örökké fénypont marad.

De lássuk visszavonulásunkat.

Tehát miután az ellenség által körülvett Szászsebesből, mint a csík a hálóból, az ellenség szeme láttára, kisiklottunk, mi Mátyás-huszárok (2-ik és 3-ik század), de összesen alig százhuszan védtük a visszavonuló kis hadsereget három ágyúval egész estig. Mert amint maroknyi hadseregünk Szászsebesnél az ellenséges hadoszlopok közt tovahaladt, annak két osztály lovassága (mintegy 600 lovas) egy üteg ágyúval azonnal utánunk nyomult.

Nem csekély feladat volt tehát hátrálás közben ezt a csapat lovasságot úgy tartóztatni fel, hogy gyalogságunkat ne közelíthesse meg, amelyet egészen tönkretehetett volna. Arra pedig nem számíthattunk, hogy gyalogságunk védhesse magát az 1600-2000 lépés távolságra hordó ágyúk ellen, midőn a gyalogsági lőfegyverek hordképessége alig 300 lépésre terjedt.

E visszavonulás alatt kis lovascsapatunk vezényletében nagy érdemeket szereztek maguknak gróf Bethlen Gergely alezredes, Makray László őrnagy, Jékey Lajos és Májer főhadnagy és Dercsényi Kálmán hadnagy, kik tapintatos mozdulatok és cselek, s ha szükség úgy kívánta, erőszakos, bátor ellentállással is úgy intézték a hátrálást, hogy az ellenség lovassága ágyúival gyalogságunkat meg ne közelíthesse, amelynek soraiban nagy károkat okozhatott volna.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem is e visszavonulás alatt folyton lóháton maradt, nem ült kocsiba. Az ágyúk mellett volt szüntelen, azokat igazgatta.

Emlékszem igen élénken, hogy midőn az országút dombon, kisebb hegyen vagy bármily csekély emelkedésen vonult keresztül, igen nagy előnynek mutatkozott parancsnokainkra nézve. Az ilyen magaslatokat, vagy emelkedéseket igen tapintatosan fel tudták hasz-

nálni, amely pontokon közülünk, lovasok közül egy nehányunkat a dombélen jobbra és balra küldtek azon meghagyással, hogy kardjainkkal hadonászva – mintha tisztek lennénk – parancsoljunk, vezényeljünk. Az ellenség lovassága egy másik dombról nézett bennünket. Előre nyomulni nem merészkedett, félt, hogy azon domb vagy emelkedés megett gyalogságunk rejtőzködik; nem volt ott egyetlen gyalog katonánk sem, de volt mezei veréb elég. Az ellenség tüzérsége hevesen tüzelt reánk, de mi azt számba sem vettük. Ez idő alatt gyalogságunk lassabban, azaz pihenve hátrált.

Végre az ellenség megsokallván ottmaradásunkat, kerülő utakon egyes lovasokat küldött előre megvizsgálni, ha csakugyan van-e gyalogságunk azon domb vagy emelkedés megett elrejtőzve? S midőn rászedetésükről meggyőződtek, egész erővel nyomultak utánunk, mi pedig – mint parancsnokoló tisztek – a magaslatot elhagyva, lovascsapatunk után vágtattunk. Valószínűleg dicső emlékű Bem tábornokunk utasítása folytán történtek e cselvetések s azok úgy voltak intézve, hogy amidőn az ellenség lovassága s ágyúi azon a magaslaton felbukkantak, amelyen mi egy pár perccel elébb osztottuk parancsainkat a mezei verebeknek, a mi három ágyúink ott lenn a síkságban, felállítva és azon pontra irányítva, Bem maga által, egymásután eldördültek, amire 2-3, sőt 4 svalizsér ló is vágtatott szabadon a környékben, lovas nélkül.

Egy más alkalommal, midőn az elébbihez hasonló csellel akartuk az ellenséget kijátszani – az, most már nekünk hitelt nem adva – bátran rohant reánk, de ekkor keservesen csalódott, mert a derék bécsi légionisták, ott voltak ám a domb megett meghúzódva, s vontcsövű fegyvereikkel jól irányozva tüzeltek reájuk; a svalizsérok egymás után potyogtak le lovaikról, többen – természetesen – megfordultak és nyakra-főre szaladtak vissza.

Így folyt ezen fáradtságos és küzdelmes visszavonulásunk Szászsebestől Szászvárosig. Parancsnokaink cselfogások és tapintatos mozdulatok által úgy ki tudták játszani az ellenséget, hogy annak csupáncsak egyszer sikerült volna gyalogságunkat megközelíteni, ha ti. Bem tábornoknak furfangos észjárása által csúfosan ki nem játszattak volna.

Hallgass ide, tisztelt olvasóm, s légy készen, mert ez alkalommal,

dacára fáradságos küzdelmünknek, alighanem fogsz egy keveset nevetni is.

A nagy kiterjedésű Kenyérmező[174] volt azon térség, ahol semmiféle domb, magaslat nem létezett; ezt mi előre tudtuk, s aggódtunk is afelett, hogy mi fog majd azon téren velünk történni, amidőn oda megérkezünk. Aggodalmunk korai volt, mert amidőn a Kenyérmező közelébe érkeztünk, messze hátul a távolban a Kinizsi emlékoszloptól nem messze, egy rendben álló veres csákós huszárcsapatot pillantottunk meg. Általános lett az öröm közöttünk afelett, hogy lovas segítségünk érkezett. Látta ezt a lovascsapatot az ellenség is jól.

A midőn e lovascsapat közelébe érkeztünk mi is, akkor ábrándultunk ki csak, hogy az voltaképpen miféle vitézekből áll.

A furfangos Bem apó, valamennyi markotányosnő volt hadseregünkben, mind lóra ültette a Vízaknáról ágyúk nélkül kiszabadult tüzérekkel vegyesen. Zászlójuk is volt; egy izmos markotányosné tartotta azt középen. (Valamelyik gyalog zászlóaljtól vették azt át ideiglenesen.) Volt parancsnokuk is, egy tüzér altiszt irgett-forgott[175] előttük lóháton, kivont karddal. Valamennyiöknek a feje rikító piros kendővel volt bekötve, ez úgy nézett ki messziről, mintha csákó lenne; felhasználtak erre nézve nem csak kendőket, de kötényeket s más piros szöveteket is.

Hát a lovakat honnan kapták? – kérdezheti az olvasó. Méltóztat visszaemlékezni, hogy a vízaknai véres csata alkalmával a piacon rekedt ágyúk elől a tüzérek a lovakat mind egyig megszabadították. Nem csak az ágyúk elől, de más privát szekerek elől is szabadítottak meg akkor sok lovat. Ezekre a lovakra ültette fel Bem apó az említett vitézeket. Mi is nevettünk, tisztelt olvasóm, bár ki voltunk nagyon fáradva.

A vitézek nem két, hanem egy hosszú sorban álltak.

De lássuk a küzdelem további menetét.

Az ellenség csakugyan felállította az egész üteg ágyúját velünk

[174] Kenyérmező: kisebb síkság a Maros bal partján, ahol 1479. okt. 13-án Báthori István országbíró, erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán seregei legyőzték az Erdélybe tört török hadat.

[175] Sürgött-forgott.

szemben s elkezdett igen hevesen tüzelni reánk; azok ellenében a mi három ágyúnk is derekasan viselte magát. Az egyik ágyúnk az országútra, a más kettő pedig az országút mellett a szántóföldeken volt felállítva.

Ott volt közel hozzánk Bem is, akivel ez alkalommal egy különös eset történt. Egy gránát ugyanis Bemtől alig egy pár lépésre zuhant le; látván ezt Dercsényi Kálmán hadnagyunk (jelenleg királyi közjegyző Homonnán), figyelmeztette Bemet a közelében fészkelődő gránátra.

Bem megrázta korbácsát – nem tudjuk azért-e, hogy lova elmozduljon helyéről, vagy azért, hogy tudassa a hadnaggyal, miszerint a gránáttal egy cseppet sem törődik. A gránát szétpattant anélkül, hogy a Bem Bucefalusa[176] megmozdult volna helyéről. Hozzá volt már az is szokva a gránátpattogásokhoz.

Még egy kevés ideig folyt az ágyúzás, aztán Bem jelt adott a visszavonulásra, látván, hogy a három ágyú nem képes megmérkőzni a nyolccal sík téren. Elébb a markotányosnék százada vonult el, meglehetős rendben a legközelebbi faluba, aztán mi az ágyúkat fedezve, amelyek rendre lőttek egyet-egyet az ellenségre.

És mit tett az ellenség? Megállt. Egy lépést sem jött többé utánunk. Úgylehet, megszeppentek az újonnan érkezett segítségtől, a szoknyás vitézektől.

A legközelebbi falut – emlékem szerint, Bencencet – felsőbb parancsra felgyújtottuk. Az ellenség azonban nem a falu égéséért maradt vissza, miután azt kikerülve még üldözhetett volna.

Éppen szürküledett már, s azonnal elértük Szászvárost, nagyon kifáradva. Szászvárosnál egy csapat felkelő lándzsás oláh arra a gondolatra vetemedett, hogy utunkat állja. Az elkeseredett honvédek alig tüzeltek egy párt reájok, s szuronyt szegezve rohantak be a városba. A felkelők pedig, kereket oldva, megszaladtak. A derék honvédek kikutatták jól a várost, s még a kéményekbe is belődöztek, ha talán oda menekültek volna a felkelők.

[176] Bukephalosz: Nagy Sándor makedón uralkodó legkedvesebb lova, melyet kamasz korában csak ő tudott betörni. Átvitt értelemben nagy termetű ló.

E hátrálást csakugyan páratlannak lehet nevezni a hadászat történetében, mely a mi részünkről oly kevés lőszerrel s oly rendben folyt le. Tüzéreink nagyon takarékosan bántak az ágyútöltényekkel. Bem tábornok parancsára csak akkor tüzeltek, rendre, amidőn az felette szükségessé vált. Ha mi e visszavonulásunk közben, oly nagy hadsereg által űzetve (mert nyomult ám az egész szebeni osztrák hadsereg utánunk) megsemmisülünk, úgy még nagyon sok város juthatott volna Nagyenyed szomorú sorsára. A gondviselés, a magyarok istene megsegítette fegyvereinket, s megőrzött a megsemmisüléstől.

Nem mulaszthatom el megjegyezni még azt is, hogy e hátrálásunk közben a hegyeken, jobbra és balra az oláh felkelőknek ezerekre menő csapatai foglaltak fenyegető állást ellenünk; maroknyi hadseregünk azonban mint egy óriáskígyó vonult az országúton közöttük, Szászváros felé. Szikrázó szemekkel tekintettek honvédeink szét, mintha mondták volna: „akinek drága az élete, távol maradjon!”

Szászvárosi események 1849. február 6-án este és 7-én reggel (szerdán)

Tehát a fáradtságos meghátrálás után Szászsebesből estére Szászvárosra érkeztünk. Rövid egy napocska volt az, de a hadászati történetre nézve felette fontos.

Maroknyi hadseregünk aznap reggelén körül volt kerítve Szászsebesben, s este Szászvároson szállásolta el magát. Képes lett volna-e ezen harcászati bravourt Bem tábornokon kívül más is keresztülvinni?!

Megtörtént.

Szászvároson – bármily fáradtak valánk – a tábori őrség elébb kirendeltetett, aztán elszállásoltattunk, nem szétszórtan, hanem egész- és félszázadonként egy-egy házhoz. A helyben, ahová a honvédek – fegyvereiket kezökben tartva – ledőlhettek, nem sokat válogattak.

Mi, lovasok, hosszasan barangoltunk szanaszét a városban, míg

lovaink számára abrakot és szénát kaphattunk. A huszárnak szigorú kötelessége elébb lováról, s csak azután magáról is gondoskodni. Egy vendéglőben voltunk elszállásolva a felső városrészben. Éjjeli 12 óra lehetett, amidőn mi is étkezhettünk s egy kissé lepihentünk. Jól esett a nyugalom a zaklatott, fáradságos út után...

Február 7-én (szerdán) reggel, azaz hajnalban lármadobok és trombiták szólítják fegyverre a hadsereget. Gyorsan jelentünk meg a piacon, ahol nagy örömünkre és meglepetésünkre egy nagy csapat bihari nemzetőr lovas állt katonás rendben. Báró Kemény Farkas ezredes küldte volt őket azon éjszakán Déváról segítségünkre. Jólesett látnunk őket, mert hittük, hogy velük egyetértve most már megleckéztethetjük a nagyszámú svalizsérokat.

– Miért lármáztattunk fel? – kérdeztük tisztjeinktől.

– Nem más fontos oknál fogva – válaszolának amazok –, minthogy az egész ellenséges hadsereg megérkezett s a város alatt áll.

Éppen pitymalodott. A csata azonban még nem vette volt kezdetét.

Alig hangzottak el e szavak, amidőn megdördültek az ágyúk s ropogni kezdtek az apró fegyverek a város alatt, Szászsebes felől.

A bihari nemzetőr lovasok lerendeltettek azonnal a csata színhelyére, de alig egy pár perc múlva, midőn egy pár gránát közibük csapott, megfordultak, s köd előttük, köd utánuk, úgy otthagyták Szászvárost, mintha azt sohasem látták volna. Nem csoda, nemzetőrök és családapák voltak valamennyien. A családos ember pedig nem csatába való.

– Na, fiúk! Magunkra vagyunk ismét – szóltak tiszteink. – Mi nem hagyjuk el Bemet és kifáradt hadseregét úgy-e?

– Nem, ha mind elesünk is! – kiáltánk.

Levonultunk aztán a csata színhelyére süvöltő golyózápor közepette. Úgy pattogtak le a golyók a házfedelek- és falakról, mint amidőn jégzápor hull alá a felhőkből.

Nevezetes esemény az nagyon, amelyet most fölemlíteni fogok, s igazán páratlan a hadászat történetében.

Dicső emlékű tábornokunk, Bem, midőn e heves csata 1849. február 7-én, szerdán hajnalban megkezdődött, mélyen aludt szállásán. Dercsényi Kálmán hadnagyunk (jelenleg királyi közjegyző Homonnán) mint emlékem szerint, napos tiszt, sietett őt felkölteni.

A felkeltés egy kissé nehezen ment; az öreg is el lévén az azelőtti nap fáradalmaitól bágyadva, igen mélyen aludt. Hadnagyunknak tehát fel kellett ráznia az öreg tábornokot. Mint már fennebb említem, a csata folyt már, az ágyúk dörögtek. Gyorsan öltözködött tehát Bem, amiben Dercsényi Kálmán is segítette. Lement aztán az udvarra, lóra ült s Dercsényi kíséretében a csata színhelyére sietett. Ekkor már gyalogságunknak nagy része meghátrált volt, nem bírta kitartani a pokoli tüzelést. De hogyan is tudjon dacolni egy maroknyi sereg 12 000 emberrel és 40-42 ágyúval? Bem szigorúan megparancsolta, hogy gyalogságunk forduljon vissza. Visszafordultak, de csak kevesen. És mit tett most Bem? Dercsényi Kálmán hadnagy és egy gyalogsági törzstiszt (nevére nem emlékszem) kíséretében – dacára az irtóztató golyózápornak – lesietett a város végére; ott lováról leszállt, s az ott elhelyezett két ágyúnkat[177] ő maga kezdte igazgatni; az egyikkel célozni kezdett; nem vette észre, hogy a folyócskán[178] az ellenség gyalogsága guggolva közeledett az ágyúk felé. Nem volt egyetlen gyalog katonánk is ott, aki visszaűzze őket. Két ellenséges gyalog katona tehát éppen akkor ugrott ki a folyócskából ágyúink mellé, amidőn Bem az egyiket elsütni akarta. Ezt látva Bem, az egyik ellenséges katonának mérgesen a hátára húzott lovagkorbácsával, mondván:

– Canaillen! Die sind meine Kanonen!

A két ellenséges katona megszeppent; kétségben voltak afelett: ha vajon nem saját emberüket támadták-e meg, s egy nehány lépésre meghátráltak; afelől még csak nem is álmodtak, hogy ki előtt állnak, s kivel akartak viaskodni. Dercsényi Kálmán a kardjával kezdte őket ütlegelni. A többi ellenséges gyalogosok a folyócskából nézték s bámulták csendes nyugalommal ezt a világra szóló, páratlan jelenetet. Ezt az időt gyalogsági törzstisztünk fel akarta használni, hogy Bemet lóra ültesse. De ez nem ment ám könnyen, miután Bem apó makacs egy kis ember volt ám nagyon. Ő mindenáron akart egy nehányszor lőni

[177] Két ágyúnk helyeztetett volt el, azelőtt való este azon folyócska partján Bencenc felé irányozva; a folyócskára épített híd pedig szétszedetett. Imreh Sándor [jegyz.].

[178] Szászvárosi-patak.

ágyúival az ellenségre. Ekkor gyalogsági törzstisztünk, türelmét veszítve, mérgesen így kiáltott Bemre:

– Az égre kérem, tábornok úr, üljön lóra sietve! Különben azonnal foglyul esik! Az ellenséges tömegek itt állnak előttünk alig egy pár száz lépés távolságra, s a mi embereink mind meghátráltak már!

Lóra segítette aztán az öreget Dercsényi Kálmánnal; e percben eldördült az egyik ellenséges gyalog katona fegyvere, s a golyó Bemnek egyik ujját elvitte.

Éppen e jelenetre érkeztünk mi, lovasok oda, s a megsebesült tábornokot körülvettük s kísértük. Hozzánk csatlakoztak a mellékutcákból és házak udvarairól kijövő kevés számú honvédek is.

Mi még akkor mit sem tudtunk arról, hogy Bem megsebesült. Ez esetről csak később értesültünk. Az öreg tábornok pedig kezét erősen elrejtette köpenyege alá, s megtiltotta környezetének, hogy a megsebesülésről csak egy szót is szóljanak.

Rettenetes golyózáport szórt az ellenség reánk, de ezért Bem egy hajszálnyira sem gyorsította lova lépteit; mint rendesen, lassú léptekkel haladt köztünk. Kezdtünk aggódni érte, s azon voltunk, hogy figyelmeztessük a gyorsabb léptekre. E szerepre azonban senki sem vállalkozott. Nem is ért volna az semmit. Tisztességesen legyávázta volna az öreg az illetőt.

Bem tábornok soha sem törődött azzal, ha az ellenségnek összes ágyúi és apró fegyverei a háta mögött csak egy pár lépésnyi távolságból tüzelnek is reá. Azért ő lova lépteit nem gyorsította soha. Szászvároson pedig éppen ez az eset fordult elé.

Közülünk és gyalogságunk közül többen elestek e visszavonulásunk alatt is, dicső emlékű tábornokunkat, Bemet megőrizte a gondviselés.

Midőn Szászvárosból kiértünk a piski híd felőli oldalra, azon tapasztalatra jutottunk, hogy e városban is csaknem körülvéve voltunk már, mivel az ellenséges csapatok északnyugoti oldalon, túl pedig délkeleten, fenn a hegyen és erdőben nagyon előrehaladtak volt, s tüzeltek erősen reánk.

Védekezni kellett tehát ismét. Három ágyúnk volt már csak. Két ágyúnk ott maradt Szászváros alatt, a kis folyócska hídjánál, ahol Bem lovagkorbácsát vette volt használatba azelőtt egy pár perccel.

Bem tábornok – emlékem szerint – amint Szászvárosból kivonultunk, azonnal kocsiba ült, s behajtatott Dévára, hogy megsebzett kezét gyógyíttassa.

* * *

Tüzérségünk csak egy pár lövést intézett még Szászvároson kívül az ellenségre, aztán csendesen vonultunk a piski híd felé. Nem üldöztek többé.

Puchner császári tábornok – úgylehet – azért nem üldöztetett minket Szászvároson túl, mert a tervet kelle elkészítenie ellenünk a nagy támadásra, s csapatait is pihentetni és rendezni óhajtotta.

Örömmel teltünk el, midőn a piski hídhoz érkeztünk, mely nem nagy távolságra esik Szászvárostól, s ott báró Kemény Farkasnak csatarendbe állított csapatait és ágyúit pillantottuk meg. Ott volt ezredünk 1-ső lovas százada is, Horváth százados parancsnoksága alatt; ott volt továbbá a kolozsvári derék 11-ik önkéntes zászlóalj is. (Emlékezzék vissza a tisztelt olvasó, e csapatokat Vízaknáról küldte volt el Bem Dévára az Arad felől jövő segélycsapatok elibe báró Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alatt.) Voltak még ott több más csapatok is, amelyek minket, kifáradt visszavonulókat lelkesen megéljeneztek, míg köztük elvonultunk.

Midőn e csapatokat elhagytuk, vezényszóra kardot rejtettünk, s Bem tábornok meghagyása folytán bevonultunk Dévára, nemcsak mi lovasok, hanem a Vízaknáról hátráló összes csapatok, hogy ott magunkat egy kissé kipihenjük, amire igen nagy szükségünk volt. A délutáni órákban érkeztünk Dévára.

A Déva alatti réten nagy rakásokban hevertek akkor az elesett felkelő oláhok hullái. Mint akkor értesültünk, február 6-án éjjel a várost megrohanták volt, s a város szélső házaiba beszállásolt egy nehány honvédet le is szúrtak; de ugyan meglakoltak érte, mert a belvárosban gyorsan sorakoztak a honvédek, s a támadók elibe menve, azok közül igen sokat lelőttek. Azoknak hullái hevertek ott a város alatti réten.

A Déva felett uralkodó magaslaton akkor még épségben állt a kicsi, de erős vár, mint egy sasfészek. Egy félszázad oláh határőr katona tartotta azt megszállva egy főhadnagy parancsnoksága alatt.

Békésen viselték magukat, nem lődöztek le a városba reánk, pedig azt nagyon könnyen megtehették volna.

Úgylehet azért viselték magukat békésen, hogy mi is békét hagyjunk nekik. Nem is háborgattuk őket.

Az ott töltött másfél napon, ti. 7-én délután és 8-án, egy kissé rendbe szedtük magunkat, fegyvereinket megtakarítottuk, lovainkat megvasaltattuk.

Február 8-án éjjel már sorakoztunk; nemcsak mi, lovasok, hanem az ott volt összes csapatok mind, s indultunk vissza a piski híd felé. Arról azonban még csak nem is álmodtunk, hogy a magyar történelem számára – hadászati szempontból – oly eseménygazdag napra ébredtünk; ti. február 9-én.

Nagy ütközet a piski hídnál 1849. február 9-én, pénteken

Tehát – mint fennebb is említém – a Déva felőli úton jöttünk február 9-én hajnalban a piski híd felé. Éppen napfeljöttekor már hallottuk a heves ágyúzást. A piski hídnál megtámadott báró Kemény Farkas ezredes csapatai védték magukat keményen. Mi aztán gyorsabb léptekkel közeledtünk.

És most, tisztelt olvasóm, mielőtt e véres nagy ütközetről írnék – gyenge tehetségem szerint –, egyet-mást legyen szabad tájékozás szempontjából elmondanom, hogy:

Mi körülbelül hétezren vettünk részt e nagy ütközetben, 28 ágyúval. Velünk szemben az ellenség hadserege 12 000 emberből állt 38, mások állítása szerint 42 ágyúval, támogatva beláthatatlan nagyszámú felkelő oláh lándzsás csapatok által.

A mi hadseregünkben a következő csapatok harcoltak, amelyekre tisztán emlékszem: a kolozsvári dicső emlékű 11-ik önkéntes zászlóalj; egy nagy zászlóalj Máriássy-gyalog,[179] ezek mint volt császári

[179] A cs. kir. 37. sorgyalogezred ekkor már Mihály orosz nagyherceg nevét

reguláris katonák, fehér szíjasok voltak; egy zászlóalj fehér sapkás magyarországi zászlóalj,[180] egy félszázad bécsi legionista; két század székely határőr gyalog katona,[181] volt ott még több gyalog csapat is, de azoknak a nevére nem emlékszem. A lovasság részéről: két század Württemberg-huszár[182] (ezek is volt császári reguláris katonák voltak, fehér szíjakkal); mi, két század Mátyás-huszár (a 2-ik és 3-ik század a vízaknai véres ütközet után eggyé olvadt volt); és két század bihari nemzetőr lovas.

Meg kell még azt is említenem, hogy a Sztrigy folyó – mely akkora lehet, mint a Nagy-Küküllő – Erdély dél felőli havasai közül foly el északi irányban Piski mellett, s beleömlik onnan nem messze a Marosba. Erre a folyócskára volt építve a történelmi nevezetességű nagy fahíd, kettős átjáróval; olyanformán ti., hogy a hosszú híd közepén fából készült válaszfal volt alkalmazva; e válaszfal mellett, kétfelől szabad szekérút vonult végig. E híd körül folyt le az a véres ütközet, igen tisztelt olvasóm; s kérlek a partokat, ti. a Sztrigy folyó partjait össze nem téveszteni. A Sztrigy jobb partja alatt a Szászváros felőli részt, bal partja alatt pedig a Déva felőli részt kell érteni.

* * *

Mi, a Déváról jövő csapatok, reggeli 8 óra tájban érkeztünk a piski hídhoz csatavonalba. Velünk egyszerre érkezett meg Bem tábornok is. A tábornok kocsin jött, de amint a csata színhelyére érkezett, kiszállt abból s lóra ült, azaz hogy ültették. Fájós keze egy női

---

viselte, de korábbi ezredtulajdonosa, báró Máriássy András (1759–1846) táborszernagyról kapott nevét ismerték általánosan. Az ezred 3. zászlóalja harcolt az erdélyi seregben. (Barcy–Somogyi 1986, 19.)

[180] A 24. jászberényi honvédzászlóalj.

[181] Valójában egy teljes zászlóalj (hat század), a 14. (1. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja. (Kovács 1979, 128.)

[182] A cs. kir. 6. Württemberg-huszárezred a lovasság egyik legjobb alakulata volt. Az ezred egy osztálya 1849. február 8-án csatlakozott Bem seregéhez. (Kedves 1992, 55.)

muffba helyezve, fel volt kötve. A harc már akkor nagyon elkeseredetten folyt mindkét részről. A császári csapatok urai voltak a hídnak, amelyen át is vonultak volt a folyó bal partjára, azaz a Déva felőli oldalra.

A vezényletet Bem vette át, ő rendeztette el a csapatokat, úgy az ágyúk számára is ő jelölte ki a helyet, ahová elhelyeztessenek.

Mi, a Mátyás-huszárok 2-ik százada a balszárnyra rendeltettünk, az ott felállított ágyúk megé fedezetül. E szárnyon csatáztak a derék székely gyalog határőrök, úgy a pár perccel később érkezett Württemberg-huszárok két százada is. Középen, azaz a centrumunkban a kolozsvári 11-ik zászlóalj és a Máriássy-gyalogok mérték össze hatalmas fegyvereiket az ellenséggel, s úgy a többi csapatok is.

Roppant elkeseredéssel folyt a harc. Mintegy hetven ágyú dörgött két részről. Egy talpalatnyi tért sem akart engedni egyik rész sem. Úgy állt helyén a két hadsereg, mintha oda lett volna a földhez szegezve. Csendes idő volt, az ég be volt borulva s apró hópelyhek hulltak, szél egy csepp sem volt; az ágyúk füstjei felgomolyogva egész felhőt képeztek a két harcoló sereg felett.

A jobbszárnyon is éppen oly elkeseredetten folyt a harc, mint a középen és a balszárnyon. Nem tágítottak bajtársaink ott sem. Azon szárnyon küzdött ezredünk 1-ső százada. E század, mielőtt mi a csata színhelyére megérkeztünk volna, a hídon átvonulni akaró ellenséges gyalogságot megrohanta volt, mely roham alatt annak vitéz századosa, Horváth, mintegy hat golyó által találva, elesett. Báró Kemény Farkas ezredes küldte volt e századot a gyalogság ellen rohamra, amiért – mint hallottuk – megrovást kapott Bemtől. A lovasságnak nem tanácsos a gyalogság ellen rohanni. Egészen más az ő hivatása.

Jékey Lajos főhadnagy, századparancsnokot századunktól átrendelték a jobbszárnyra az 1-ső század vezényletét venni át; a második század vezényletét pedig Májer főhadnagyunk vette át.

Balszárnyunkon a Württemberg-huszárok s velök mi is reárohantunk a velünk szembe jövő svalizsérokra, de amidőn összecsaptunk volna, balról, egy sűrű berekből egy egész ellenséges zászlóalj kezdett reánk tüzelni. Az ellenség lovassága megfutamodott ugyan, de

nekünk is vissza kellett vonulnunk. Rendbe álltunk ismét s folytattuk a harcot tovább.[183]

A másik percben az említett ellenséges zászlóaljnak három százada vonult ki azon berekből, s nyomult előre, hogy egy másik sűrű berket a hátunk megett elfoglalhassanak, s onnan tüzeljenek reánk. Egy gyalog tiszt vezette őket. Mint fennebb is említém, határőr székelyeink csatároztak ott, ezek lődöztek reájok, biztatván egymást: „Lőj, komé![184] Ne hadd magad, komé! Ne félj, komé!" Tüzeltek is a székely atyafiak elég jól, de azért az ellenség mégis haladt előre. Más gyalog csapatunk ott nem volt a székely csatárláncon kívül, amely szembeszállhatott volna velök. Ekkor tüzéreinket figyelmeztettük, akik oldalt fordítottak azonnal két ágyút s tüzelni kezdtek azon három századra; közel előttünk süvöltöttek el a mi ágyúgolyóink. Mindhiában, a makacs három század mégis haladt előre. Czecz ezredes aztán egy pár század honvédet küldött ellenök a középhadból. Midőn az ellenség ezeket megpillantotta, jónak látta megfordulni s gyors léptekkel menekülni. Sokan elestek közülök, miután rendetlen visszavonulásuk közben tüzéreink és gyalog honvédeink hevesen tüzeltek reájok.

Ezen a szárnyon történt az a mókás eset is, hogy a székely atyafiak szemünk láttára visszavezették Bemet csatárláncuk közeléből. Erről majd később.

Folyt tehát a harc az egész vonalon oly elkeseredetten, hogy annak borzalmas voltát a leghomályosabban is ecsetelni tollal, nagy merészség lenne. A havat piros vér festette mindenfelé. Bem a legnagyobb golyózápor közepette ellovagolt mindenik csapathoz. Buzdított, bátorított mindenütt, mondván: „Elére mátyár, van hazsa, hátra mátyár ninc hazsa!"

Azaz: Ha előre haladsz, magyar és győzöl, van haza! Ha pedig visszavonulsz s veszítel, nincs haza![185]

[183] Imreh itt kissé összekeverte az események sorrendjét. Ez a hadmozdulat később, a Sztrigy jobb partján történt, közvetlenül a visszavonulás előtt. (Czetz 1868, 99. és Hermann 2001, 218.)

[184] Koma.

[185] Petőfi Sándor is bizonyára buzdított, lelkesített mindenfelé; mert hogy ott

Mindkét rész tudta, hogy e csata Erdély sorsa felett fog dönteni, azért volt az oly irtóztatóan elkeseredett. Mi tudtuk jól, hogy ha e csatát elveszítjük, szüléink, testvéreink, véreink nagyon szomorú sorsra fognak jutni.

A rendes császári hadseregtől még nem féltettük volna őket, de igen a felkelőktől, kik mint a vad indiánok, oly kegyetlenül pusztították volt el Nagyenyedet, Felvincet, s több más helységeket.

Tiszteink is hangoztatván folyton e rémséges dolgokat, mondván:

– Látjátok a hegyeken a sötét felkelő csapatokat? Azok a mai csata kimenetelét várják, s ha azt elveszítjük, hajmeresztő dolgokat fognak véghez vinni a hazában mindenfelé!

A szíveinken nyilalltak át e megjegyzések.

Azért volt e harc oly elkeseredett, amelyről még csak fogalmat sem tud magának alkotni az, aki abban részt nem vett.

Folyt tehát a harc kimondhatatlan elkeseredettséggel, de még mindig a Sztrigy bal partján, azaz a Déva felőli oldalon. A hidat még mindig az ellenség uralta.

Végre délután egy óra tájban kezdtek inogni az ellenséges csapatok, s húzódtak a híd felé, amelyen folytonos tüzelés közben át is vonultak a Sztrigy jobb partjára, azaz a Szászváros felőli oldalra.

Határtalan volt ennek láttára az öröm, lelkesedés mindnyájunk közt.

– A magyarok istene kedvez fegyvereinknek! Erdély a miénk ismét – kiáltánk többen. – Rajta! Utánok!

A Württemberg-huszárok,[186] kik e naptól fogva rémei lettek az erdélyi ellenséges lovasságnak, egy csapat svalizsért a Sztrigy folyón űztek át, akik alatt a jég beszakadván, sokan odavesztek. Eközben ágyúink rettenetes tüzet szórtak a hátráló ellenséges csapatokra.

A főtábornok, Bem parancsára Czecz és báró Kemény Farkas ezredesek, gróf Bethlen Gergely alezredes és még többen mások fő-

---

volt, azt határozottan tudom, de én őt nem láttam; amit nem láttam, arról nem írhatok. A piski csata nagy kitejedésű helyen folyt le. Imreh Sándor [jegyz.].

Imreh téved, Petőfi ekkor már útban volt Debrecenbe.

[186] E derék lovasokról külön cikkben fogok megemlékezni hátrább. Megérdemlik. Imreh Sándor [jegyz.].

tisztek, rendezték a hídon az ellenség után nyomuló csapatokat, tüzérséget.

A hidat az ellenség szétszedte volt ugyan, de azt utászaink nagyon gyorsan helyreállították.

Gyorsan és nagy lelkesedéssel vonultunk át a hídon az ellenség után.

A híd körül sűrűn feküdtek az elesettek, mint a mezőn a kévék. Halálhörgés, vonagló lovak, tört ágyúkerekek, mind, mind egy csatatér borzalmaihoz tartoznak.

E helyen még azt meg kell említenem, hogy az ütközet kezdete előtt, a Sztrigy bal partján, a híd körüli téren sugár jegenyefák büszkélkedtek; átvonulásunk alkalmával azok is csaknem mind letördelve hevertek a földön. Romboló ágyúgolyók találták s tördelték le azokat.

Az ellenséges csapatok – miután a hídon átvonultak – alig hátráltak egy negyed mértföldet Szászváros felé, aztán megálltak ismét makacsul. Megkezdődött tehát a véres harc ismét.

És most történt tisztelt olvasóm az az eset, amelynek rejtekébe sem akkor, sem azután, a mai napig senki be nem pillanthatott. Ez titok marad örökre.

De menjünk tovább.

Bem ágyúinak nagy részét az országúttól jobbra, egy magaslatra vitette fel, onnan ágyúztatott az ellenségre. Csatárláncaink felmentek jobbra a hegyre és erdőségbe, s ott harcoltak ismét lankadatlanul. Utánuk nyomultak összes tömött gyalog csapataink is.

Mi, az összes lovasok (a Württemberg-huszárok is) a hídtól balra eső síkságon foglaltunk állást ágyúfedezetül azon magaslat megett, ahonnan ágyúink szórták a tüzet az ellenségre. Dicső emlékű tábornokunk, Bem muffba göngyölt fájós kezével ez alkalommal is folyton az ágyúk mellett forgolódott.

Vígan voltunk. A győzelem sikeréről meg voltunk győződve, s bár a golyók elég sűrűn süvöltöttek fejeink körül, mindazonáltal a Déván megtöltött kulacsaink tartalmát jóízűen fogyasztgattuk.

Most következik a rejtélyes eset.

Ugyanis alig másfél órai heves harc után igen kellemetlen érzéssel kelle tapasztalnunk, hogy összes gyalogságunk jobbról fenn a hegyen és erdőben kezd hátrálni rendetlenül és feltartóztathatatlanul.

Aggódva és kérdőleg tekintettünk egymásra, hogy mi lehet ennek a váratlanul történő meghátrálásnak az oka?[187]

A visszavonulók azt állították, hogy a lőszerük fogyott el. De nem fogyott el a szuronyuk! – szóltunk.

Egy nehány perccel ezen leverő fordulat után tüzérségünk is beszüntette azon magaslaton a tüzelést, ami roppant nehezen ment. Bem nem akart mozdulni teljességgel. Csak midőn a főbb tisztek kimutatták a bekerítés veszélyeit, engedte meg az öreg tábornok, hogy mozdonyozzanak fel a tüzérek.

A visszavonuló ágyúk s más csapatok után jött maga az ősz tábornok is lassú léptekkel, leghátul. Tudjuk, hogy ő a félelmet soha sem ismerte.

Ekkor aztán mi lovasok is visszavonultunk,[188] mégpedig vezényszóra és teljes rendben. E visszavonulásunk közben egyik kedves

[187] A korábban említett hadmozdulat során, melyben a Württemberg- és a Mátyás-huszárok vettek részt, a füzesben megbújt ellenség tüzelése következtében a lovasság soraiban zavar állt be, majd tisztjeik visszarendelték csapataikat. Ezzel egy időben egy ágyúgolyó becsapódott a mellettük lévő bihari lovas nemzetőrök közé, mindez menekülésre késztette a nemzetőröket, ami magával ragadta a szomszédos 72. torontáli zászlóaljat, mely a töltényeit elhasznált 55. zászlóalj felváltására érkezett. (Bauer 1870, 177. és Jakab 1880, 476.)

[188] Ez általános meghátrálásról az mondatik Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben* (II. kötet 362-ik lap), hogy az azért történt, mert mi, a Mátyás-huszárok és bihari lovasok rendetlenül megfutottunk. Ez nem igaz, erről mit sem tudunk. A nagy történetírót az akkori csatatéri tudósító nagyon tévesen értesítette. Nem csak téves, de nevetséges is azon állítás, mert mi lovasok lenn voltunk – mint fennebb is említém – ágyúfedezetül a térségen, összes gyalogságunk pedig jobbra fenn a hegyeken és erdőségben. Hogyan idézhessük tehát mi elő innen lentről a gyalogság meghátrálását ott fenn a hegyen és erdőben? Ez állítást többen megcáfolták már; megcáfolta azt méltóságos Jakab Elek úr is, aki szintén jelen volt azon véres csatában, emlékem szerint, már mint huszártiszt az 1-ső századnál. Imreh Sándor [jegyz.].

Szent-gericzei *Jakab Elek* (1820. febr. 13. Szentgerice–1897. júl. 23. Budapest) 1848 szeptemberében önkéntes a Mátyás-huszárezredben, novembertől őrmester, majd hadnagy, főhadnagy. A temesközi harcokban 3. osztályú katonai érdemjelet kapott; főszázados lett. 1867-től főigazgató az erdélyi kormányszék levéltáránál. 1875-től országos allevéltárnok. Ismert történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. (Bona 1988, 282.)

bajtársunk, magyarláposi születésű Szász András, egy sandalgó[189] ágyúgolyó által éppen szíven találva, elesett. Öccse, Szász Dani bajtársunk temette el egy pár órával később, rövid katonás szertartással. Egy sóhaj, egy pár könny, aztán folytatni a harcot tovább; az ilyen a legszebb temetés a világon.

A Württemberg-huszárok a Sztrigy folyón úsztattak át a bal partra, vagyis a Déva felőli oldalra.

Akkora elcsüggedést, mint amilyen e visszavonulás alatt szállta meg hadseregünket, még akkor sem tapasztaltunk, amidőn egy nehány nappal elébb Szászsebesben körül voltunk véve.

– Vége Erdélynek, most már meg sem állhatunk többé Aradig – jegyzék meg többen.

E hiedelmünkben azonban örvendetesen csalódtunk. A magyarok istene még velünk volt. Mekkora változás állt be a lehangolt kedélyekre nézve alig egy pár rövid perc alatt, mert amidőn a hídon átvonultunk a Déva felőli oldalra, a csüggedés és levertség helyét az egész visszavonuló hadseregünknél öröm és jókedv váltotta fel.

– Nincs semmi baj, fiúk! – hangoztatták a tisztek mindenfelől. – Érkezett Déváról nem csak mindenféle lőszerünk elég, de érkeztek ágyúink és más segítség is.

Tehát általános volt az öröm.

(Én pedig megsúgom a tisztelt olvasónak, hogy sem lőszerünk, még annyi sem, amennyivel egy nyulat meg lehetett volna lőni, sem ágyúink, sem más segítség-csapatok nem érkeztek. Dicső emlékű tábornokunk, Bem combinálta ki ezt a cselfogást, és nem siker nélkül. Mi elhittük.)

Bem tábornok aztán azon szigorú paranccsal küldte hozzánk, lovasokhoz gróf Bethlen Gergely alezredest, hogy vágtassunk el s a rendetlenül hátráló gyalogságot állítsuk meg, s parancsoljuk meg az ő nevében, hogy sorakozzanak zászlójuk alatt. Aki nem engedelmeskedik, lőjük főbe.

[189] Udvarhely szék vidékén használatos szó: lassú léptű, sunnyogó járású. A kilőtt ágyúgolyó a földrecsapódás után többször felpattanva, még több száz métert gurult, további pusztítást okozva.

Lovainknak sarkantyút adva gyorsan elvágtattunk a parancsot teljesíteni, nagy lármával, megálljt kiabálva.

Nem került reá a sor senkit főbelőni, mert a jó honvédek készséggel engedelmeskedtek, s alig 10 perc alatt azon a dombélen, mely ott, a jóval később épült indóházzal átellenben – emlékem szerint – délkeletre vonul, az egész hadsereg rendben állt.

A lőszerek gyorsan osztattak ki, már ti. ami volt.

Ezalatt az ellenséges csapatok vonultak át a hídon. Bem engedte őket nyugodtan átvonulni, egyetlen ágyúlövéssel sem zavarta meg őket. Tudta, mit cselekszik. S dacára fájós kezének, mosolyogva tekintett a hídon átvonuló ellenségre.

A tüzérek vizes lepedőket, pokrócokat s havat helyeztek az ágyúkra, hogy hűljenek ki.

Gyalogságunk lábhoz helyezett fegyverrel pihent. Olyanok voltak valamennyien, mint a szerecsenek a puskaportól, mely megizzadt arcukhoz tapadt.

Az ágyúk Bem tábornok által kijelölt helyeken az ellenség felé irányozvák.

Midőn az ellenség a hídon egészen átvonult s csatarendbe állt, Bem jelt adott a tüzelésre; előre nyomult e percben hosszú csatárláncunk is, s megkezdődött ismét újult erővel a harc, éspedig részünkről sokkal hevesebben, mint azelőtt e napon.

Bömböltek tehát összes ágyúink ismét, mégpedig igen sűrűn; azt hittük, a hegyek megrepednek azoknak dörgő hangjaitól.

Dévától a piski híd felé haladva, azon az emelkedésen, amelyen akkor hadseregünk végig felállítva volt, van az országúttól jobbra egy óriási kenyér alakú halom. Annak a halomnak dél felőli oldalán foglalt állást Bem tábornok e megújult harc alatt; onnan osztotta parancsait. Legyen erről is tudomása a történelemnek. Jól fog esni majd az unokáknak, midőn azon helyet felkeresik, ahol oly véres harc folyt egykoron Erdély sorsa felett, s tudni fogják, hogy hol állt a dicső szabadsághős azon percekben, amidőn a szerencse az ő fegyvereinek kezdett kedvezni.

Ez alkalommal a Württemberg-huszárok a bal-, mi a Kossuth-vagyis Mátyás-huszárok a jobbszárnyon foglaltunk állást. Előttünk a szűrös, fehér sapkás honvédek voltak csatárláncba küldve. Fájda-

lommal megvallva, rosszul viselték azok magukat nagyon. Nem bírtak erélyesen tüzelni az ellenségre, azok pedig látván az anyámasszonyszerű ingadozást, gyors léptekkel közeledtek felénk. Rákiáltottunk csatárainkra, hogy nagyobb bátorságot tanúsítsanak az ellenséggel szembe, de hasztalan. A 11-ik zászlóalj derék önkénteseivel váltattak fel. Bezzeg meghátrált az ellenség csatárlánca azonnal. A 11-ik zászlóalj már ekkor nagyon meg volt apadva. Nagyon sokan elestek közülök e véres csatában.

Ezen megújult harc alig tartott valamivel tovább egy óránál, amidőn az ellenség ágyúi – nem csekély, de annál kedvesebb meglepetésünkre – elhallgattak; úgy az összes ellenséges csapatok is megkezdték a visszavonulást a híd felé. Keserves percek voltak ezek reájok nézve nagyon, miután hadseregünk – mondhatni – tömörülve volt ez alkalommal, s így Bem gyors előnyomulást parancsolt. Gyorsan hatoltak előre főképpen ágyúink, s a híd körül összetömörült ellenséges csapatokban irtózatos pusztítást vittek véghez. Ott igazán patakként folyt a vér, amidőn odaérkeztünk, s a sok elesett egymáson feküdt.[190]

A véres ütközet véget ért.

Az ellenség gyors léptekkel hátrált előttünk Szászváros felé. Nem volt oka pirulni, mert elég nagy bátorsággal küzdött ellenünk egész napon át.

A hegyeket ellepő lándzsás oláh csapatok mint sötét felhők oszlottak szét mindenfelé.

A nap éppen haladt le, mely Bemre, a szabadsághősre, mint győzőre árasztotta sugarait. Egész napon át komor, borús időnk volt, de este, leáldoztában kisütött a nap, hogy egy mosollyal üdvözölhesse Bem Józsefet.

E percben dőlt el Erdély sorsa. E perctől kezdve a magyar kormány ismét a magáénak mondhatta Erdélyt. És hogy mily sors várt volna erdélyi magyarságunkra nézve, ha e csatát elveszítjük, arról már megemlékeztünk fennebb, s egy hajszálat sem nagyítottunk.

[190] E véres ütközet folyama alatt kétszer kerítette az ellenség birtokába a hidat, de azt mindkétszer visszafoglaltuk, mégpedig másodszor teljes győzelemmel. Imreh Sándor [jegyz.].

E nagy csatában veszítettünk egy háromfontos ágyút, ahelyett azonban egy hatfontost foglaltunk el az ellenségtől. Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy miképpen foglalta el azt az ágyút egyetlen gyalog honvéd bajtársunk.

Midőn ugyanis délután az a rendetlen és aggodalmas visszavonulásunk történt, az ellenségnek egy hatfontos ágyúja, elválva a többitől, vágtatva jött az országúton utánunk, a rajta ülő császári tüzérek számba sem vették imitt-amott utánunk szállinkózó honvéd bajtársainkat. Midőn azok tehát egy, a lábán megsebesült bajtársunk mellett vágtattak el, arra így kiáltottak: „Zurück du gefangener Kozsut-Hund!"

Honvédünk ezen lealázó szavakat hallva gyorsan kapta fel fegyverét, s a lovakat hajtó tüzért lelőtte, ahelyett aztán ő maga ugrott fel a lóra s utánavágtatott a magyar hadseregnek. A lovakat fegyverével döngette.

Nem mulaszthatom el megemlítését annak is, hogy mit míveltek határőr székely gyalogosaink e csatában Bem apóval. Ez az eset a Sztrigy bal partján történt délelőtt, balszárnyunkon, ott, ahol a Württemberg-huszárok is harcoltak. Mi láttuk az esetet, de távolacska folyt le tőlünk, bele nem elegyedhettünk. Az eset a következő:

Bem tábornok ugyanis a székely határőrök csatárlánca közé került, amint ide-oda járkált a csatavonalon. Nézte és vizsgálta a csata folyamát. Mellette terem eközben két székely atyafi s barátságosan – de persze magyarul – így szólnak hozzá:

„Bém úr! Menjen maga hátra, oda, ahol nem sivítnak olyan nagyon ezek a rusnya fekete fene golyók, mert látja maga, ha mű elesünk, az még nem nagy baj ám, de ha maga elesik, az nagy baj lesz ám, mert akkor nem lesz nékünk Bémünk; mennyen hát hátra nó!"

Bem látta, hogy a székelyek hozzá szólnak, de e figyelmeztetésből egy árva szót sem értett.

A székelyek pedig látván, hogy Bem nem fogad nekik szót, megragadták kétfelől a lovának kantárszárát, s kegyelem nélkül vezették azt vissza, tábornokostól együtt.

Bem, ezt látva, hajlongott jobbra, balra, rákiáltott a székelyekre, szidta, fenyegette őket, persze németül; e nyelvet meg a székelyek nem értették.

Csak akkor tudta meg Bem, hogy mi történik vele, amidőn egyik segédje odaérkezett, a székelyeket kikérdezvén tudatta, hogy ebben az erőszakos retirációban a legtisztább jóakaratból részesíttetett.

Bem jóízűen nevetett s megdicsérte a székelyeket.

* * *

Történt a piski ütközet folyama alatt más nevezetes esemény is. A Máriássy-gyalogosok, akik éppen olyan fehér mellszíjakat viseltek, mint a császári katonák, összevegyültek volt a Bianki-[191] és Sivkovich-féle[192] ellenséges gyalogsággal, s ezekre a fehér sapkás honvédek – tévedésből – reátüzeltek, már ti. a Máriássy-gyalogosainkra. A fenn említett császári ellenséges gyalogok valami cselt akartak keresztülvinni; talán azt hitték, hogy a derék Máriássy-gyalogosok hozzájok fognak csatlakozni. Azonban csalódtak. Ezek az események középen (centrum) történtek, azokat nem láttam, tehát csak hallomás után írom ez utóbbi sorokat; írják le ez eseményeket azok, akik szemtanúk voltak.

Ezen csatáról még csak annyit említek meg, hogy az ellenség, halottait azon vendéglőbe gyúrta be, mely a folyó jobb partján, a piski híd közelében van. A sebesülteket Szászvárosra küldte.

A piski hídnál tanúsított magunktartásáért Bem tábornok mindnyájunknak 9-9 forint jutalmat ígért.

[191] Báró *Friedrich Bianchi* (1768–1855) osztrák tábornok nevét viselő galíciai, 63. számú cs. kir. sorgyalogezred.

[192] Báró *Sivkovich János* (1779–1857) altábornagy nevét viselő galíciai, 41. számú cs. kir. sorgyalogezred.

Utána nyomulásunk az ellenségnek a piski ütközet után és átvonulásunk a Nagy-Küküllő völgyébe

Bem tábornok csapatainak nagy részével még azon este, a február 9-én lefolyt nagy ütközet után megállapodás nélkül utána nyomult az ellenségnek, s azt folyton üldözte. Hadseregének csak azon részét hagyta vissza egy kevéssé pihenni, amely Vízaknától Szászvárosig akkora zaklatásnak volt kitéve azon hónap 4-e és 7-e közt. E hadsereghez tartoztunk mi is, a Mátyás-huszárok 2-ik százada. Mi tehát február 10-én Szászvároson megpihentünk.

Mint fennebb is említém, az ellenség a sebesülteket a piski hídtól Szászvárosra küldte volt, s ott – emlékem szerint – a városi kaszinó termeit alakították át kórháznak. E kórházba bemennünk nem engedtetett meg. Annak udvarára azonban az utcáról bepillanthattunk. Egy rakás császári katona hevert ott egymásra rakva, meghalva. E rakás folyton nőtt, amint a sebesültek haltak el.[193]

Bem a meghátrált ellenségnek egy dandárát február 11-én hajnalban Alvincnél utolérte s csaknem az egészet foglyul ejtette. Valami véletlennek köszönhették csak, hogy ingben-gatyában, mezítláb és fegyver nélkül menekülhettek be a nagy hidegben Gyulafehérvárra.

Azon nap délutánján (ti. 10-én) Bem tábornoktól futár érkezett Szászvárosba, hogy azonnal induljunk a hadsereg után. Elindultunk azonnal. Egész éjen át jöttünk lassan Alvinc felé, időnként pihenőket tartva. Február 11-én érkeztünk mi is Alvincre reggeli 8-9 óra tájban. Alvincen tehát az egész piski magyar hadsereg együtt volt. Másnap (február 12.) reggelig ott maradtunk.

Amint Alvincen értesültünk, a császári hadsereg Szászsebesben csatakészen várt minket. Bem azonban kikerülte a hadsereget, ami felett mi rendkívül csudálkoztunk. Pedig nem volt miért csudálkozzunk. Dicső emlékű tábornokunk, Bem, tudta jól, mit cselekszik.

[193] Bem saját tábori orvosai által gyógyíttatta a sebesülteket, s nem dobatta őket sóaknába. Imreh Sándor [jegyz.].

Mert mi történt volna, ha az ellenséget Szászsebesnél megtámadjuk vala? Az, hogy a csatát elveszítettük volna, miután csaknem semmi lőszerünk sem volt már, s ezáltal vége lett volna a piski nagy győzelelem nimbuszának. Megsemmisült volna – isten tudja meddig – azon lehetőség is, hogy hadseregünk a Székelyfölddel, Marosvásárhely- és Kolozsvárral összeköttetésbe léphessen, ahonnan az folyton tápot nyert.

Tudta jól Bem apó, mit cselekszik.

Február 12-én tehát az egész hadsereg elvonult Gyulafehérvár mellett, s midőn annak irányát már-már elhagytuk, egy hegyre jobbra felkanyarodtunk, s igen rossz mezei utakon átmentünk Bervére. A gyulafehérvári várőrség néma nyugalommal nézett minket a várfalakról, lábhoz helyezett fegyverekkel, amíg a vár előtt elhaladtunk. A vár tüzérsége nem tüzelt reánk, pedig ágyúgolyói beértek volna. Az elvonulás délelőtt 9 órától a késő délutánig tartott.

Bem mellettünk lovagolt, még mindig női muffba göngyölt s felkötött kézzel. Midőn a hegyre fel kellett volna kanyarodni, lováról levétette magát, kocsiba ült s úgy hajtatott fel a hegyre, ez alkalommal is folyton mellettünk. Kocsiját mintegy 12 honvéd vette körül s tartotta, máskülönben az a fagyon balra feldőlt volna. Lassan mentünk mi is fel a hegyre, s lassan haladt az öreg tábornok is, aki szemeit egy percig sem vette le rólunk. Sokszor láttam az öreg tábornokot azelőtt is, de arcvonásait oly jól, mint ez alkalommal, egyszer sem vizsgálhattam meg.

Az ágyúkat is – Bemnek ezen drága kincseit – szintén a honvédek segítségével vonszolták ki a hegyen.

Midőn a bervei oláhok minket megpillantottak, nagy tömegben kezdtek a faluból kimenekülni a hegyekre. De amint ezt Bem tábornok észrevette, minket lovasokat azonnal előre küldött, hogy hívjuk őket vissza.

– Mondjátok: nem bántjuk mi a békés lakosokat – szólt hozzánk az öreg.

Elvágtattunk a parancsot teljesíteni.

A szegény falusi nép letérdelt előttünk, midőn beértünk, kértek, ne bántsuk, hagyjuk meg életöket.

– Ne féljetek – mondánk –, menjetek csak vissza a faluba, nem lesz semmi bántódástok.

Az atyafiak bámulva néztek reánk.

– Gyermekeinket sem ölitek meg? – kérdezték tovább.

– Nem, még a macskáitokat sem – válaszolánk.

Ekkor aztán visszatértek, de folyton gyanúsan pillantottak reánk. Féltek, hogy rászedjük őket. Mosolyogtunk együgyűségükön.

Amidőn aztán odahaza látták, hogy sem ő magukat, sem gyermekeiket nem bántjuk, de sőt kicsinyeket krajcárokkal ajándékoztuk meg, könnyes szemekkel fordultak hozzánk és így szóltak:

– Oh, uraim, hiszen ti – mint látjuk – nagyon jó emberek vagytok, pedig a tiszteletes pópánk s a tanulók egészen máképpen beszéltek felőletek. Azt mondták, hogy ti még a kis gyermekeket is felkoncoljátok mind.

Nem egyszer mondta Bem:

– Az oláhok tévútra vannak vezetve. Nem tudják, mit cselekszenek, csak ki fognak végre ábrándulni.

Bervéről aztán hadseregünk átvonult február 13-án és 14-én a Nagy-Küküllő völgyébe Kiskapusra és Medgyesre.[194]

Medgyesen kaptuk meg a vízaknai véres csatáért és a piski hídnál lefolyt győzelmes ütközetért megígért jutalmat, 6 és 9 forintot; tehát 15 forintot kaptunk egy-egyen Kossuth-bankókban. Volt tehát pénz elég, de volt lelkesedés és öröm is.

Medgyesen vette Bem azon leverő hírt, hogy Urbán Bukovinából a borgoprundi szorosnál betört, s az ott elhelyezett magyar hadosztályt heves csatában visszanyomta. E csatában esett el azon hadosztályunk parancsnoka, Riczkó[195] ezredes is.

[194] Február 16-án értek Medgyesre.

[195] *Riczkó Ignác Károly* (1815. Arad–1849. febr. 14. Királynémeti) főhadnagy a 9. Miklós-huszárezredben. 1848 tavaszán részt vett a nagyváradi nemzetőrség szervezésében. Júliustól őrnagy a Bihar megyei nemzetőrségnél, a bánsági hadszíntéren szolgált, majd a Csucsai-szoros fedezésére küldték. November végén az idemenekült csapatok parancsnoka, majd Bem parancsnoksága alatt dandárparancsnok. December végétől a besztercei katonai körzet parancsnoka; a Bukovinából betört császári csapatokkal vívott ütközetben hősi halált halt. (Bona 2000, 601.)

Átvonulásunk Besztercére az Urbán hadserege ellen

A fenn említett kellemetlen hírre Bem tábornok kirendelte az Urbán hadserege ellen útnak indítandó csapatokat; e csapatokkal menni rendeltettünk mi is, a Mátyás-huszárok 1-ső és 2-ik százada. Ezen hadosztály már február 17-én[196] útban volt Beszterce felé. Velünk jött Bem tábornok is.

Ez utazásunk közben lovas osztályunk nagyon kellemetlen helyzetbe jutott volt. Bem tábornok ugyanis minket, lovasokat azon célból, hogy az ellenség háta megé kerüljünk, s a hidakat szétromboljuk avagy felgyújtsuk, előre küldött volt.

Marosvásárhelyen, Szászrégenen és Vécsen[197] vonultunk keresztül Naszód felé. Naszódot elhagyva, emlékem szerint Szászbudakon, február 21-én[198] délután pihenőt tartottunk egy pár óráig. Aztán folytatni akartuk utunkat tovább. Midőn a faluból kiindultunk, éppen alkonyatkor, s egy hegyen csendesen felfelé vonultunk, egyszerre csak dobpergést hallunk előttünk fenn a hegyen, az erdőszélen. Megálltunk azonnal és figyeltünk. Nem sokáig kelle várakoznunk, mert a másik percben egy hosszú csatárlánc (gyalogosokból álló) bukkant elénkbe a hegy mögül, s elkezdett reánk hevesen tüzelni. Naszód vidéki oláh határőrök voltak. Tüzeltünk mi is reájok karabélyaink- és pisztolyainkkal. E lőfegyverek azonban alig hordtak távolabb 100-150 lépésnél. Osztályparancsnokunk tehát visszavonulást vezényelt, mivel a lovasságnak gyalogsággal csatározást kezdeni nem tanácsos dolog.

Midőn az előbb említett faluba visszaérkeztünk, már sötétedni

[196] Imreh a következőkben több esemény dátumát megadta, talán Czetz munkáját felhasználva. Az újabb szakirodalom szerint azonban Bem csak február 23-án indult el seregével Medgyesről, 26-án foglalta el Besztercét és 27-én űzte át a határon Urban seregét. (Czetz 1868, 106., illetve Hermann 2001, 219.)

[197] Marosvécs. De nem valószínű, hogy tényleg érintették a települést, mert az kerülő lett volna Beszterce felé, mint ahogy Naszódon sem mehettek keresztül, hiszen az Besztercétől északra fekszik.

[198] Vagy február 25-én!

kezdett. Éjjeli szállásra ott nem maradhattunk, mivel osztályparancsnokunk attól tartott, hogy az az ellenséges gyalogság, mely ott fenn a hegyen reánk tüzelt, utánunk nyomulhat, s nem csekély pusztítást vihet véghez közöttünk. A faluból tehát kivonultunk, de már ekkor egészen be volt sötétedve, s a hó is nagy lévén, az utat elvesztettük. Eleget barangoltunk a mezőn minden felé, úgy lehet, még más falu határán is, hogy az utat megtaláljuk, de siker nélkül. Még csak tájékozni sem tudtunk magunkat. Egy lelket sem láttunk, bármerre tekintettünk, aki útba igazított volna. Mintha ki lett volna halva az egész vidék.

– Különös helyzetbe jutottunk – mondák tisztjeink.

Az ég nagyon be volt borulva, s havazott.

Egy réten megálltunk tehát, s tiszteink tanácskozásra összegyűltek, s rövid vita után abban állapodtak meg, hogy maradjunk azon a helyen egész éjen át, mert ha sokat járunk jobbra, balra, úgy lehet, egy olyan faluba juthatunk be, ahol ellenség tartózkodik.

Az indítvány elfogadtatott s mi azon helyben maradtunk a rét közepén.

Az őrszemek tehát minden irányban kirendeltettek. A zárt csapatnál maradottak szakaszonként – felváltva – leszálltunk lovainkról s lefeküdtünk a hóba; mint fennebb is említém, éppen havazott, s így a puha ágyneműhez szép fehér takaróval is megajándékozott minket a természet.

Körülöttünk síri csend uralkodott. Csak lovaink horkoltak néha, midőn egy-egy róka vagy éppen farkas tette éjjeli sétáját ott a mi közelünkben.

Szivarra, vagy pipára gyújtani nem volt szabad, nehogy eláruljuk magunkat, ha talán az ellenség leskelődnék utánunk.

Már tíz óra után járt az idő, midőn távolról zajt, emberi hangokat hallottunk.

– Lóra fiúk gyorsan! – szólt osztályparancsnokunk. – Az ellenség közeledik. Megküzdünk vele, s ha szükség úgy kívánja, keresztültörünk rajta. Hiszen többen vagyunk háromszáznál. Az őrszemek bevonattak.

Lőfegyvereinket megvizsgáltuk, s úgy helyeztük el azokat, hogy azonnal tüzelhessünk, ha arra kerül sor.

A mi trombitásunk – nős ember lévén – egy kis szekerecskén, dacára, hogy nem volt szabad, a feleségit is magával hozta volt. Ez a szegény nő elkezdett sírni, visítani. Egyik tisztünk reá kiáltott, hogy hallgasson, mert különben így, meg amúgy…

Csend lett tehát ismét, s figyeltünk rettenetesen azon irányban, amerről az emberi hangok jöttek. Kardjaink a rohamszíjon függtek, kezeink pedig a pisztolyfejeken nyugodtak.

– Százados úr – szólt egyik bajtársunk – nem ellenség az, ahonnan azok a hangok jőnek.

– Mi oknál fogva állítja ezt? – kérdé a százados.

– Azon oknál fogva százados úr – válaszolt bajtársunk –, mert azok magyar dalt énekelnek.

– Miféle magyar dalt? – kérdé a százados.

– Hallgassa csak, százados úr – válaszolt bajtársunk –, azt éneklik, hogy: „Kossuth Lajos azt izente!” Az Urbán táborában nem éneklik ezt a dalt.

– Igaz – mondák többen –, de ez csel lehet.

A következő percben aztán egy olyan kacskaringós huszáros imádság ütötte meg füleinket, amilyent a föld kerekségén semmi más nemzetbeli halandó nem képes elmondani, csak a magyar.

– No már hisszük, hogy magyarok – szóltak a tisztek nevetve. De nevettünk mi is valamennyien, s levettük kezeinket a pisztolyfejekről.

Osztályparancsnokunk aztán egy küldöttséget menesztett azon irányban, egy fiatal tiszt vezetése alatt, akik egy pár perc múlva azon örömhírrel vágtattak vissza, hogy ott bizon nem az Urbán, hanem a Bem hadserege jön.

– Itt van maga Bem tábornok is – mondá a fiatal tiszt.

Éppen ereszkedtek le egy hegyen, erdőség közt, északi irányból.

– Na trombitásné – szólt századosunk a trombitás nejéhez –, most már szabad a visítás.

– Nem visítok százados úr, hanem énekelek – válaszolt a trombitás neje, kitörő örömmel.

Osztályparancsnokunk előrevágtatott s jelentette Bem tábornoknak az esetet.

Bem megcsóválta a fejét s röviden ennyit válaszolt:

– Csatlakozzanak!

Egy faluban aztán elszállásoltattunk. A falu nevére nem emlékszem.

Másnap, február 22-én[199] délelőtt bevonultunk Besztercére, ahonnan az nap reggelén Urbán hadseregével kivonult. Azon napon ott maradtunk s megpihentünk.

A jád-borgóprundi csata 1849. február 23-án,[200] pénteken

Február 23-án, pénteken délelőtt 9 órakor Bem kivonult hadseregünkkel Besztercéről, s utánanyomultunk az Urbán hadseregének, melyet Jádnál utol is értünk, s a harcot ellene meg is kezdtük.

Alig kell mondanom, hogy Urbán gyors léptekkel hátrált, mi pedig gyors léptekkel nyomultunk utána.

E községnél ugyan Urbán egy nehány századot felküldött volt balra egy hegyre; azok ott egy csúcs mellett megvonták volt magukat azon szándékkal, hogy amidőn mi ott elhaladunk, ők a hátunk megé kerüljenek s fogjanak el. Midőn azonban az országúton jövő hatalmas csapatainkat megpillantották, jónak látták a veszélyes tervvel felhagyni s onnan gyorsan elvonulni; máskülönben bizonyára úgy kellett volna nyilatkozniok: „Törököt fogtunk, de viszen!"

Foglyul estek volna valamennyien. Egyenkint, egymás után vonultak le a hegyről s álltak tovább. Azért vonultak egyenkint, hogy tüzéreink ne tehessenek köztük nagy kárt. Ezeket, míg ilyenképpen levonultak, egy század svalizsér két ágyúval védte a község végén. De midőn tüzérségünk működni kezdett, megfutamodtak ezek is Borgóprund felé, mi pedig utánuk. Az ellenségnek 4 ágyúja volt, nekünk pedig 12-tő. Tehát arról szó sem lehetett, hogy velünk az ellenség komoly csatát kezdhessen. Nem is történt ott az alkalommal csata, csak csatározás.

Egy ponton megállt volt az ellenség Borgóprundon a papírmalom

[199] Valójában 26-án.
[200] Mint láttuk, inkább február 27-én.

közelében egy híd mellett s bevárt, míg 7-800 lépésre közeledtünk hozzá. Valami fűzfák megett vonták meg magukat, azért nem láthattuk őket. Mi lovasok, legelöl egy emelkedésen álltunk rendben az országút mellett, s vizsgálódtunk, hogy hol lehet az ellenség, miután olyan csendesen viselte magát. A következő percben azonban a felszedett híd mellett elhelyezett négy ágyújokkal gyilkos tüzelést szórtak reánk. Egy lépést nem mozdultunk. Hozzá voltunk mi már szokva az ágyúgolyók süvöltéséhez. Megjelent aztán Bem tábornok is azonnal egy egész üteg ágyúval. Ott mozdonyoztak le tüzéreink előttünk, s megkezdték a heves tüzelést az ellenségre. Ez volt a végcsapás. A gyalogság is (12-ik, marosvásárhelyi zászlóalj[201]) feltartóztathatatlanul nyomult előre s tüzelt reájok. Az ellenség tehát a szó szoros értelmében megfutamodott s meg sem állt többé, míg az ország határát el nem hagyta, mely ott közel van. Bem apó még egy nehány süvöltő ágyúgolyót küldött utánuk, aztán a csata véget ért.

Kitüntette magát e rövid csatában igen szépen a marosvásárhelyi 12-ik zászlóalj, úgy tüzérségünk is.

* * *

Horváth Mihály *Magyarország függetlenségi harcának története 1848- és 1849-ben*[202] című munkájában e csatára vonatkozólag az mondatik a 365. lapon (II-ik kötet), hogy abban a Vilmos-huszárok és Kress-lovasok[203] vettek részt. Nem láttam én e lovasok közül e csatában egyetlen embert sem. Mint lovasok, mi Mátyás-huszárok 1-ső és 2-ik század és egy század székely határőr lovas, vettünk részt e csatában.

Igaz, hogy egy csata lefolyására nézve a fődolog a siker, nem pedig

[201] A zászlóalj 1848 nyarán és őszén alakult Marosvásárhelyen.
[202] Horváth többek közt Czetz János visszaemlékezésére is támaszkodhatott, aki ezeket az adatokat adta meg. Egyúttal meg kell említeni, hogy a Vilmos-huszárok és a Kress-svalizsérek szintén ott voltak. (Czetz 1868, 106. és Jakab 1880, 481–482.)
[203] A Lombardiából származó, báró Karl Kress altábornagy nevét viselő 7. könnyűlovasezred 11 katonája Peretzi Mihály vezetésével csatlakozott a honvédsereghez. A később kibővült alakulat megtartotta korábbi nevét. Az ezred többi része Magyarországon küzdött az osztrák sereg soraiban. (Barcy–Somogyi 1986, 191.)

azon kérdés, hogy melyik csapatok vettek abban részt, de ha már azok megneveztetnek, neveztessenek meg igazságosan.

Állításom igazolására nézve még ma is (1887) élő tanúkra hivatkoztam, úm. méltóságos Kozma Zsombor[204] kúriai[205] bíróra, Dercsényi László[206] királyi törvényszéki bíróra Szatmáron, Dercsényi Kálmán királyi közjegyzőre Homonnán, Orbán Károlyra, ki mint huszárfőhadnagy és dicső emlékű tábornokunk, Bemnek egyik hadsegédjére, lakik Maros-Torda megyében Mezőmadarason mint nagybirtokos, Benkő József hites ügyvédre, lakik Marosvásárhelytt, Derzsi János nagybirtokosra, lakik Marosvásárhelytt, Almási Domokos[207] takarékpénztári pénztárnokra, lakik Marosvásárhelytt, továbbá Szász Dániel magyarláposi nagybirtokosra. Élhetnek még többen is akkori bajtársaink közül, de nem tudom hol, merre.[208]

* * *

Mi, Mátyás-huszárok a borgóprundi csata után egy pár nappal visszautaztunk a Medgyesen hagyott főhadsereghez. Besztercén, Tekén, Szászrégenen és Marosvásárhelyen vonultunk keresztül.

Már ez utazásunk közben tudomásunkra jutott azon kedvetlen hír, hogy a Medgyesen hagyott hadseregünk március 2-án és 3-án a szebeni összes osztrák hadsereg által megtámadtatott, s kétnapi

[204] Kézdiszentléleki *Kozma Zsombor* (1829. dec. 29. Körösbánya–1918 vagy később) 1848 augusztusában beállt a Mátyás-huszárokhoz. Őrmester, 1849. március 17-én súlyosan megsebesült Sárkánynál, a továbbiakban szolgálatképtelen, április 1-jén hadnaggyá léptették elő. (Bona 1988, II. köt. 296.)

[205] Királyi Kúria: a felsőfokú bíráskodás eszköze.

[206] *Dercsényi László* (1822. Dercen–1889. Beregszász) 1848 márciusában az országgyűlés küldöttségét Bécsbe kísérő ifjak egyike. Áprilistól fogalmazó a magyar pénzügyminisztériumban. Augusztus 27-én belépett a Mátyás-huszárezredbe. 1849. január 24-től hadnagy, végül főszázados és századparancsnok. A bánsági hadjáratban megkapta a 3. osztályú katonai érdemjelet. (Bona 1988, 168.)

[207] *Almási Domokos* (1829–1893. okt. 21.) volt 1848/49-es honvéd. (GYJ)

[208] Nagynevű történetírónk: Horváth Mihály, ha minden ismeretlen csatatéri – sok esetben részrehajló – tudósítónak hitelt adott, bizon sok hibát ejthetett nagy fáradtsággal szerkesztett történelmi dolgozataiban. Imreh Sándor [jegyz.].

hősies ellentállás után, Segesvárra visszanyomatott. E hír leverőleg hatott reánk, de bíztunk dicső emlékű tábornokunk vasakaratú erélyességében. Nem is csalatkoztunk.

Mi tehát Segesváron csatlakoztunk a főhadsereghez március 6-án. A sáncmunkálatok már akkor javában folytak. Egész zászlóaljak dolgoztak azokon, felváltva, éjjel nappal Segesvárnak Erzsébetváros felőli határán, egy magaslaton végig, az országúttól jobbra és balra, s a hegyet sűrűn borító erdőszélen.

E földmunkálatokra vonatkozóan tette Puchner császári tábornok azon megjegyzést: „Bemnek rosszul állnak ügyei, mert mint a vakondok és egerek, a földbe kíván bújni."

Majd meglátjuk excellenciás uram.

Meg kell jegyeznem, hogy Bem tábornok, amint Borgóprundnál Urbánnal végzett, s ott a védelmi ügyeket február vége felé elintézte, azonnal sietve visszautazott a medgyesi főhadsereghez. Már a március 2–3-án lefolyt medgyes-kapusi nagy csatákat ő vezette, de lőszer hiányában vissza kelle vonulnia. Nagy baj és hátrány – tisztelt olvasóm – a lőszerhiány háborús időben. Erről csak azoknak van fogalmuk, akik a csatákat ily aggodalmas érzelmek közt átélték. Az élelmiszerhiány semmi ahhoz képest; még sok esetben fel sem tűnik. Élelmiszert csak talál a harcos mindenütt.

* * *

Tehát mint fennebb is említém, Segesváron vagyunk, ahol a Bem hadserege folyton szaporodik. A sáncmunkálatok folynak; a fiatal honvédek, nem törődve a múlt napokban Medgyes-Kiskapusnál történt visszavonulással, jókedvűek, vidámak, mint a viruló virágszál. A 11-ik önkéntes zászlóaljbeli Nagy Pista őrmester, akit az egész hadsereg ismert, teljesen rózsaszín kedvében van. Nagy Pista, mikor jókedve volt – neki pedig mindig jókedve volt – még a tiszteket is tegezte, mondván: „Szervusz, kedves főhadnagy Bandi, hát hogy vagy? Nyallak, aki morgód van!"

Nagy Pista Bemet bajtárásnak nevezte, főképpen amidőn a nélkülözhetlen kulacsból húzott egy jó porciót magába, mondván: „A kedves bajtársam, Bem egészségére iszom."

Minket lovasokat, valahányszor találkoztunk vele, bakának szólított. Majd megemlékszem felőle egy külön cikkecskében; ezt ő megérdemli, miután ő nagyon nevezetes embere volt az erdélyi magyar hadseregnek.

És most, annyi véres csata után, mondjunk el egy tréfás esetet a segesvári tábori életből a következő cím alatt:

Egy derült jelenet a segesvári sáncmunkálatoknál 1849. március 7-én

Gyalogságunk, Bem tábornok terve alapján, a sáncmunkálatokon bár éjjel nappal dolgozott, mindazonáltal meg volt engedve, hogy felváltva, egy-egy kis pihenőt is tartsanak.

Mit cselekedett aztán az 1848–49-ki honvéd a pihenési idő alatt? Talán pihent vagy aludt? Oh nem! Annak azonnal időtöltés, játék kellett, hogy kigúnyolhassa a fáradtságot.

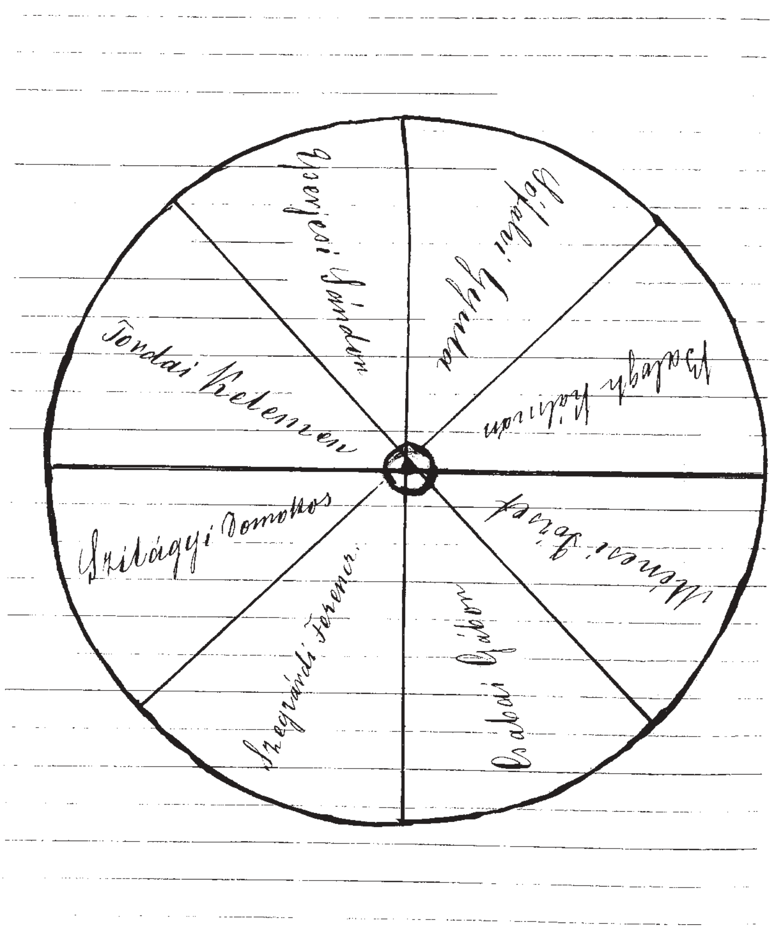
A kártyázást Bem tábornok nagyon tiltotta. Tehát arra, főképp nappal, még csak gondolni sem lehetett. Gondoskodni kellett tehát a honvédeknek olyan játékrendszerről, amellyel a szigorú rendeletet se sértsék meg, s mégis nyerhessenek el egymástól ártatlan sájn krajcárokat, mégpedig felette igazságos alapon. A honvédek nagyon leleményesek voltak, ki tudták ők játszani a szigorú parancsot is. De miképpen? Hallgass ide, tisztelt olvasóm!

Egy nagy ív tiszta papírra pingáltak egy valóságos lefektetett szekérkereket, küllűvonalat (a székely fentőnek nevezi) annyit húztak, ahány honvéd a nyereményes játékra jelentkezett. Az egyik küllővonaltól a másikig terjedő tért egy honvéd birtokolta, s oda nevét be is írta, hogy zavar ne álljon elő, és így tovább. Tehát mindenik honvéd csak a saját portáján nyerhetett.

Amidőn a rajzzal készen voltak (lásd a rajzot balról) s arra a legkülső falfavonal is körülhúzatott, összerakták a bankba a krajcárokat.

Most következett csak a legmulatságosabb produkció.

Az egyik honvéd ugyanis egy olyan csúszó-mászó kis bogárkát helyezett a kör kellős közepébe, amelynek birtoklásában akkoriban

„Honvédjáték”
(Imreh Sándor rajza)

széles Magyar- és Erdélyországban talán egyetlen honvéd sem szűkölködött.

Az a kis bogár, mászékony természeténél fogva, valamely irányban azonnal megindult, meg-megállt, a küllővonalakat keresztül-kasul mászkálta, míg valamelyik honvéd portájának a legkülső falfavonalán át a kört el nem hagyta. Ami ha megtörtént, az illető honvéd diadalmas arccal ragadta meg a bankot s dugta zsebre a pénzt, miután ő lett a nyertes. A szerencse tehát attól függött, hogy a kis bogárka melyik honvéd portája irányában hagyja el a kört a legkülső falfavonalon keresztül.

A kis bogárka azonban igen gyakran nagyon kifárasztotta a honvédek türelmét, miután éppen azon percben, amidőn valamelyiknek a portáját el akarta hagyni, megfordult s ellenkező irányba kezdett vándorolni. Türelemmel kellett lenni. Be kellett várni, míg a kis bogárka a szerencsét egyik vagy másik honvéd számára eldönti.

Alig kell mondanom, hogy a játék nagy zajjal, lármával ment ám. A honvédek összedugták fejeiket s folyton csak a bogárkát nézték. Kifelé senki sem tekintett; akár az ellenséges hadsereg is körülvehette volna őket. A bogárkához pedig egész lelkesedéssel így szóltak:

– Erre gyere! Jaj be jó úton vagy! Meg ne fordulj, szerencsém ragyogó csillaga! Felém fordulj! Ha nyerek, visszahelyezlek oda, ahonnan kivettelek, hogy élj jól, kedves kis bogárkám stb. stb.

Így folyt ez a játék 1849. március 7-én délután 1 óra tájban, egész animóval,[209] amidőn az egyik honvéd vállát hátulról valaki megérinti. A honvéd ez érintésre visszapillantván, acélruganyossággal ugrott fel guggoló helyzetéből s utána a többi honvéd is mind, és úgy álltak ott megszeppenve, mint megannyi facövek, s néztek mereven azon úriemberre, aki nem volt más, mint az erdélyi magyar hadak főparancsnoka: Bem apó, egy segéde kíséretében. Ott állt a kocsija is nem messze, az országúton. Bem azért kocsikázott volt oda ki, a déli órák alatt, hogy a földmunkákat megtekintse. Eközben feltűnt neki az a nagy lárma, melyet a honvédek amott egy csoportban végbevittek. Odasétált tehát, hogy lássa, mi történik ott?

[209] Lelkesedéssel (animo, olasz).

– Mit csináltok fiaim? – kérdé Bem szelíden a honvédektől.

– Játszunk tábornok úr – válaszolt az egyik honvéd remegve.

– Jó, jó. Azt látom, hogy játsztok, de mit? – kérdé ismét Bem. – Rég állok már itt, de azzal a berajzolt papírral nem tudok tisztába jőni.

(Igen természetesen; fennállva még éles szemekkel sem lehetett kivenni, hogy azon a rajzon egy állatocska sétál jobbra, balra, előre, hátra.)

Hazudni nem lehetett. Az egyik honvéd remegve magyarázta meg az igazi játékrendszert.

Bem aztán megfordult és távozott. Segédje azt állította, hogy Bemet olyan jóízűn nevetni sohasem látta, mint akkor.

– A kártyázást megtiltottam – szólt Bem segédjéhez –, de arra nem gondoltam, hogy ilyen játékrendszer is létezik (megmondta a játék nevét), hogy azt is betiltsam.

A honvédek várták a büntetést.

Nem történt semmi.

* * *

Március 8-án már annyira megszaporodott volt a Bem hadserege Segesvártt, miszerint arról kellett gondoskodni, hogy annak egy része, főképp a lovasság, a közeleső helységekbe szállásoltassék el. Mi, a Mátyás-huszárok és az olasz származású Kress-lovasok, Peretzi[210] alezredes parancsnoksága alatt Szásznádason szállásoltattunk el március 8-án.

A Kress-lovasokról még volt szó a borgóprundi csata alkalmával,

[210] *Peretzi (Proetzl) Mihály* (1809. Eszék–1865. Nagyvárad) 1848 júniusától hadnagy a 7. Kress-könnyűlovasezredben. Novemberben olasz legénységű szakaszával az erdélyi sereghez csatlakozott; nevét ekkor magyarosította Peretzire. December 5-től százados, alakulatának parancsnoka, március 21-től alezredes, a Temesközbe vonult erdélyi hadtest egyik dandárparancsnoka. Május 16-tól ezredes és hadosztályparancsnok a IV. (bácskai) hadtestnél. Megkapta a katonai érdemjel 2. fokozatát; augusztus 3-án megsebesült, Aradra szállították. Később állatorvos Nagyszalontán. Közlekedési balesetben halt meg. (Bona 2000, 564–565.)

Imreh következetesen alezredesnek címezte visszaemlékezésében, de valójában ekkor még csak őrnagy.

pedig ők ott nem voltak jelen. Ők Medgyesen csatlakoztak volt a főhadsereghez, s hogy mily veszély fenyegette őket akkor, arról majd később fogok megemlékezni egy különálló cikkben.

Elindulásunk Segesvárról Nagyszeben felé. Két Vilmos-huszár főbelövetése. Egy kisebb csata Medgyesnél és Szeben bevétele

Tehát Szásznádason szállásoltattunk el március 8-án. Hittük, hogy ott egy nehány napig teljes nyugalomban leszünk. Csalódtunk. Ugyanazon nap éjszakáján (március 8.) futár érkezett Segesvárról Bem tábornoknak azon rendeletével, hogy siessünk be azonnal Segesvárra. Sorakozásra hívtak tehát a trombiták az éj sötétjében március 9-ére virradólag, éjfél után 2 óra tájban, s azonnal útnak indultunk Segesvár felé, ahová midőn március 9-én reggelre megérkeztünk, a többi csapatok is mind a piacon és utcákon álltak sorrendbe mindenfelé.

– Mi fog történni? – kérdeztük az ismerős bajtársaktól.

– Mi éppen annyit tudunk, mint ti – válaszolának azok. – Mi is rég állunk már itt sorrendben. Ki is fáradtunk már az állásba.

Alig egy pár perccel ezen párbeszéd után megjelent köztünk Bem tábornok is, kocsiban ült s jelt adott az indulásra.

Erzsébetváros felé indultunk.

Midőn azon magaslatot elhagytuk, amelyen a nagy fáradsággal készített földmunkálatok vonultak végig, Bem tábornok megállni parancsolta az egész hadsereget, s egy hatalmas négyszöget képeztetett, hogy ott előttünk két Vilmos-huszárt valami nagy bűntényért főbelövessen.

A két huszár az országúttól jobbra, nem messze a Nagy-Küküllő folyótól, állíttatott ki.

Megjelentek a gyalog honvédek is töltött fegyvereikkel egy parancsnokoló tiszt vezénylete alatt, előttük.

Emlékem szerint mind a két huszár altiszt volt.

Komoly percek voltak azok nagyon.

Bem az országúton álló kocsijában ült.

Megkezdődött aztán a kegyelemkérés, mely csaknem két teljes órát vett igénybe. Nem volt a hadseregben egyetlen csapat, egyetlen osztály, amely két bajtársa által kegyelmet ne kéretett volna a halálra ítéltekért. Bem azonban mindannyiszor a fejét rázta annak jeléül, hogy nem ad kegyelmet.

Végre tiszteink is kértek kegyelmet a két huszárért, de siker nélkül.

A vasakaratú tábornok nem engedett. Meg akarta mutatni, hogy egy rendes hadseregnél legfőbb feltétel mindenekfelett: a fegyelem.

Az alattvaló tartozik szigorúan engedelmeskedni felebbvalójának.

A halálra ítélt huszárok – amint akkor hallottuk – éppen felebbvaló tisztjökkel zándorodtak[211] volt össze annyira, hogy fegyveröket akarták használni az ellen.

Letérdepeltettek aztán s főbelővettek, s midőn haláluk beállt, ott mindjárt el is temettettek.

Kebleink elszorultak e jelenetre, komolyan néztünk magunk elé, s ajkaink némák maradtak.

* * *

Mi ekkor azon hiedelemben voltunk, hogy éppen csak ezért vonultunk oda ki a mezőre, hogy a két huszár főbelövetése – rettentő példaadásképpen – előttünk történjék meg, s aztán vonulunk vissza szállásainkra. De hogyan is hagynók ott a nagy fáradsággal készített hatalmas sáncokat? – gondoltuk. Nem úgy történt.

A két huszár főbelövetése után folytatta az egész magyar hadsereg útját tovább, Erzsébetváros felé, ahová azon nap délutánján meg is érkeztünk.

Erzsébetvároson tudtuk meg csak a homályban borongó titok nyitját, hogy ti. az ellenség két nagy részre szakadva, az országutat elhagyva, megindult jobbra és balra, kerülő rossz mezei utakon, hogy minket Segesváron bekerítsen, megtámadjon s elfogjon.

[211] Zándorodik: minden semmiségért ingerkedik, semmiségért összevész; székely szó.

Tehát a sáncok ellen nem volt kedve támadást intézni az ellenségnek.

Vajon nem éppen csak cselből készítette Bem a segesvári sáncokat? Vajon nem számított-e azon eshetőségre, ami be is következett, hogy ti. az ellenség a jó országutat megnyitja Nagyszeben felé? Ezek mind olyan kérdések, amelyekre csak szakavatott harcászok felelhetnek.

Hadseregünk folytatta útját akkor éjjel is tovább, megállapodás nélkül Medgyes felé, hol előcsapataink – a Württemberg-huszárok – március 10-én reggel egy kis ellenséges csapatra bukkantak. Azok még csak nem is álmodtak afelől, hogy Segesvárról egyetlen magyar katona is jöhessen arrafelé, midőn olyan jól elkészítette a tervet Van der Nül. (Így hívták – emlékem szerint – Puchner császári tábornok azon főhadsegédét, ki csak akkor érkezett Bécsből s készítette Bem ellen ezen első haditervet.)[212] Még a medgyesi szász atyafiaknak is elállt szemök, szájok, amidőn látták, hogy Bem összes hadserege vonul oda be március 10-én reggel. Igen, mert ők is azon hiedelemben voltak, hogy a Bem hadserege Segesváron megszűnik létezni.

De lássuk, mi történik azon kis ellenséges csapattal, amelyet Württemberg-huszáraink március 10-én reggel Medgyesen találtak? Lekaszabolták, s elfogták nagy részét. Egy nehány lovas menekülhetett meg csak s vágtatott nyakra-főre Nagyszeben felé. Hosszasan üldözték ezeket is a Württemberg-huszárok, de nem érték be őket.

Bem tábornok egy dandárt négy ágyúval hagyott vissza Medgyesen Peretzi alezredes parancsnoksága alatt, hogy a főhadsereget az utótámadások ellen védelmezze. E dandárral maradtunk mi is, a Mátyás-huszárok.

Bem apó a főhadsereggel vonult tovább Nagyszeben felé. Úgy

[212] Van der Nült a székely honvédek később Vándornyúlnak nevezték. Imreh Sándor [jegyz.].

Friedrich van der Nüll, gradiskai határőr ezredes, 1849 februárjában érkezett Olaszországból Erdélybe, ahol dandárparancsnoki beosztást kapott, de a haditervet nem ő, hanem Joseph Maroichich vezérkari őrnagy, az erdélyi cs. kir. hadsereg vezérkari főnöke készítette. (Kovács 1979, 148.)

lehet, mosolygott is időnként afelett, hogy mit fog tenni az ellenség Segesváron, amidőn a magyar hadseregnek csak a hűlt helyét fogja ott találni?

* * *

Medgyesen maradt dandárunkat megtámadta március 11-én egy Erzsébetváros felől utánunk nyomuló ellenséges hadosztály. Peretzi alezredes gyorsan állította velök szembe dandárunkat. A csata hevesen folyt ugyan, de alig tartott tovább két óránál. Az ellenséget visszaűztük Erzsébetváros felé.

E csatában részünkről röppentyűk[213] is használtattak. Ilyen harci eszközöket ez alkalommal láttunk először.

Az ellenség – amint a foglyoktól értesültünk – a mi röppentyűinktől nagyon megijedett. Azt állították, főképp az oláh katonák, hogy Bem hétfejű sárkányokkal (Belaur[214]) küzd ellenök.

* * *

Másnap, azaz március 12-én, tudomásunkra jutott az örömhír, hogy Bem Nagyszebent azelőtt való este (ti. március 11-én) bevette. Egyszersmind azon rendeletét is vette Peretzi Bem tábornoknak, hogy hadosztályával induljon azonnal Szebenbe.

Útra keltünk s már március 13-án estére mi is Szebenben voltunk.

Nagy-Szeben bevételeéért dicső emlékű tábornokunk, Bem mindnyájunkat 9-9 forint jutalomdíjban részesített.

* * *

[213] A röppentyűgyártás – zsákmányolt darabok alapján – 1849 februárjában kezdődött meg a Nagyvárad melletti Peceszentmártonban. Az első darabokat az erdélyi sereg kapta meg. (Remport 1995, 273.)

[214] Helyesen: baláur (román).

Nagyszeben tehát, az erdélyi ellenséges hadsereg fő fészke bevétetett, s birtokunkba jutott roppant nagy mennyiségű fegyver, lőkészlet és ruhanemű. A vízaknai véres csata alkalmával elveszített ágyúinkat is itt mind egyig megtaláltuk. Az egyik ágyúra e szavak voltak metszve: „Ne bántsd a magyart!"[215] Mégis az ellenség birtokába jutott volt biz az. A sors azonban visszajátszta.

A szebeni szász atyafiak nagyon meg voltak rettenve a város bevétele alkalmával, nagyon sokan el is menekültek Verestorony[216] felé. Azt hitték, a város ki fog raboltatni, fel fog gyújtatni, s talán még vérengzés- és gyilkolástól is tartottak. Csalódtak nagyon. Egy gombostűhez sem volt szabad nyúlni, bántani sem volt szabad senkit. Hogy Bem hadisarcot vetett a városra, ezen csak nem csudálkozhattak s egy cseppet sem vehették rossz néven az ellenünk harcoló szász atyafiak. Szeben bevétele alkalmával nagyrészben oroszok védték a várost.

A magyar hadsereg utánnyomulása az osztrák és orosz hadseregnek 1849. március 14-én Nagyszebenből

Március 14-én egy nehány ezer honvéd kivételével – kik Szebenben a város védelméül hagyattak vissza – Bem kivonult hadseregével Frekk (Felek)[217] és Verestorony felé az ellenséggel elszámolni.

A közelfekvő falvakban tanyáztunk e napon; Bem várta, hogy az ellenség támadjon. Ott volt az ellenség is közel, de nem támadott.

Március 15-én aztán mi tettünk mozdulatot a délutáni órákban.

Midőn ugyanis e napon egy Nagyszeben és Felek közt fekvő faluból kivonultunk a mezőre s csatarendbe álltunk, dicső emlékű tábornokunk, Bem balról az országút közelében ült egy vidáman

[215] Ez azért érdekes, mert ezzel a felirattal készült ágyúk Nagyváradon készültek, 1849 áprilisától! (Remport 1995, 273.)
[216] Vöröstorony.
[217] Freck, Felek község német neve.

pattogó tűz mellé helyezett közönséges faszéken. Onnan nézegetett az öreg tábornok hol jobbra, hol balra. Jobbról, a távolban, Verestorony felől az orosz, balról Felek (vagyis Frekk) felől egy magaslatról pedig az osztrák hadsereg nézett velünk farkasszemet. Egy hadosztály sem akart felénk közeledni.

Vártunk tehát, hogy mi fog történni.

Öt óra tájban Bem lóra ült s parancsot adott az indulásra. Hadseregünket két részre osztotta. Az egyik hadosztályt maga Bem vezette az oroszok ellen Verestorony felé, a másikat pedig Czecz altábornok[218] az osztrák csapatok ellen Felek felé.

Alig kell mondanom, hogy az ellenség mindkét oldalon hátrált előttünk.

Sötét volt már nagyon, midőn az osztrák hadsereg ellen előre nyomuló hadosztályunk – amellyel mi, Mátyás-huszárok is mentünk – a Felek feletti hegytetőre érkeztünk. Ez alkalommal egy feljegyzésre méltó esemény történt.

Előcsapatunk – úgy lehet – egy pár ellenséges őrjáró lovast pillantott meg a sötétben, s reátüzelt. Erre aztán a többi honvéd zászlóaljak is tüzelni kezdtek még fenn a hegyen is.

A honvédtisztek csitították s figyelmeztették a legénységet, mondván:

– Vigyázzatok fiúk, mert elöl is a mi bajtársaink vannak, nehogy azokra lődözzetek! Hagyjátok félbe a tüzelést, míg biztos tudomásunk nem lesz az ellenség hollétéről, hogy aztán ellene fordulhassunk.

A figyelmeztetések mit sem használtak. A honvédség, mint a féket nem ismerő láva, avagy lavina, úgy rohant a hegyen le, aztán Felek faluba be s folytatta ott is a tüzelést a sötétben az utcákon fel s alá. Természetesen, mi lovasok is siettünk be a faluba egész lelkesedéssel, lőfegyvereinket készen tartva. Mi sem akartunk ám hátra maradni, részt akartunk venni mi is a dicsőségből!

És miképpen végződött a győzelem? A’ bizon úgy, hogy a jó hon-

[218] Jóllehet tábornoki rangot csak 1849 májusában kapott, katonái mégis, mint Bem után legfontosabb embert, egymás közt altábornoknak címezték. (Imreh 1880b, 68.)

védek meglőttek egy, az utcán barangoló jámbor tehenet. Valószínűleg fehér köpenyes svalizsérnak nézték a sötétben.

Nem volt Feleken akkor egyetlen árva katonája sem az ellenségnek.

De azért ott volt az ellenség is a közelben. Van a falu közelében egy nagy fahíd az Olt folyóra építve. Olyan alkotású híd az, mint a tordai. Azon a hídon túl álltak az ellenséges csapatok csatarendben; ott helyezték el ágyúikat is a síkságon.

Amint mi e híd irányába érkeztünk, azonnal megkezdte az ellenség az ágyúzást reánk. A hidat akarta mindenáron felgyújtani gránátaival.

Honvédeink ez alkalommal nagyszerű bravourt vittek véghez. A hídon ugyanis kartács- és gránátpattogás közepett kétfelől észrevétlenül átsurrantak, s az ellenség tüzérségét meglepvén, onnan elűzték. Az ellenség tehát itt is meghátrált.

Azon éjszakán ott maradtunk Feleken.

A következő napon folytattuk utunkat tovább Fogaras felé az ellenség után.

Március 17-én délelőtt 11 órakor már Fogaras előtt álltunk. Midőn a Fogarassal szomszédos faluból[219] kiértünk, s Fogaras tornyait megpillantottuk, azonnal a szemünkbe ötlött az ellenség is, mely nagy sötét oszlopokban állt a város alatt.

Bem tábornok – ki már ekkor velünk volt – azonnal csatarendbe állni parancsolta az egymás után érkező honvédcsapatokat. Egy üteg ágyút is rendelt előre. A Württemberg-huszárok a bal-, mi a Mátyás-huszárok a jobbszárnyon foglaltunk állást s nyomultunk lassan előre.

Bemet bosszantotta nagyon, hogy az ellenség mozdulatlanul egy helyen áll, s nem fejlődik csataállásba, s nem kezdi már meg a csatát bár csak egy puskalövéssel, hogy aztán mi is megkezdhessük azt. Ismét előbbre haladást parancsolt a tábornok egy nehány száz lépésre, s ismét megálltunk s néztük összeráncolt homlokkal az ellenséget. Tüzéreink gyorsan szökdeltek le az ágyúkról, lemozdonyoztak, töltöttek, irányoztak, s a kanócot feltartva, várták a jeladást

[219] Betlen. Imreh Sándor [jegyz.].

a tüzelésre. Oh, nem lehet azt tollal leírni, hogy miképp viselték magukat a magyar tüzérek csaták alkalmával, azokat látni kellett.

Az ellenség még mindig nem mozdul.

Végre a dolog kezdett gyanússá válni, Bem egy huszártisztet küldött előre egy pár közlovas kíséretében, megvizsgálni, hogy hát voltaképpen az a nagy fekete tömeg ellenség-e vagy nem, s mit akar?

Lovas tisztünk vágtatva közeledett az ellenség hadoszlopai felé. Meg-megállt, vizsgálódott s aztán ismét előbbre haladt. Addig haladt előre, míg végre az ellenséges csapatok közé vegyült, de alig egy pár másodperc múlva, mint a szél, úgy vágtatott vissza.

– Nem ellenség az tábornok úr – jelenté a lovas tiszt –, a városi magyar ajkú polgárság, férfiak, nők, gyermekek vonult ki a mi tiszteletünkre zenészekkel. A városból azonban túlfelől éppen most menekül egy század oláh gyalog határőr két nagy vaságyúval s több lőszeres szekérrel.

Bem tábornok minket, Mátyás-huszárokat küldött előre, hogy azt az ellenséges csapatot ágyústól fogjuk el.

Gyors léptekkel vonultunk hát a város felé, hol az előnkbe kivonult polgárság utunkat állta s szűnni nem akaró éljenzéssel fogadott. Többeknek kezet kelle nyújtanunk, melyet szívből, lélekből szorítottak meg. Amott egy kis tömeg azért nem állt félre előlünk, mert nem látott minket; szemeik telve voltak könnyekkel a határt nem ismerő örömtől, hogy végre valahára megérhették Bem tábornokot s honvédeit megláthatni.

A nők virágokkal, bokrétákkal tiszteltek meg.

(Még ma is elszorul keblem, ha visszagondolok arra, hogy kik ellen rántottunk kardot, s kikre céloztak akkora kézséggel tüzéreink.)

Mindenkinek lett volna valami panaszolni valója, ámde mi nem érkeztünk azokat meghallgatni, sietnünk kellett Bem tábornok parancsát teljesíteni.

Míg ott a városi polgárság közt elhaladtunk, a cigányok a Rákóczi-indulót játszták, de úgy reszkettek, mint a nyárfalevél, s ez fel is tűnt nekünk. Mint később megtudtuk, Farahonak utódai[220] nagyon

[220] A cigányságot – egykoron – a magyar köztudatban egyiptomi származásúnak gondolták, és a fáraó népének nevezték.

magyarellenes érzelműek voltak, s ők, az együgyűek azt hitték, hogy nekünk már arról tudomásunk van, s legelső kötelességünk lesz fejeiket levagdalni. Abbeli félelmökben reszkettek olyan nagyon. E cigányokról később még meg fogunk emlékezni.

Átvágtattunk aztán a városon az ellenséges csapat és ágyúk után.

Midőn a városból kiértünk Mundra felé, már az egész ellenséges gyalogság a mezőn szerteszét szaladt. Bajtársaink nagy része ezeknek elfogása- és lefegyverzésével foglalkozott. Egy másik csapat pedig, amelyhez én is tartoztam – mintegy huszonötön –, az országúton Sárkány felé haladó két vaságyú és lőszeres szekerek után vágtattunk. A lőszeres szekerek egy részét a Sárkány feletti hegyet borító ritka erdőben utol is értük, de mi ezekkel nem elégedtünk meg, nekünk a vaságyúk is kellettek. Utánavágtattunk tehát azoknak is, s utol is értük azokat benn a nevezett faluban, Sárkányban. Azon percben azonban, amidőn azokkal vissza akartunk térni, a falu közepén lévő, kőkerítéssel körülvett vendéglő udvaráról egy egész osztály svalizsér rohant ki reánk.

Az ellenséges lovasoknak ezen rohamára egyik vitéz tisztünk – ki köztünk népszerűséggel sohasem bírt, s akinek nevét csupa kíméletből hallgatom el – ahelyett, hogy a kis huszárcsapatot rendbeszedve, az ellenséggel szembeszállt volna, lovának sarkantyút adva s azt ugyancsak kardlapozva is, visszaszaladt. Dercsényi Kálmán hadnagyunk, egy népszerű, bátor magyar ember (jelenleg királyi közjegyző Homonnán) és Kozma Zsombor, mindenki által tisztelt és szeretett őrmesterünk (jelenleg királyi kúriai bíró) eléggé biztatták, bátorították a bajtársakat a helytállásra és tüzelésre, hogy gondolja az ellenség, miképp egy nagy csapatnak vagyunk előküldöttei; hasztalan, a fiatal bajtársak, látva a fenn említett névtelen tiszt példáját, meghátráltak. Dercsényi hadnagy és Kozma őrmester az ellenség által körülvétettek, s bár magukat megfeszített erővel, hősileg védték, rettentően megsebesíttettek. Védelmökre éppen csak hárman maradtunk vissza. Igaz, hogy oly sok nagy csapat ellenséggel szemben vajmi keveset segíthettünk a megtámadottak helyzetén, de megvolt bennünk a jóakarat. Hiszen mi is megtámadtattunk valamennyien és erősen meg is sebesültünk, hogy aztán életünk nem oltatott ki végképpen, azon körülménynek köszönhettük, hogy

Bem tábornok parancsára Peretzi alezredes a Vilmos-huszárokkal és Kress-lovasokkal, s három ágyúval utánunk jött; e csapat éppen azon percben érkezett meg a Sárkány feletti hegytetőre, amidőn mi megsebesülve, lovainkról lezuhantunk.

Peretzi alezredes ágyúztatni kezdett azonnal be a falu utcájába; ott csapkodtak le a mi ágyúgolyóink mellettünk és süvöltöttek tovább; úgy a Vilmos- és Kress-lovasokat rohamra küldte, mire az ellenség megfutamodott.

Kozma Zsombor őrmesterrel ez alkalommal az a fájdalmas és hallatlan eset történt, hogy az ellenséges lovasok megfutamodása után, a legnagyobb kardvágást arcán keresztül egy Vilmos-huszártól kapta, mondván az illető szívtelen durva ember, midőn hozzávágott: „Nesze öcsém, segítek rajtad, hogy ne kínlódj hosszasan!"

A gonosz tettes kipuhatolására másnap a nyomozás megindíttatott, de siker nélkül. Bem rendkívül indulatos lett e hír hallatán. Ha a tettest felfedezik vala, úgy bizonyára egy harmadik Vilmos-huszárnak is le kellett volna térdepelnie a főbelövetésre.

Az a nézet is merült fel, hogy a Vilmos-huszár ellenséges lovasnak nézhette Kozma Zsombor őrmestert; ez azonban nem tarthatta fenn magát, miután tudtuk, hogy a mi öltönyeinket a Vilmosok igen jól ismerték.

Mi, a sebesültek, beszállíttattunk Fogarasba, hol egy polgári házban, az Alzner vaskereskedő házában gyógykezeltettünk odavaló orvosok, Haith és Bruszt[221] által, mégpedig nagyon lelkiismeretesen.

Gyógykezeltetésünk tartama alatt a városi magyar ajkú lakosság a hazafiúi szeretet és szívesség minden jeleivel elárasztott minket. E tekintetben nem ismertek határt. Rendre jöttek el hozzánk ápolás végett, ott őrködtek ágyaink mellett folytonosan, éjjel, nappal. Eledellel minden nap más-más család látott el minket.

Az első ápolási napok terhesek voltak nagyon, a folytonos sebláz miatt, később e baj múltával derültebb perceket is éltünk.

Azt alig kell mondanom, hogy dicső emlékű tábornokunk, Bem, a megsebesülésünk utáni napon, március 18-án folytatta útját egész

[221] *Bruszt Lajos* (1816. Kolozsvár–?) Fogaras vidék főorvosa.

hadseregével tovább az ellenség után Brassó felé, s azzal egy pár nap alatt végzett is, kiűzvén azt az országból Oláhországba.

Fogarasban egy honvédszázadot hagyott vissza Bem tábornok helyőrségül, Paczolai[222] fiatal százados parancsnoksága alatt. Mondjunk el e derék századosról egyet-mást, többek közt egy igen mulatságos esetet a következő cím alatt:

Miképpen öntött Paczolai honvédszázados magyar érzelmeket a fogarasi cigány zenészekbe

Paczolai százados azon tüzesvérű honvédtisztek közé tartozott, akik folyton elöl szoktak járni a legnagyobb veszélyben is, s kik csata alkalmával nem sokat bajlódtak a karddal; azt mellőzve, szuronyos fegyvert ragadtak a kezökbe s úgy rohantak a honvédek előtt az ellenségre.

Magyarországi születésű magyar ember volt minden ízében.

Nem egyszer rendezett táncvigalmat Fogarason az odavaló szépek tiszteletére, amelyen azok meg is jelentek tömegesen.

E táncvigalmak alkalmával a százados csak lassú vagy sebes csárdást táncolt. A német keringőt ki nem állhatta. Az ellen nem tiltakozott, hogy azt mások ne táncolják, de ő addig félrevonult.

Táncvigalmak alkalmával bőrkozsokot[223] vett magára (oláh öltöny), jeléül annak, hogy azt az öltönyt viselte egész télen át. Nem kapott más meleg öltönyt, tehát jó volt az is. Az alatt is magyar szív dobogott az ő keblében.

Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy miképpen öntött Paczolai százados magyar érzelmeket a fogarasi cigány zenészekbe.

A fogarasi cigány zenészek ugyanis híresek voltak magyarellenes érzelmeikről, midőn mi ott megjelentünk. Szidták, ócsárolták a magyarokat s folyton csak oláh, német, s más idegen zeneszerzemé-

[222] Talán *Paczolai N*. hadnagy a 24. zászlóaljnál. (Bona 1998, II. köt. 620.)
[223] Kozsók (kosog): téli, báránybőrből készült felső öltöny, melynek szőre kívül van. Székely szó!

nyeket játsztak. Magyar zenedarabokat még zárt ajtók megett sem akartak játszani búslakodó honfitársainknak. „Nem szeretünk macskamuzsikát játszani” – mondának.

A sok idegen szerzemények közt nagy kedvvel játszták egyik oláh vezér, a Jánku[224] indulóját.

Tudomására jutott ez Paczolai századosnak, miután ott a parancsnokságot átvette.

Maga elibe idéztette tehát a cigányokat, akik meg is jelentek készséggel.

– Hallottam – szólt Paczolai százados jókedvet színlelve –, hogy ti nagyon jól játszátok az oláh vezér indulóját. Mondják, hogy az nagyon szép szerzemény, szeretném én is hallani.

– Bizsony sép ázs, nagyságos kapitány úr – válaszolának a cigányok hajlongva –, elmuzsikáljuk azst ákár sássor is.

– Na örvendek – mondá Paczolai százados –, játsszátok csak, hadd hallom.

A cigányok egész hévvel játszák el az oláh indulót.

– Szép, valóban szép induló – szólt Paczolai, még mindig tettetett nyugalommal. – De van ám nekem is egy igen szép szerzeményem, megismertetlek titeket azzal, ha megtanulnátok, mert én is zeneszerző vagyok ám.

– Megtánuljuk, nagyságos sázsados úr – felelének a cigányok, hajlongva.

Ekkor Paczolai százados előszólította az oldalszobából a karmestereket, négy derék honvéd tizedest, a szükséges instrumentumokkal.

– Jáj, jáj! – kiáltának a cigányok, midőn a különös karmestereket megpillantották, a még különösebb instrumentumokkal. – Ázst a nótát megtanulni nincs kedvünk, nagyságos sázsados úr!

[224] *Avram Iancu* (1824–1872) erdélyi román politikus. 1848 őszén a román nemzeti követelések teljesítése érdekében fegyverbe szólította az érchegységi románságot. Felkelői követték el többek közt az abrudbányai mészárlást 1849 májusában. A magyar kormány és a havasalföldi román emigránsok megegyezésének hírére hadműveleteit felfüggesztve semlegességet vállalt. A szabadságharc leverése után sikertelenül próbálta a román nemzeti követelések teljesítését Bécsnél elérni.

– Egy szót se! – kiáltá Paczolai összeráncolt homlokkal. – Nyomorult szemét népség! Hát macskamuzsikának nevezitek ti azon nemzet dallamait, amely úr e hazában. Mi magyarok nem nevezzük a társ nemzetiségek dallamait macskamuzsikának, s ti, pimaszok annak nevezitek a miénket?! Prímás! – szólt Paczolai százados szigorúan. – Az én szerzeményemmel te fogsz legelébb megismerkedni. Előre! Ti pedig – szólt a többiekhez – míg a lecke tart, azt az oláh indulót fogjátok játszani.

Nem volt mit tenni, a cigányok engedelmeskedtek, mivel a százados a kardja markolatát is simogatta nagyon.

Amikor a prímás a leckét bevégezte, akkor egy másik cigány váltotta őt fel. A prímásnak pedig a többivel játszani kellett, de folyton azt az oláh indulót. Így folyt ez, mígnem mindenik részesült a kiszabott leckében.

Félreértés kikerülése szempontjából meg kell jegyeznem, hogy a Paczolai százados zeneszerzeménye kerek számban éppen huszonöt nyomatékos ütenyből állt.

A leckeóra ismétlődött minden harmadik, negyedik napon, ugyanazon szerzemény eljátszása mellett. A cigányok pedig nagyon elkeseredtek, mivel a százados szerzeménye nem volt ínyökre való teljességgel, s meg akartak valamennyien szökni. E szándékok is tudomására jutott a századosnak, s őriztette őket a rendőrség által.

A leckeóra egy este aztán nagyon különös fordulatot vett. A cigányok ugyanis megjelentek pontosan azon vendéglő udvarán, ahol a leckeórák szoktak megtartatni, s elkezdtek Paczolai százados előtt alázatos képpel hajlongni, s kezdték őt dicsérni, magasztalni.

– Állj elő a leckére! – kiáltott Paczolai százados az egyik cigányra mutatva.

A cigány készséggel engedelmeskedett s elfoglalta a helyét a hosszúkás padon.

A százados nem tudta felfogni, hogy mi lehet oka ennek a készséges engedelmességnek.

– Folyjon hát a lecke! – kiáltott a százados a négy karmesterre – s ti játszátok azt az oláh indulót – szólt a többi cigányokhoz.

A cigányok ekkor rágyújtottak a Rákóczi-indulóra, úgyannyira, hogy csaknem szétrepedtek hangszereik.

– Tyű! Aki áldótok van! – kiáltott Paczolai. – Azt az oláh indulót játsszátok!

Ekkor a cigányok elkezdtek fülsértően nyikorogni hangszereiken.

– Mit jelentsen ez?! – kiáltott Paczolai indulatosan.

– Nagyságos százsados úr – szóltak a cigányok hajlongva, – nincs már meg többé ázs a nóta a mi hangszereinkben, elrepilt örökre, hogy a devla üsse meg. Itt vannak ni hangszereink, nézzse meg, vizsgálja meg ázsokat a nagyságos százsados úr.

– Miféle dalok vannak hát azokban? – kérdé Paczolai haragosan.

Ekkor a cigányok rágyújtottak a Hunyadi-indulóra, rá a századosnak legkedvencebb magyar dalaira.

– Vendéglős! – szólt Paczolai százados parancsolólag – vacsorát és bort a cigányoknak, amennyi kell!

Így öntött Paczolai honvédszázados magyar érzelmeket a fogarasi cigány zenészekbe. A fiatalabbak, hiszem, visszaemlékeznek még ma is erre a különös curára.

* * *

A fogaras-sárkányi eseményeket kiegészítőleg meg kell jegyeznem, hogy Dercsényi Kálmán hadnagyon, Kozma Zsombor őrmesteren és rajtam kívül még két bajtársunk sebesült volt meg Sárkányban. Egy Bakos nevű bajtársunk a jobb oldalán keresztül kapott lövést; Karsai bajtársunk csak egy kis karcolást kapott a fején. Felgyógyulásunk után Dercsényi Kálmán főhadnaggyá, Kozma Zsombor pedig hadnaggyá lettek előléptetve.

Petőfi Sándorról

Nehogy azt higgye a tisztelt olvasó, hogy koszorús költőnk, Petőfi Sándorról valami újat, azaz bizonyosat tudok e rovat alatt mondani; oh fájdalom, nem, de azért kérem – ha érdemesnek tartja – a fenn jelzett cím alatt ide igtatott közleményt is végig olvasni, aztán ítéljen belátása szerint.

Két közleményemet kell e helyen idéznem Petőfi Sándorra vonatkozólag. Különösnek fog tetszeni a tisztelt olvasó előtt, hogy én saját kezűleg írtt közleményeimre hivatkozom, de ezt tenni kötelességemnek tartom.

1880-ban egy füzetem került ki sajtó alól Marosvásárhelytt e címen: *Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. Írta egy volt honvédhuszár*.

E füzetke 56. lapján ezeket írtam:

„Tehát, mint már említém, Petőfi Sándort a szászsebesi jelenet után nem láttam többé. Sárkányban történt megsebesíttetésem után, midőn felgyógyultam, ugyanazon ezredbe, de más századhoz osztattam be; elébbi századomtól s a kedves bajtársaktól végképpen elmaradtam.

A segesvári csatában az oroszok ellen nem vettem részt. A zsibói fegyverletétel után azonban találkoztam a Mezőségen olyan honvédekkel, akik azon csatában részt vettek. Hosszasan beszélgettünk az elmúlt csaták eseményeiről, s a többek közt Petőfiről is. Az egyik honvédhuszár, állítása szerint látta Petőfi Sándort a segesvári csata folyama alatt, s midőn Bem Szkarjatyin orosz vezérőrnagyot[225] egy háromfontos golyóval lelőtte, s az oroszok rárohantak az egész magyar táborra, Petőfi e szavakat mondta:[226] »Potomság az egész.«

E pár szó bevésődött emlékembe, már azért is, mert – őszintén megvallva – a potomság szó jelentőségét akkor nem értettem, annak értelméről felvilágosítást kértem; ezen szót nem igen használják Erdélyben.

Azon kérdéseimre, hogy Petőfi Sándor miképp és hol, melyik ponton esett el, nem tudott még csak egy szó felvilágosítást sem adni, miután a nagyszámú orosz hadsereg rohama alkalmával nagy zűrzavar támadt a magyar hadseregben, mely rendetlenül meg is hátrált. A felbőszült oroszok nem kegyelmeztek senkinek.

Különös játéka a sorsnak.

[225] *Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin* (?–1849. júl. 31. Segesvár) orosz vezérőrnagy, az V. gyalogoshadtest vezérkari főnöke.

[226] Igen élénken emlékszem volt huszár bajtársamnak azon állítására is, hogy Petőfi akkor gyalog állt Bem tábornok közelében. Imreh Sándor [jegyz.].

Bemnek ugyanazon ágyúlövése, mely a Szkarjatyin életét kioltá: maga után vonta a Petőfi halálát is.

Ha ez esemény nem történik, azon csata végződhetett volna ugyan veszteséggel és meghátrálással, de Petőfi Sándornak életben maradásával.

Különös játékai vannak a sorsnak."

* * *

Így szól a nyomtatásban megjelent közleményem. Hogy az említett honvédhuszár mondta nekem azon szavakat Petőfiről, amelyeket fenn idéztem: az élő istenre hivatkozom, aki a szívek és vesék titkaiba lát. Ugyan azon nyilatkozat kevés jelentőséggel bír.

* * *

És most térjünk át egy más közleményemre, ugyancsak a Petőfi Sándor halálára vonatkozólag, melyet Marosvásárhelytt 1885. június 18-án írtam. E közlemény budapesti egyetemi tanár, méltóságos Török Aurél úrnak volt szánva. Nem tudom kezéhez jutott-e az érdemes egyetemi tanár úrnak e közleményem vagy nem? Ha talán nem kapta azt meg, elmondom ennek okát alább.

De térjünk át a közleményre, mely nyomtatásban nem jelent meg, s mely következőleg hangzik:

„Petőfi Sándor sírhelyéről[227]

Rejtélyesen eltűnt koszorús költőnk, Petőfi Sándor sírhely-feltalálási kérdése ismét felszínre került lapjainkban. Hogy fog-e valakinek sikerülni biztos kezekkel félrevonni a sötét lepelt, s reámutatni azon helyre, ahol Petőfinek drága földi maradványai nyugosznak, oly

[227] Fel voltak híva a lapokban 1885-ben mindazok, akik Petőfi Sándorról valamit tudnak, küldjék be közleményeiket méltóságos Török Aurél egyetemi tanár úrnak Budapestre. E felhívás folytán tudakozódtam s írtam e közleményt. Imreh Sándor [jegyz.].

kérdés, amelyre még most felelni nem tudunk; ajkaink némák maradnak.

De ha ez örvendetes esemény létrejöhetne, az csak most, még egy nehány évig történhetik meg. Addig ti., míg élnek többben azon harcosok közül, akik a segesvári csatában részt vettek. Már 8-10 év múlva nagyon nehéz lesz még azon kérdés kiderítése is, hogy tulajdonképpen hol, melyik ponton esett el Petőfi Sándor Fehéregyháza határán.

E kérdéssel talán még most tisztába lehetne jőni, de csak nagy utánjárással.

Hiában írunk ez ügyről hosszú cikkeket a városok falai közt, ha körutakat nem teszünk, s nem tudakozódunk olyan 1848–49-ki harcosok után, akik a segesvári csatában részt vettek, és azokat – tartozzanak jelenleg a társadalom bármely osztályához – felhívjuk, hogy mondjanak el egyet-mást, amire csak emlékeznek, azon nagy eseményre vonatkozólag. Úgy lehet, többször a szalmával fedett kunyhókból is gazdag tapasztalattal jöhetne ki a lelkes búvárkodó. Találna, igaz, olyan agg harcosra is, aki így felelne a hozzá intézett kérdésekre: »Ott voltam, uram, de rég volt nagyon, csak homályosan emlékszem azon eseményekre.«

Ezen feleletek azonban ne csüggesztenék el a búvárkodót, haladna tovább megkezdett útján, mert bizonyára találna olyanokra is, akik némi felvilágosítással szolgálhatnának. E felvilágosításokat összehasonlítva talán meg lehetne állapítani azon helyet, ahol koszorús költőnk elesett s porai nyugosznak; s már ez magában is nagy vívmány lenne.

Megvallom, rég ideje, hogy ez eszmével foglalkozom; 14-15 éve alig van eset, ha 1848–49-i bajtársakkal találkozom, hogy kérdést ne intézzek hozzájok, vajon nem vettek-e részt a segesvári csatában, s nem tudnak-e valamit Petőfi Sándor elestéről? De bizon nagyon kevésre találtam olyanra, aminek az a szomorú jele, hogy igen kevesen élnek már azon megroncsolt maroknyi hadseregből, amely a segesvári csatában részt vett.

Én – mint már említém – a végzetes segesvári csatában nem voltam jelen.

Tehát biztos és olyan feleleteket nem bírtam ez ügyre nézve

hosszú évek során sem nyerni, amelyekre a legcsekélyebb súlyt is fektethettem volna.

A közelebbi időben (ti. 1885-ben) azonban a Petőfi Sándor sírhelyének kérdése – mint fennebb is említem – ismét felszínre került lapjainkban, tehát kezdtem én is e fontos ügyről ismét gondolkozni. Azon törtem a fejemet, hogy vajon ez ügyben nem lehetne-e még itt Marosvásárhelytt valakit kikérdezni. És eszembe jut, hogy él itt Marosvásárhelytt egy volt Mátyás-huszár bajtársam: Balogh Dániel, szőcsmester, akivel gyakran találkoztam nyilvános helyeken, a templomból kijövet alkalmával, séta közben stb., s beszélgettünk mindannyiszor az 1848–49-ki harci eseményekről, de a segesvári véres csatát illetőleg nem intéztem hozzá kérdést egyszer sem.

Folyó hó 14-én (1885. június 14-én) ez ügyről mélyen gondolkozva, eszembe jut Balogh Dani volt bajtársam, s elhatároztam magamban őt ez ügyben másnap felkeresni. Lakik a Kisszentmihály utcában, 209. számú saját házában.

Amint elhatároztam, úgy is cselekedtem, s folyó hó 15-én (1885. június 15-én) délelőtt 9 óra tájban elsétáltam Balogh Dani volt bajtársamhoz, aki igen szívesen fogadott, s egy, az asztal mellé helyezett székre leültetett. Midőn helyemet elfoglaltam s felpillantottam, Petőfi Sándornak azon olajnyomatú képén akadt meg szemem, amely az ő elestét jelzi, eltört karddal, félkönyökre támaszkodva. Hosszasan néztem a gyönyörű képet, ami fel is tűnt Balogh D. volt bajtársnak. Aztán így szóltam hozzá:

– Nem is gyanítja úgy-e bajtárs, miféle ügyben kerestem fel?

– Nem én – válaszolt Balogh, barátságosan –, de azért igen szívesen látom; úgysem volt még szerencsém önhez szerény hajlékomban.

– Ismerte-e Petőfi Sándort? – kérdém.

– Igen – válaszolt Balogh.

– Jelen volt-e Ön a segesvári csatában? – kérdém tovább.

– Nem – válaszolt Balogh.

– Így hát hiában kerestem fel bajtárs, mert a Petőfi Sándor elestéről nem tud ön semmi felvilágosítást nyújtani, pedig én ez ügyben járok.

– Én, tisztelt bajtárs, nem – válaszolt Balogh D. őszinte nyíltsággal –, mivel a segesvári csatában nem vettem részt, mindazonáltal

egészen ok nélkül mégsem fáradott hozzám, mert a feleségem fog szolgálni némi felvilágosítással a Petőfi Sándor elestéről és sírhelyének hollétéről. Kérdezze csak ki. Én egy szóval sem zavarom meg értekezésöket.

Ez a második meglepetés volt Balogh Dániel bajtársam lakásán reám nézve. Balogh, ki a segesvári csatában részt nem vett, Petőfiről felvilágosítást nem adhat, de igen a kedves felesége, aki azon időben talán nem is létezett a világon, vagy ha létezett is, de nagyon kicsiny leányka lehetett, miután még most sem látszanak rajta az előrehaladt kor nyomai.

Kíváncsi voltam tehát nagyon a felvilágosításra.

– Hallgatom, tisztelt asszonyom – szóltam Baloghnéhoz –, szíveskedjék azon ügyről elmondani mindazt, amit tud, én lejegyzem.

Ezen felszólításomra Balogh Dánielné, született Boda Mária, igen értelmesen a következő esetet beszélte el:

„Uram – szólt a házinő –, ez a ház, amelyben lakunk, s amely jelenleg sajátunk, ezelőtt 16 évvel gagyi birtokos, Miklósy Dániel[228] sajátja volt; tőle vásároltuk ezt meg 1870-ben. E házban laktunk a megvásárlás előtt is, mi az első, Miklósy háztulajdonos a hátulsó részben.

Miklósy Dániel – mint nem egyszer állítá – 1848–49-ben gyalogsági hadnagy volt a Bem hadseregében, s részt vett a segesvári csatában is. Sokszor és igen sokat beszélt azon csatáról, s említette Petőfi Sándort is, akit igen jól ismert.

Én lelkesedéssel hallgattam beszédét mindannyiszor. 1869-ben felszólított, hogy mennék ki velök Gagyba egy nehány napra szórakozásképpen. Szívesen ki fognak vitetni s vissza is hozatnak saját fogatukon. A meghívást köszönettel vettem s el is fogadtam.

Miklósy aztán beküldte a szekerét, amelyen kikocsikáztam kisfiammal, szép nyári időben Gagyba. Gagy Udvarhely megyében fekszik, nem messze Székelykeresztúrtól.

Gagyból aztán, miután ott egy nehány napot töltöttünk, kirándu-

[228] Bona nem ismeri, állítólag a székely határőrezredek kereteiből alakított 82. honvédzászlóalj 4. századában szolgált hadnagyként (Haller 1888).

lást tettünk Fehéregyháza és Segesvár felé, Miklósy és kedves neje társaságában, mely alkalommal Miklósy Dániel sokat és csak az 1848–49-ki eseményekről beszélt, s állította, hogy ismeri azon helyet, ahol a Bem ágyúja volt felállítva akkor, amidőn a muszka generálist lelőtte. De igen azt a helyet is, ahová Petőfi Sándor eltemetve van.

Midőn Fehéregyházát elhagytuk, Miklósy megparancsolta a kocsisának, hogy csak lassan hajtson, mutatván azokat a pontokat, ahol a nagyobb küzdelmek, vérengzések történtek, s igen azon süppedékes helyet is, ahová dicső emlékű tábornokunk Bem, lovastól befordult volt. Lassan tovább haladva, egy ponton megállította a szekeret.

– Nézze, asszonyom – szólt Miklósy az országút egy pontjára mutatva –, azon a helyen volt felállítva azon ágyú, amellyel Bem a muszka generálist lelőtte. Itt álltam akkor én is a közelben századommal. Igen élénken emlékszem mindenre. Nézze amott ama fűzfabokor csoportocskát, ott egy alig észrevehető sírdomb, jobban mondva emelkedés látszik, az alá van eltemetve Petőfi Sándor huszadmagával. Amidőn Bem tábornok a muszka generálist lelőtte, itt voltam, azt az esetet láttam.

Elmondom azonban azt is – folytatá Miklósy Dániel –, hogy miképpen jutottam tudomására annak, hogy Petőfi Sándor, eleste után itt, e sírdomb alá temettetett el. Hallgassa meg, asszonyom.

Van nekem Segesváron egy Beier[229] nevű, szász származású, de igen becsületes és magyar érzelmű barátom – folytatá Miklósy –, aki akkora bizalommal és ragaszkodással viseltetik irántam, miképp felkért, hogy lennék gyermekeinek keresztapja, s miután nemes szívét és lelkét megismertem, e kívánságának eleget tettem. Ez ismeretség a szabadságharc lezajlása után történt. Beier él ma is, be is fogom őt mutatni asszonyságodnak, ha Segesvárra érkezünk.

Midőn 1849. július 31-én itt e téren a csata véget ért – folytatá Miklósy –, az én Beier komám is kijött ide a csatatérre – amint ezt

229 Valójában *Báder János* takácsmester (1882/83 táján hunyt el). Máshol azt állítja, hogy augusztus 1-jén oltatlan mész szállítására rendelték ki a sírokhoz (Imreh 1888 és Haller 1888).

ő igen komolyan állítja – csupa kíváncsiságból, hogy szemtanúja lehessen azon borzalmas esetnek, amely itt lezajlott. A nagy sírgödröket már ásták a felfogadott szász munkások – mint állítá Beier – mindenfelé, s az elesetteket temették.

Beier komám figyelmét magára vonta egy akkor keletkezett zaj, lárma – folytatá Miklósy –, mely e sírgödör körül történt, s mivel nem messze állt innen, azonnal idesietett, ahol hajmeresztő, borzalmas eset tárult fel szemei előtt. Petőfi Sándort ugyanis, aki nagyon meg volt sebesítve, de még életben volt, élve dobták be azon sírgödörbe, amelyet ama fűzfabokrok fednek, mégpedig mint elsőt. Petőfi a sírból felkiáltott, mondván: »Ne temessetek el, kutyák! Hiszen látjátok, hogy még élek!« A szívtelen szász munkások nem hallgattak reá, de sőt így kiáltottak be a sírba: »Dögölj meg Kossuth-kutya!«, és azonnal még tizenkilenc halottat dobtak reá és a sírt irgalom nélkül behantolták.

Ott nyugszik tehát Petőfi Sándor az alatt a sírdomb alatt – folytatá Miklósy. – Azokat a fűzfákat, időnként a kegyeletes utasok ültették oda. Ültettek oda régebben virágokat is, de a rossz emberek mindannyiszor kitépdesték azokat.”

* * *

Eddig tart Balogh Dánielné elbeszélése kapcsolatosan a Miklósy Dániel volt honvédhadnagy elbeszélésével. Most aztán én intéztem kérdéseket Balogh Dánielné asszonyhoz, amint következik:

– Él-e még Miklósy D. volt honvédhadnagy? – kérdém.

– Nem. Ezelőtt 3-4 évvel halt meg – válaszolt Baloghné.

– Hát a neje él-e még? – kérdém.

– Nem. Az – tudomásom szerint – még elébb halt meg.

– Járt-e még asszonyságod azelőtt vagy azután Fehéregyházán és Segesvártt? – kérdém.

– Nem! Sem azelőtt, sem azután – válaszolt Baloghné.

– Az országúton Fehéregyháza felől Segesvár felé haladva, melyik oldalon mutatta Miklósy a sírhelyet, ahol Petőfi is nyugszik? – kérdém.

– Balra – válaszolt Baloghné.

– Távol volt-e nagyon azon sírhant az országúttól? – kérdém.

– Nem, alig egy nehány lépésre az országúttól – válaszolt Baloghné.

– E sírdomb távol volt-e azon helytől, ahol Miklósy volt honvédhadnagy állítása szerint a Bem ágyúja fel volt állítva? – kérdém.

– Éppen nem – válaszolt Baloghné.

– Mintegy hány lépésre lehetett? – kérdém.

– Lépésekben a távolságot meg nem mondhatom – válaszolt Baloghné –, én ahhoz nem értek. De arra tisztán emlékszem, hogy a szekérből mind a két helyet jól láttuk.

– Meg tudná-e mutatni asszonyságod ma is azokat a helyeket, ha odamennénk? – kérdém.

– Tizenhat év előtt történt ez eset, erre nehezen tudnék vállalkozni, de ha azon a sírdombon a fűzfák máig is megvannak, úgy aligha meg nem mutathatnám.

– Midőn Miklósy volt honvédhadnagy ezt az esetet ott künn a mezőn elbeszélte, látszott-e a muszka generális emlékszobra? – kérdém.

– Igen – válaszolt Baloghné.

– Messze volt nagyon azon ponttól? – kérdém.

– Nem túlságosan messze, de nem is közel – válaszolt Baloghné.

– Segesvár felé haladva, melyik oldalon látszott az a muszka emlékszobor? – kérdém.

– Balkézre egy dombon – válaszolt Baloghné.

– Az a hely, ahol az állítólagos Petőfi-féle sírdomb van, az kié? Fehéregyházához tartozik-e vagy Segesvárhoz? – kérdém.

– Nagyon tisztán emlékszem a Miklósy állítására – válaszolt Baloghné –, mely szerint az Fehéregyházához tartozott, s a gróf Hallerék birtokát képezte. Egy nagy, csaknem beláthatatlan kiterjedésű szántóföld volt az.

– A magyar érzelmű Beier vajon ismerte-e Petőfi Sándort? – kérdém. – Nem szólt-e erről valamit Miklósy?

– Nem emlékszem, hogy ilyest mondott volna Miklósy, de hogyan beszélhetett volna Beier Petőfiről, ha fel nem ismerte volna? – válaszolt Baloghné.[230]

[230] Úgylehet Beier már azelőtt – azon év tavaszán ottlétünk alkalmával – ismerte

– Milyen forma ember volt Beier? – kérdém.

– Nagy kövér, s már meglehetős idős ember volt – válaszolt Baloghné –, s felette örvendett, midőn felkerestük s Miklósy komáját meglátta. A jókedv és tréfából kifogyhatatlan volt.

– Jól beszélt magyarul? – kérdém.

– Nem beszélt éppen jól – válaszolt Baloghné –, de azért meg lehetett minden szavát érteni.

– Azon eseményekről, amelyeket Miklósy volt honvédhadnagy elmondott, ti. Petőfiről, beszélt-e Beier? – kérdém.

– Szóról szóra elmondta mindazon szomorú eseteket előttem is – válaszolt Baloghné.

– Tett-e arról említést, hogy Petőfit személyesen ismerte volna? – kérdém.

– Eszembe se jutott ilyesmit kérdezni tőle, midőn folyton Petőfi Sándorról beszélt – válaszolt Baloghné.

– Vajon él-e még Beier? – kérdém.

– Nem tudom – válaszolt Baloghné.

– Ezt az esetet elbeszélte sokaknak asszonyságod? – kérdém.

– Ünnepnapokon, esténként jó ismerőseinknek, szomszédainknak igen – válaszolt Baloghné.

– Arról van-e tudomásuk, hogy főképpen az idén a Petőfi Sándor sírhelyének felfedezésével foglalkoznak a lapok? – kérdém.

– Nincs, uram – válaszolt Baloghné –, mi az iparunkkal vagyunk elfoglalva naphosszat. Itthonülők vagyunk. Nem igen van időnk hírlapokat olvasni.

* * *

Petőfit. A szászok közt sok jó hazafi volt. Velünk is harcolt nem egy szász fiatal a szabadságért. Huszárezredünknél is volt egy szász származású százados: Baltesz. Megsebesült Vízaknánál. Felgyógyulása után harcolt tovább. Imreh Sándor [jegyz.].

Balthész Frigyes (1812. Segesvár–?) a 2. Hannover-huszárezred Désen lévő raktárával csatlakozott a honvédsereghez 1848 októberében. December 11-től hadnagy a 15. Mátyás-huszárezredben, 1849. január 16-tól főhadnagy; február 4-én megsebesült Vízaknánál, március 22-től alszázados. (Bona 1988, 92.)

Lejegyeztem lelkiismeretesen mindazt, amit Balogh Dánielné asszonytól Petőfi Sándorról hallottam.

Van-e magyar kebel, s abban melegen érző szív, amelyet egy édesen fájó ugyan, de örömteljes érzet ne lengne át azon esetre, ha azon hely biztosan feltaláltatnék, ahol a Petőfi Sándor porai nyugosznak.

Balogh Dánielné, született Boda Mária igen értelmesen beszélte e történetkét. Emlékezőtehetsége meglepett, mert ő – mint állítá – sem azelőtt, sem azután nem járt többé a fehéregyházi határon és Segesvártt. Válaszai tehát jók, s azokat önként, minden útbaigazítás nélkül mondta el. Egy megjegyzése nem kis mértékben lepett meg. Azon kérdésemre ugyanis, hogy messze volt-e azon helytől a muszka generális emlékszobra? – azt válaszolta, hogy: „nem túlságosan messze, de nem is közel."

Tehát érts egy ágyúlövésnyi távolságot, tisztelt olvasóm. Az akkori ágyúkkal 1500-1600 lépésre lehetett biztosan lőni. Tehát a Szkarjatyin szobrától 1500-1600, legfönnebb 2000 lépésre kell keresni a Petőfi Sándor sírhelyét,[231] feltéve, hogy a Bem végzetes lövése után hátráltak is egy nehány száz lépést az orosz túlerő előtt.

Azt határozottan tudom, hogy Petőfi Sándor a hátrálásnak egy cseppet sem volt barátja. Láttam, hogy viselte magát a vízaknai véres csata alkalmával.

Ha Petőfi Sándor csak Fehéregyházáig is meghátrált volna a többi hátrálókkal együtt, lehetetlen, hogy azon hátrálók közül valaki ne látta volna őt.

Ott vérzett ő el tehát, közel azon helyhez, ahol a Bem ágyúja felállítva volt, s így valószínű, hogy ott is temettetett el.

Ki kellene e tárgyban kérdezni még Pálffy Mihály[232] gagyi birtokos urat s nejét, a néhai Miklósy Dániel volt honvédhadnagy vejét

[231] Ott esett ő el valószínűleg, kivont karddal védekezve, sűrű csapásokat osztva a megtámadókra… Imreh Sándor [jegyz.].

[232] Gagyi és tarcsafalvi *Pálffy Mihály* (1843. máj. 11. Tarcsafalva–?) marosvásárhelyi ügyvéd.

és nevelt leányát, ha talán az elhunyt honvédhadnagy gyakori beszélgetése folytán ez ügyről valami biztost mondhatnának.

Marosvásárhelytt, 1885. június 18.

Imreh Sándor

református főtanodai nyomdavezető."

Eddig terjed a másodszor idézett saját közleményem. E közlemény méltóságos Török Aurél budapesti egyetemi tanár úrnak volt szánva, de én ezt igénytelen csekély voltomnál fogva, mint egészen ismeretlen, restelltem közvetlenül beküldeni. Egy kolozsvári tudóst kértem meg annak felküldésére 1885. június 20-án. Hogy felküldte-e, nem tudom.

Megjegyzem végül, hogy Balogh Dániel volt bajtársam és neje, Boda Mária, élnek ma is (1887).

A Württemberg-huszárokról

Megígértem volt, hogy e derék bajtársakat ismertetni fogom.

A Württemberg-huszárezredből (volt császári-királyi gyakorlott lovasok) egy osztály, azaz két erős század 1849. február 9-én, a piski hídnál történt nagy ütközet folyama alatt érkezett Déva felől a Bem hadseregébe, s foglalt állást az ellenséggel szemben balszárnyunkon.

Nagy szükség is volt ott reájok, mert az ellenség ez oldalon háromszorta nagyobb erővel rendelkezett, mint mi. Mi, a Mátyás-huszárok is e szárnyon fedeztük ágyúinkat.

Amint a Württemberg-huszárok a csatavonalba megérkeztek – mint mikor a sasok az apróbb szárnyas állatok közé lecsapnak –, úgy meg lett zavarva a rend azonnal az ellenséges csapatok közt. Nem sokat hímeztek, hámoztak, hanem – be akarván magukat tisztességesen mutatni az ellenségnek – azonnal rohamra vették a dolgot. Parancsnokuk felszólította századparancsnokunkat is, Májert, hogy rohanjunk mi is velök az ellenség lovasságára. A tüzérek csak ágyúzzanak szakadatlanul – mondá –, nem fogja őket semmi veszély érni. Velük rohantunk tehát mi is a Sztrigy bal partján a svalizsérokra

(Chevaux-legers), akik rendetlenül hátráltak előttünk a Sztrigy folyó felé. Midőn azonban e rohamba a legjobban bele voltunk melegedve, balról egy berekbe elrejtőzött ellenséges gyalog zászlóalj mennydörgéshez hasonlóan sortüzelt reánk, mégpedig nagyon közelről. Visszafordultunk aztán, rendbe álltunk s folytattuk a csatát tovább. (Lásd a piski nagy ütközet leírását.)

A Württemberg-huszárok, mint 10-12, sőt 14 szolgálati éves, jól begyakorolt, kitűnőleg fegyverzett és fegyelmezett lovasok rémei lettek a piski csata után az ellenség lovasságának. Egytől egyig jól kifejlett, erőteljes szép magyar fiúk voltak, életkorra nézve 28-30-35 évesek. Szerettek jól élni – magyar ember szokása szerint –, de csak jó sült s szalonnafélével. Ez eledeleket erősen megpaprikázva fogyasztották, s hogy a jó bornak is nagy kedvelői voltak, alig kell mondanom, megitták ők a pálinkát is, de a bort többre becsülték.

Csata kezdete előtt – ha tehették – jól étkeztek, boroztak, avagy pálinkáztak. Nagy bajuszukat kikenték jól finom bajuszkenőccsel, ti. ágyúkeréksárral, egy jó adag bagót a markukban szakértően összegyúrva, behelyeztek illő helyre: a szájukba, s így ők, ha e munícióval magukat ellátták s lóra ültek, megnyílhattak előttük a pokol kapui is, mert az onnan kirohanó ördögöket is összeaprították volna.

Rohamok alkalmával egészen a lovuk serényéig hajoltak előre, s kardjukat egészen hátranyújtva tartották jobb kezökben, midőn aztán az ellenséget megközelítették, acélruganyossággal pattantak vissza nyeregülésökbe, s valamennyi kard egyszerre az ég felé emelkedett olyan cifra huszár-miatyánkok kíséretében, amilyeneket csak ritkán hallhat a földi halandó.

Öltönyeik a következő darabokból álltak: fekete mente és dolmány, kivarrva gazdagon fekete-sárga vitézkötéssel, fekete csákó forgóval, kék posztóból készült feszes magyar nadrág a szükséges zsinórzattal, és magyar csizma nagy taréjú sarkantyúval. Legfelső öltönyük ujj nélküli nagy fehér gallérköpenyeg volt, mely zivataros, esős időben nem csak a huszárt magát, de a lovát is betakarta. Fegyverzetök: görbe kard, karabély és egy pár pisztolyból állt. A csinos tarsoly (a huszár zsebe), mely F.1. jeggyel volt jelölve (Ferdinandus primus); a kardszíjra volt erősítve, mely hátul a bal

láb csizmaszárára leérvén, járás közben azt veregette. Tudni kellett ám azzal is járni, aki nem volt hozzászokva, mindegyre megbotlott benne. A gyakorlott huszár azonban tarsollyal is délcegen tudott járni.

Ezeket a huszárokat kellett csak táncolni látni. Midőn 15-20-an s még többen is járták a toborzót, még a magyarok istene is lemosolygott reájuk a magasból. A mostani magyar tánc nagyon eltérő az akkorihoz képest. Mostanság úgy táncolják a fiatalok a csárdást, mintha legalább is ezer porció hideglelés fészkelné be magát lábukba,[233] reszketve, rángatózva, és hiszik tisztán, hogy az úgy szép. A színpadokon még lehet látni néha igazi magyar táncot. Bényei Istvánné[234] asszony igen csinosan járta azt egy pár évvel ezelőtt férfiúnak öltözve. Jól járta továbbá Komlosy színigazgató és Nikó Lina[235] asszony is, utóbbi szintén férfiruhába öltözve. De áttérek megkezdett tárgyamra, mert most, csaknem 60 éves koromban nehezen tudnék táncoktatást adni.

* * *

A piski hídnál aratott győzelem után, dicső emlékű tábornokunk, Bem rendelete folytán Alvincen egynapi pihenőt tartottunk – mint már említettem – és arra igen nagy szükségünk is volt, hogy egy kissé rendbeszedjük magunkat.

E napon ebéd után, mely részemre egy darabka málé és egy kis szalonnából állt, szétnéztem, ha valahol egy pohár borhoz juthatnék. Nem sokáig kelle korcsma után tudakozódnom, mert az csaknem a szállásom szomszédságában volt, ahova azonnal be is fordultam. A korcsmában a borozó asztal mellett egy Württemberg-huszár búslakodott bekötött fejjel egy fél kupa bor mellett, aki, midőn megpillantott, így szólt hozzám:

[233] Tisztelet a kivételeknek. Imreh Sándor [jegyz.].

[234] *Bényei Istvánné Harmath Emma* (1843. júl. 17. Gyöngyös–1915. ápr. 30. Budapest) énekesnő.

[235] *Nikó Lina* (1853. ápr. 10. Kunszentmiklós–1905. júl. 26. Budapest) színésznő, a Vígszínház elismert komikája.

– Jer ide, testvír! Ülj le ide mellém, la, s igyál egy pohár bort; még az sem smakkol, ha egyedül vagyok.

Szót fogadtam; leültem a nagy bajuszú bajtárssal szembe, s kívánsága szerint, barátságosan koccintottam vele.

– Hová való vagy, testvír, mióta szogálsz? – kérdé.

– Erdélyi születésű vagyok – válaszolék – s a múlt nyár közepe óta szolgálok. Mi még fiatal huszárok vagyunk ám – folytatám – s a lovaink is csaknem tanulatlanok; e szerint magukkal teljességgel nem versenyezhetünk, bajtárs!

– Nem tesz az semmit, testvír, aki angyala van! Majd ha tizennígy esztendeig pucolod a risztungot[236] mint ín, akkor, tudom, belüled is olyan huszárgyerek lesz, mint a szentsíges atyaúristen angyala, la! Igyál már, na! Ejnye ni, már üres az üveg!

– Korcsmáros! Hozzon bort! – kiálték.

– De testvír, látom ín már a szemedből és a tempódból, hogy jó huszár lesz belüled! Igyál már, nó! Hej testvír – folytatá a bajtárs –, most könnyebben válhatik huszárrá a magyar gyerek, mint rígen, mert most a csatamezőn puskaporfüst és golyófütyülés mellett tartatik az egzercírozás.[237] De igyál már, nó! Aki angyala van!

– Tegnapelőtt a piski hídnál kapta a sebet, úgy-e bajtárs? – kérdém.

– Igen, testvír – válaszolt a bajtárs, – tudod mikor azok a cserepárok[238] (bugyogós német gyalogok) a berekből reánk tüzeltek, egy golyó megsúrolta gyengín a fejem bőrit, de azért kutyabajom már, testvír. Holnap nem leszek többé maródi. Igyál testvír, aki lelke van! Ni, már megint üres az icce!

– Korcsmáros, bort ide! – kiálték.

– Hát testvír, a kardot tudod-e jól forgatni? – kérdé a Württemberg-huszár. – Mert hej, aki angyala van, nekünk, huszároknak az ám a professziónk. Igyál már, nó!

– Még egyéves huszár sem vagyok, bajtárs – válaszolék –, de azért

[236] Felszerelés (Rüstung, német).

[237] Gyakorlat (Egzerzieren, német).

[238] Az osztrák örökös tartományokban sorozott gyalogosok gúnyneve, akik egykor fehér nadrágjaikon fekete lábszárvédőt viseltek. Ekkor már elavult fogalom.

a kardot csak meg tudom forgatni. Tanultam ám vívni is ily rövid idő alatt.

– Igen ám, megtanultad a hatvágást, úgy-e testvír? – szólt a Württemberg-huszár. – Jaj testvír, az a hatvágás olyan forma gyakorlat, mint amikor az egy íves kicsiny porontyot olyan taszigálható kerek szíkbe helyezik la, hogy járni tanujjík. Igyál már nó testvír! Az a hatvágás – folytatá – csak arra való, hogy a kézcsukló mindenfelí könnyen hajojjík. Hanem hát tanultátok-e a csalfa vágást, meg a komisz vágást?

– Azt sem tudom mi fán terem az, bajtárs – válaszolék.

– Úgy-e nem! No gondoltam – szólt a Württemberg-huszár, bajuszát megcsavarintva. – Jaj testvír, azokra a vágásokra nem tanít ám bennünket sem a regula,[239] azokra egymást tanítjuk, csak úgy titokban, mert hej nagy hasznát vesszük mi azoknak. Tígedet is megtanítlak, testvír, azokra, mindjárt, ha ugyan hamarosan megtanulod. Ej, aki angyala van, de igyál már nó!

– Iszom, bajtárs – szólék. (Pedig én már csak nyalogattam a bort.)

– Mindjárt megmutatom, testvír, azokat a vágásokat, de künn az udvaron, mert ebben a törpe, kicsiny szobában nem lehet ám karddal vívni. Korcsmárosné! – kiáltott a Württemberg-huszár. – Agyík csak ide egy lepedőt, vagy pedig egy nagy keszkenőt la! Mindjárt visszaadom!

– A manóba, bajtárs – szólék –, talán csak nem akar lepedőbe vagy keszkenőbe takarni, mint a pólyás gyermeket.

– Ne fílj, testvír, mindjárt megmutatom ín, mire szüksíges az, la! – válaszolt a Württemberg-huszár. – Jer csak ki az udvarra.

Kimentünk.

– No testvír – szólt a Württemberg-huszár –, jer csak ide, hadd tekerem ezt a lepedőt a nyakad körül, mert nem akarlak ín megvágni, testvír, csak tanítni akarlak.

A lepedővel aztán a nyakamat körülkötötte.

– Szükségtelen volt ez bajtárs – szólék. – Nem hiszem, hogy a

[239] Itt: katonai szabályzat (latinból).

kardjával hozzám érhessen. Kifogom a vágásait, mert tanultam ám én is vívni.

– Igen?! No jó! – szólt a Württemberg-huszár. – Vond ki csak a kardodat s védd nyakadat bal felül, hadd lássam, mikípp nem fírek ín a kardommal hozzád, testvír.

Vívállásba helyeztem magamat, kardomat, szokás szerint, a fejemet fedezni, feltartottam, s Württemberg-huszár bajtársnak élesen a szeme közé néztem folyton. Meglehetős jártassággal védtem magamat, egy-egy lépést hátrálva és ismét előbbre haladva, a kardcsapásokat egymás után fogva ki, s már-már örvendtem a diadalnak, midőn a Württemberg-huszár a lábával nagyot toppantott, s kardja balfelől a nyakamon nyugovék, miközben jóízűen nevetett nagy bajusza alól.

– Próbáljuk meg még egyszer, bajtárs – mondám.

– Jól van, testvír – válaszolt a Württemberg-huszár –, akár tízszer is. De most nem fárasztalak olyan hosszasan, hamar le foglak vágni. Védd magad!

Megkezdődött tehát köztünk ismét a harc, mely alatt minden erőmet arra kívántam fordítni, hogy a nyakamat balról megvédjem. Hasztalan, akárhogy védtem azt, a Württemberg-huszár kardja ismét csak a nyakamra surrant.

– Ez volt a komiszvágás, testvír – szólt a Württemberg-huszár –, de hátra van még a csalfavágás. Ezt legjobban lóháton lehetne megmutatni. Azonban így gyalogosan is megmutatom. Kípzeld csak, hogy ellensíg vagyok s atakírozok[240] reád lóháton; a kardomat így ni, szúrásra tartom, de jól vigyázz, testvír! A kardomat kiparírozd, különben keresztülszúrlak.

– Na már attól nem félek, bajtárs – válaszolék. – Jöjjön csak bátran s szúrjon, mert fogadom, félrecsapom a kardját.

– Meglátjuk, testvír – szólt a Württemberg-huszár nevetve. – Nézd csak, ín 10-12 lépésre távozom s úgy rohanok reád, szúrásra tartott karddal. No hát vidd magadat.

Ezzel a Württemberg-huszár gyors léptekkel rohant reám, hogy

[240] Rohamozok (attackieren, német).

keresztülszúrjon; midőn azonban előmbe ért és szúrni akart, én kardommal a szúrás veszélyétől magamat megvédendő, erősen lecsaptam jobbra, hogy az ő kardját a szúrás irányából félreüssem, de nagyon csalatkoztam, amidőn azt hittem, hogy a kardját ütöm félre, csak a puszta levegőben kanyarítottam egyet, míg a Württemberg-huszár kardja ismét a nyakamat érintette balról.

Hogy a tisztelt olvasónak e huszár bravour-vágásról fogalma legyen, elmondom röviden, hogy Württemberg-huszár bajtársam azáltal szedett reá, hogy ő csak színleg szúrt, s midőn én a kardját félre akartam csapni, ő visszarántván kardját s villámgyorsasággal intézett vágást balról a nyakamra.

– Hagyjunk fel, testvír, a gyakorlattal s menjünk be a kocsmába, mert borunk meghűlt eddig – szólt a Württemberg-huszár.

Bementünk s ismét a borosasztal mellett foglaltunk helyet.

– Miképp viheti e vágásokat oly gyorsan végbe, bajtárs? – kérdém –, hogy szándéka észrevehetetlen. Pedig ugyancsak a szeme közé néztem.

– Ez a mestervágás a mi titkunk – válaszolt a Württemberg-huszár –, és ismeretlen az ellensíg előtt is, mert amidőn annak nyitjára reá jönne, már az atyaúristenhez a mennyországba vándorolt. Nagyon ritka eset az, testvír, hogy az ellensíg e vágások elől megmenekülni tudjon. Hosszas gyakorlattal lehet ezeket csak megtanulni. Megtanulnátok ti is, csak lennítek sokáig a mi közelünkben. De igyál, testvír, aki angyala van ennek a subickos[241] világnak. Már megint fogytán van az icce, la!

Alig ürítettünk még egy pohár bort, testvéries egyetértéssel, midőn az utcán trombitaszó harsant meg.

– Az én skadronomat[242] hívják össze parancsra, testvír – szólt a Württemberg-huszár. – Ismerem a trombitásunkat a fúvásáról, csak itt közel van az alarmirungsplatzunk,[243] elmegyek, hogy hallgassam meg, mi lesz a befehl.[244]

[241] Suviksz: cipőpaszta, itt pejoratív jelentéssel (Schuhwichse, német).
[242] Lovasszázad (Schwadron, német).
[243] Gyülekező tér (Alarmierungsplatz, német).
[244] Parancs (Befehl, német).

Kifizettem aztán a bort, melynek ára félkupánként egy susták[245] volt, és elbúcsúztam derék Württemberg-huszár bajtársamtól, akivel találkoztam még nem egyszer azután is. Siettem én is – huszárszokás szerint – a lovam mellé.

* * *

1849. február hó 16-án gyakorlatot tartottak a Württemberg-huszárok Medgyes mellett künn a szabadban. A kommandószó[246] náluk még németül ment. Németül kommendírozták őket, de azért igazi magyar érzéssel szerették a hazát.

És amint javában folyt a gyakorlat, a kanyarodások, egyenes és rézsutos arcvonalban való előmenések, kettős rendekből négyesbe fel s négyesekből kettősbe való lefejlődések stb., az egyik közhuszár hangosan felkiált s figyelmezteti az osztályparancsnokot egy csapat svalizsérre, mely egész nyugalommal közeledett a város felé.

Valamennyien azon irányba tekintettek, mert a huszárnak igaza volt. A svalizsérok egy tiszt vezetése alatt csakugyan közeledtek, sisakjuk fényes rezén megtörtek a nap sugarai.

Württemberg-huszár és svalizsérek egymással szemben, azon időben, s nem forgatni, suhogtatni a kardot, még gondolatnak is merészség volt. Valamennyi Württemberg-huszárnak elkezdett rángatózni hol a jobb, hol a bal felőli bajusza, s haragos ránc képződött valamennyinek a homlokán. Zúgtak, békétlenkedtek, hogy hát anyámasszony-huszároknak tekintik s nem is respektálják őket a gyűlölt svalizsérok, hogy ily közel merészkednek jőni, s pedig az egész csapat alig képez egy jó félszázadot.

A Württemberg-huszártisztek úgy vélekedtek, hogy azok alighanem tévednek, azt hiszik – mondának –, hogy az ellenséges hadsereg Medgyesen tartózkodik, s bennünket is az ellenséghez tartozóknak tekintenek, azért jőnek olyan bátran. Na, megtanítjuk őket azonnal huszár-ismeretre.

[245] A susták a székelyeknél 2 garast, vagyis 6 krajcárt jelentett.
[246] Vezényszó, vezénylés (Kommando, illetve kommandieren, német).

Tehát gyorsabban, mint gondolnók, az osztályparancsnok,[247] – kinek nevére nem emlékszem – harcrendbe állítja a Württemberg-huszárok osztályát a svalizsérokkal szemben.

– Fiúk! – kiáltott a huszárokhoz – Elfogjuk, levágjuk, összeaprítjuk azonnal azokat a svalizsérokat! Életben egy sem maradhat! Értitek? Előre! Utánam! Marsch!

Megindultak tehát a svalizsérokkal szembe, elébb csak lassú léptekkel, azután ügetve, végre rajta! rajta! rohammal. Mindenik huszár már előre kinézte magának svalizsér áldozatát – azaz hármannégyen is egyet –, akit most azonnal össze fognak aprítani.

Midőn a svalizsérokat vezető, aranyos sisakos tiszt a huszárok szándékát észrevette, kikapta hamarjában a zsebkendőjét, s azt ugyancsak rázta annak jeléül, hogy hagyjanak fel a huszárok a rohammal.

Késő volt már. A keszkenőrázást a huszárok, úgy lehet, észre sem vették roham közben. De különben is, ki tudná megfékezni a háborgó tengert, s ki tudná a Württemberg-huszárokat rohamukban feltartóztatni?

A svalizsérok parancsnoka, látván a kikerülhetetlen veszélyt, gyorsan leszálljt vezényelt lovas csapatának, s eszerint, midőn a huszárok felbőszülve odaérkeztek, valamennyi svalizsér a földön állt, lova mellett, hüvelybe rejtett kardddal.

Kimondhatlan bosszúság volt ez a huszárokra nézve, kik ott álltak valamennyien ég felé emelt karddal, ily cudarul rászedve, de egy fityinget sem vághattak, miután a gyűlölt svalizsérok nem védték magukat. A reguláris katona pedig tudja jól, hogy mi a regula. Ha az ellenség nem ellenkezik s fegyverét nem használja: bántani nem szabad, legfönnebb a fegyverek átadását lehet követelni.

E percben azonban egy igen különös és meglepő fordulat állt be.

[247] Szentimrei és gotsithi *Károlyi Miksa* (1816. Pinc–1890. Pinc) alszázados a cs. kir. 6. Württemberg-huszárezredben. 1848 augusztusától a bánsági szerb felkelők ellen harcolt, november 25-től őrnagy, osztályparancsnok, később alezredes, megkapta a katonai érdemrend 3., majd Bem bánsági hadjáratában dandárparancsnokként a 2. fokozatát. Augusztusban a kolozsvári hadosztállyal Zsibónál kapitulált. Kétéves várfogsága után bírtokán gazdálkodott. (Bona 2000, 429–430.)

A svalizsérok parancsnoka ugyanis, ki lován maradt, a Württemberg-huszárok parancsnokának egy levelet mutatván fel, s így szólt, tiszta magyarsággal:

– Szűnjék meg nemes haragod, vitéz bajtárs! Nézd, kik vagyunk.

A Württemberg-huszárok parancsnoka beletekintett közelről a levélbe, s visszahökkent, aztán ismét előre hajolt s beletekintett még jobban, mintha nem hitt volna szemeinek, s midőn a valóságról meggyőződött, így kiáltott huszárjaihoz:

– Kardot rejts! Egy svalizsérnak se történjen bántódása, halálbüntetés terhe alatt! Értik kendtek?!

A huszárok engedelmeskedtek s csudálattal vegyült néma komolysággal tekintettek egymásra.

Ekkor a Württemberg-huszárok parancsnoka visszafordult az aranyos sisakos svalizsér parancsnokhoz, azzal kezet szorított, sőt a nyeregből áthajolt, megölelte s megcsókolta.

A Württemberg-huszárok ezt látva, most már igazán nem tudták hányadán vannak.

– Megbocsáss, bajtárs, lelkem – szólt a Württemberg-huszárok parancsnoka –, ezerszer bocsáss meg, mert én erről mit sem tudtam. Az öreg apó minket nem értesített jöveteletekről.

– Sajnálom – szólt a svalizsérok parancsnoka –, de így van.

– Bajtársak! – kiáltott a huszárok parancsnoka huszárjaihoz. – Ez a svalizsércsapat, amelyet mi akkora tűzzel és haraggal rohantunk meg, nem az ellenséghez, hanem mihozzánk tartozik. Ezek olasz lovasok, az úgynevezett Kress-svalizsérok, kik már rég, még a múlt évben átálltak hozzánk, s a magyar alkotmányra megesküdtek, hogy a szabadságért utolsó csepp vérükig küzdjenek. Íme, bemutatom nektek parancsnokukat: Peretzi[248] vitéz alezredes urat, ki éppen Bem tábornok parancsa folytán jön lovas csapatával, hogy csatlakozzék a magyar főhadsereghez.

[248] Peretzi, volt alezredes, a Bem hadseregének egyik derék és vitéz dandárparancsnoka, Kolozsvártt halt meg 1863- vagy 64-ben. A Felek tetején a szekerét a lovak elkapván, ő kibukott a szekérből, de szerencsétlenül éppen a fejére esett, s szörnyethalt. Imreh Sándor [jegyz.].

Valójában ekkor még csak őrnagy.

Ezen bemutatásra a huszárok homlokain elsimultak e redők, s lett egetrázó éljenzés, kézszorítás és bocsánatkérés. Sokan leszökdöstek lovaikról, s kezet szorítottak s összeölelkeztek, s így kiáltottak fel:

– E viva fratelli nostri Italiani!

– E viva fratelli nostri ungaresi! E viva Ungaria! E viva liberta! – kiáltották az olaszok.

Aztán előkerültek a boros, pálinkás butykók, s elő a mindenféle elemózsiák, amikkel csak a lovasok rendelkeztek, s megtörtént ott künn a szabad ég alatt azon fraternizálás, amelyre Árpád ősapánk is gyönyörrel tekinthetett le a magasból.

Egy izmos őrmester a Württemberg-huszároktól, ki sorra szorított kezet nem csak az olasz lovas altisztekkel, de a közvitézekkel is, így szólt hozzájok tréfásan:

– Már megbocsássatok, bajtársak, hogy egy kicsit, na de csak egy kicsit össze akartunk benneteket aprítani. Más bajotok nem történt volna teljességgel.

– De vettük ám észre a jó szándékot – válaszolának amazok –, már mégiscsak jobb, hogy e jó szándék elmaradt.

Megjegyzem, hogy a Kress-lovasok, akikkel később mi is megismerkedtünk, valamennyien tudtak valamit magyarul. Voltak köztük olyanok is, akik éppen tisztán beszélték nyelvünket, hiszen Magyarországon állomásoztak hosszasan.

Bevonultak aztán a városba, az olasz lovasok elöl, a W.-huszárok utánuk. Bem tábornok szállása előtt rendbe álltak, a parancsnokok felmentek a csaknem komollyá vált eseményt jelenteni.

Bem nagyon meg volt lepetve és így szólt:

– Erre nem is gondoltam. De nem is érkezem még az öltönyfélékről is gondoskodni. És csakugyan éppen olyan öltönyt viselnek az olasz lovasok, mint az ellenség lovasai? – kérdé Bem.

– Hajszálra, tábornok úr – válaszolt a huszárok parancsnoka. – Tekintsen Peretzi alezredes úrra, tábornok úr.

– Úgy van, úgy van – szólt Bem Peretzi alezredesre tekintve. – De hogyan is lehetne ezen a bajon hamarjában segíteni, mert nem szeretném, hogy e lovasok az öltöny hasonlatossága miatt a trójaiak sorsára jussanak csatázás közben.

– Segítek én, tábornok úr, még ma és azonnal – szólt gróf

Bethlen Gergely alezredesünk, ki valami ügyben éppen jelen volt a tábornoknál.

– Helyes, igen helyes. De hogyan? – kérdé Bem.

– Úgy, tábornok úr – válaszolt gróf Bethlen Gergely alezredes –, hogy az olasz lovasok köpenyeit kicseréltetem huszárjaim köpenyével. Az én huszárjaim fehér köpenyeggel is meg lesznek különböztetve a svalizséroktól, mivel forgóval ellátott csákót viselnek. Úgy a svalizsérokra nézve is nagy megkülönböztető jel lesz a sötétszürke köpenyeg; ha ti. ebbe a cserébe a tábornok úr is beleegyezik.

– Igen helyes, igen helyes az indítvány, beleegyezem – szólt Bem.

És a csere még azon nap megtörtént, aminek következtében mi, Mátyás-huszárok, megtarkultunk, lévén egy részünknek fehér, a más résznek pedig sötétszürke köpenyege.

Az olasz svalizsérok parancsnoka, Peretzi aztán dandárparancsnokká neveztetett ki Bem által, aki győzelemről győzelemre vezette hadosztályát, és folyton azon aranyos svalizsérsisakot vagyis föveget viselte. Az olasz közlovasok is egész lelkesedéssel harcoltak a magyar szabadságért a végpercekig. Náluk is megmaradt a svalizsérföveg.

Ki volt hát az a Nagy Pista?

Megígértem volt, hogy Nagy Pistát is ismertetni fogom.

Az erdélyi magyar hadseregnek egy Bemje és egy Nagy Pistája volt a szabadságharc ideje alatt.

Nagy Pista a kolozsvári híres 11-ik zászlóaljban szolgált, elébb mint őrmester. A szabadságharc kezdete előtt színész volt.

Jó kedve volt Nagy Pistának mindig. Ahol ő megfordult, ott a bú vagy bánat nem fészkelhette be magát soha. Aztán az igazat megvallva, Nagy Pista is szerette nagyon azt a nedvet, amely a jókedvet előidézi, s amelynek bor a neve. Iddogált ő folyton az ő kedves gyermekeivel. Így nevezte fiatal honvéd bajtársait.

A boritallal azonban Nagy Pista mindig csak a jókedv fokozatáig vitte. Kötelességét tehát minden időben készséggel, pontossággal és jókedvvel teljesítette.

Ismerte Nagy Pistát az egész hadserege Bemnek.

Minket, lovasokat, valahányszor velünk találkozott, így köszöntött: „Szervusztok, bakák! Nyallak, aki morgótok van!”

Ha csatára került a sor, Nagy Pista mindig elöl járt és biztatta, bátorította fiatal bajtársait, mondván:

– Utánam, gyermekeim! Nyallak, mindjárt megfutamodik a nímet, aki áldója van!

Őtet tehát még a csata folyama alatt sem hagyta el jókedve soha, de bátorsága sem.

Úgy állt a golyózápor előtt, éppen mint Bem.

A kulacs mindig az oldalán lógott, s ha az megürült, gondoskodott ő arról, hogy az ismét megteljék. Kulacsának tartalma pedig nagyon gyakran kiapadt, miután ő mindenkit megkínált borával, akivel csak találkozott, mondván:

– Igyál, bajtárs, egy kortyot, de csak egy kortyot, hogy jusson másnak is, nyallak.

Nem telt egyetlen nap is, hogy ő poharat, jobban mondva kulacsot ne emelt volna az ő kedves kollégájára, vitéz bajtársára: Bemre. Így nevezte ő az ősz vezért.

Midőn beszélt vagy tréfált, akkorát hahotázott, hogy az messzire elhallatszott. Ha el voltunk szállásolva, a Nagy Pista hahotája kihallatszott az utcára. Megtörtént nem egyszer, hogy midőn keresték mint őrmestert, a hahotája után találtak reá.

A tiszteket csaknem egyig tegezte. Gróf Bethlen Gergely alezredes szeretett vele mókázni nagyon.

Egy alkalommal szerencsés lehettem Nagy Pistával egy helyre szállásoltatni el Medgyesen. Volt borozás, volt jókedv. Én persze folyton baka voltam Pista bácsinak.

Soká maradtunk fenn s borozgatás közben az apró biblia is előkerült, bár az nagyon tiltva volt. Csak ártatlan sájn krajcárba játsztuk a ferblit.[249] Akinek nem volt pénze, annak adott Pista bácsi egy nehány garast, csak hogy játszhassék.

[249] A német Farbe „szín” szóból származó kártyajáték; 32 lapos magyar kártyával 2–7 játékos játszhatja. Magyarországon az 1830-as években jelent meg, rendkívül népszerű lett; uradalmak úsztak el rajta.

Midőn aztán az éjszakába jól bementünk, így szólt Nagy Pista szász házigazdánkhoz:

– Lefekszem, gazduram, de amidőn szomjas leszek, ébresszen fel s kínáljon meg borral, érti?

A szász atyafi bámulva nézett Nagy Pistára s így válaszolt:

– De kérem, vitéz őrmester, hogyan tudhassam én meg azt, hogy mikor lesz ön szomjas, hogy felébresszem s megkínáljam borral.

– Ne aggódjék azon, gazduram – szólt Nagy Pista. – Felébreszthet, amikor csak tetszik. Én a bort mindig megiszom.

Nagy Pista nem kerülhette ki ősz tábornokunk, Bem figyelmét sem. Úgy lehet, szemmel tartotta őt az öreg, nem egy csata folyama alatt.

A medgyesi csata alkalmával, ti. a második napin, így szólt Bem Nagy Pistához, látva vitéz magatartását s hősies küzdelmét:

– Őrmester, ön, mint tapasztalom, nagyon tréfás ember; de az nem tesz semmit, bátor ember ön! Ez a fődolog s éppen ezért kinevezem önt hadnagynak.

Nagy Pista elsápadva nézett a tábornokra.

– Nos, mi a baj? – kérdé Bem.

– Köszönöm tábornok úr szíves jóindulatát – szólt Nagy Pista elkomolyodva –, nem akarok én hadnagy lenni. Szeretnék megmaradni mint őrmester az én kedves gyermekeim közt. Velök szeretek én étkezni és iddogálni. Ne tépjen ki engemet közülök, vitéz tábornok úr.

Bem csudálkozva nézett Nagy Pistára, s kíséretéhez azon megjegyzést tette, hogy ez az ember a ritkaságok közé tartozik, ilyen emberrel még nem volt dolga, s egy kis szünet után így szólt ismét Nagy Pistához:

– Az előléptetés által nem lesz önnek megtiltva, hogy kedves gyermekei, bajtársai közt ne lehessen tovább is! Tehát a mai naptól kezdve hadnagy lesz, érti!

– Már úgy nem mondok ellent, tábornok úr – szólt Nagy Pista –, ha az én kedves gyermekeim közt maradhatok ezután is, és fizetésemet velök megihatom.

– Jól van – szólt Bem. – Igya meg hát fizetését a kedves gyermekeivel.

Nagy Pista volt tehát az egyetlen altiszt az erdélyi hadseregnél, akit Bem csata folyama alatt olyannyira kitüntetett.

Ezután volt még csak jókedve Nagy Pistának.

– Jertek ide gyermekeim, nyallak – szólt Nagy Pista Segesváron fiatal bajtársaihoz. – Mondok nektek valamit, aki morgótok van!

A jó fiúk körülvették Nagy Pistát, s kiáltották: „Halljuk, halljuk Pista bácsit!"

– Kedves bajtársak! – szólt Nagy Pista. – Olyan boldog vagyok, nyallak titeket, hogy nem cserélnék még a kínai császárral sem, aki morgótok van. Bem hadnagyot faragott belőlem, de azért én ezután is folyton köztetek leszek s a ti Pista bácsitok maradok. Ezt a kívánságomat Bem bajtárs engedte meg saját kérelmemre. Pista bácsitok leszek ezután is.

– Éljen Nagy Pista hadnagy úr! Éljen Pista bácsi! – kiáltának a fiatal bajtársak.

Nagy Pista bizonyára csak Nagy Pista lett volna bármelyik zászlóaljban is. A kolozsvári dicső emlékű 11-ik önkéntes zászlóalj iránti határtalan vonzalma, szeretete azonban, úgy hiszem, világosan meg van fejtve, ha megemlítem, hogy azon zászlóalj a kolozsvári három főiskolai és az ugyanoda való kereskedő fiatalságból volt megalakulva. Az erdélyi fiatalság virága összpontosult e zászlóaljban.

Később a szabadságharc végnapjai felé főhadnaggyá lett előléptetve Nagy Pista, de azért az ő kedves gyermekeit akkor sem hagyta el, köztük volt ő mindig. Pista bácsinak szólították őt azután is a fiatal bajtársak.

* * *

A szabadságharc szomorú lezajlása után ismét az elébbi pályára lépett. Színész lett Nagy Pista. Kezdetben régi jókedve egy kissé megcsökkent volt, de aztán lassan, lassan, megnyugodva a helyzet változhatlanságán, ismét csak megjött az; főképp borozgatás közben fel-felcsillámlott a maga teljes jókedve, s egész lelkesedéssel beszélt környezetéhez az 1848–49-ik évi dicső eseményekről. Olykor kellett csak hallani Nagy Pistát, amidőn egy-egy harci jelenetet

elbeszélt, amidőn szemei ragyogtak az örömtől, éppen mintha benne lett volna azon jelenetben.

Egy alkalommal azonban nagyon megjárta Nagy Pista.

Még a Bach-korszak[250] vége felé Erdély egyik városkájában sokan lévén egy vendéglőben összegyűlve, s folyt nagyban a borozás. Nagy Pista a maga virágos jókedvében körültekintett s miután meggyőződött afelől, hogy mind 18 próbás magyar emberek közt van, egy harci jelenetet beszélt el egész lelkesedéssel, amint következik:

– Folyt a csata a piski hídnál borzasztóan, véresen, az ágyúk dörögtek hatalmasan. Veszélyes helyen álltunk nagyon! Az ellenség golyózáport szórt reánk, de azért álltunk, mint a kőszikla egy helyen, s mi is szórtuk vissza a golyókat. Nem hagytuk magunkat, aki angyala van! Egyszer csak jön velünk szembe egy cserepár batalion[251] szuronyrohamra. Szembe mentünk mi is vele ugyancsak szuronyt szegezve. Kiáltottam a fiatal bajtársaknak: hogy csak bátran előre, ne hagyják magukat! De nem is csalódtam – folytatá Nagy Pista egész lelkesedéssel –, mert a fiatal bajtársak kitűnően viselték magukat. S hallgassanak csak ide, mi történt, amidőn az ellenséggel összecsaptunk: egy ellenséges cserepár tisztnek megfájdult volt nagyon a foga a mi zászlónkra, s azt minden áron el akarta venni.

A tiszt megragadta a zászlónkat a bal kezével, jobb kezében a kardot tartotta, s zászlótartónkat leszúrni akarta, de az meg a kardot ragadta meg egyik kezével s úgy dulakodtak, s taszigálták egymást előre és hátra. Amidőn ezt én észrevettem, oda sirültem[252] gyorsan, s olyat húztam annak az ellenséges tisztnek a hátára egyet banganétos[253] fegyveremmel, hogy tudom, nem feledi el azt soha!

[250] Bach-korszak: Magyarországon Alexander von Bach (1813–1893), osztrák abszolutista belügyminiszterről elnevezett, 1850-től 1859-ig tartó időszak.

[251] Cserepár batalion: bugyogót viselő német zászlóalj a Sivkovich-ezredből. Imreh Sándor [jegyz.].

Zászlóalj (Bataillon, német).

[252] A székelyeknél: gyorsan fordul.

[253] Helyesen: panganétos; ami a szurony általánosan használt magyar neve volt a 19. század elejéig.

De sőt a magyarok istenét is gyakran meg fogja emlegetni, aki angyala van! Mert aztán meg is hátráltak.

Ezeket elmondva Nagy Pista nagyot hahotázott s körültekintett a borozókon; kereste a hatást.

Megéljenezték, természetesen. Voltak olyanok, akik hinni akarták az esetet, de voltak olyanok is, akik hosszú képpel, nagyon kételkedve tekintettek – egy kissé gúnyosan mosolyogva – Nagy Pistára.

Eközben egy szögletbe helyezett asztalka mellől feláll egy magas termetű, nagyon sovány úriember, s lassú léptekkel közeledik Nagy Pistához és hozzá így szól:

– Tehát ön csakugyan jelen volt a piski csatában, s azt a bravour tettet ön vitte véghez?

Nagy Pista, mint kicsi zömök termetű ember, éles szemekkel nézett fel az ismeretlen úriemberre, s önérzetében mintegy megsértve érezve magát, így válaszolt:

– Igen, uram! Jelen voltam! S azt a tettet véghez is vittem! Ezt becsületemre állítom! Nem szeretek hazudni azon eseményekről! Inkább hallgatok! Érti?!

– Ne tüzeljen olyan nagyon, uram – szólt csendes mérséklettel az a magas termetű úriember –, s becsületére se hivatkozzék olyan nagyon. Az teljesen szükségtelen, miután az az ellenséges tiszt, akinek ön hátára húzott: én vagyok. Hősies tettét tehát én is igazolom.

Nagy Pista ezen nyilatkozatra egészen kővé válva állt azon úriember előtt, s látszott rajta nagyon, miszerint afelett tusakodik, hogy mit feleljen. Végre is így szólt, vállait felhúzva:

– Megbocsásson, uram, de igazán, nem akaratból tettem, csak úgy véletlenségből történt.

Erre a komikus jelenetre a borozók a fuldoklásig kezdtek nevetni, megrohanták Nagy Pistát, vállukra emelték s úgy éljenezték, miután most már meg voltak győződve afelől, hogy igazat állított.

A volt ellenséges tiszt pedig a vállára ütve, így szólt hozzá mosolyogva:

– Soha ne kérjen bocsánatot, uram! Ön mint bátor katona a kötelességét teljesítette. De én sem voltam ám gyáva! Ide a jobbját, hadd szorítsam meg! Így ni! És most igyunk meg egy pohár bort barátságosan. Én ausztriai születésű vagyok. Akkor hadnagy voltam

a Sivkovich-gyalogezredben. Most nyugalmazott százados vagyok. Megszerettem Erdélyt, azért tartózkodom itt. Erdélyben tanultam meg a magyar nyelvet is, úgy ahogy. No hát, koccintsunk!

És az egykoron két halálos ellenség barátságos szeretettel töltött el egy jó estét.

A nyugalmazott százados másnap továbbutazott.

Nagy Pistát sokáig nevették, de annál inkább becsülték a nagyenyedi polgárok.

* * *

A szabadságharc után egyszer láttam csak Nagy Pistát. Tordán találkoztam vele egy vendéglőben 1868 augusztus havában. A Nagy Mihály[254] színigazgató társulatánál volt. Utaztak keresztül Tordán. Bor mellett találtam akkor is.

Én megismertem őtet, de ő nem ismert meg engemet.

Üdvözöltem tehát, s mondám, hogy ismerem rég, még a szabadságharc korszakából.

Nagy Pista kételkedve tekintett reám.

Említeni kezdtem aztán szokásait, tetteit; igen a csatákat, amelyekben részt vett. Emlékeztettem arra az esetre is, amidőn egy alkalommal egy egész rendbeli oláh papi (világi) öltönyre tett volt szert, azt magára vette, fejére magas tetejű kalapot tett s úgy sétált el a csapat előtt. Említetettem szójárását stb.

Nagy Pista felugrott az asztal mellől, s kitörő örömmel így szólt hozzám:

– Ne mond tovább! Ne mond tovább! Nyallak, aki morgód van! Ott voltál! Most már hiszem, hogy ott voltál! Korcsmáros, bort ide! – kiáltott Nagy Pista. – Hadd iszom ezzel a Bem-fiókával egy pár pohár bort kedvemre.

Kedélyesen poharaztunk aztán egy pár óráig. Beszélgetésünk tárgyai kizárólagosan a szabadságharci események voltak. Bámult

[254] Polereczki *Nagy Mihály* (1826. Kolozsvár–1879. nov. 4. Baja) nemzetőr, majd honvéd főhadnagy a 133. zászlóaljban. Később színész, vándortársulati igazgató Tordán. (Bona1998, II. köt. 555.)

nagyon, hogy olyan tisztán emlékszem vissza az 1848–49-ki eseményekre.

Elbúcsúztunk aztán barátságosan egymástól. Kolozsvárról jöttem akkor haza Marosvásárhelyre.

* * *

Egy év elteltével, 1869. szeptember 17-én, jókor reggel, nagyon betegen vánszorgott be Nagy Pista Marosvásárhelyre valamelyik közeli kisvárosban állomásozó szintársulattól. A városi tanácsház előtti padon foglalt helyet.

Nem ismerte őtet senki.

Soká várakozott, míg végre jött Cseh Zsigmond[255] városi alkapitány, aki midőn Nagy Pistát megpillantotta, így kiáltott fel:

– Szervusz, Pista! Hát te mit keressz itt?

Cseh Zsiga után nyomban jött Petelei János[256] városi tanácsos, s midőn Nagy Pistát megpillantja, ő is így kiált fel:

– Szervusz, Pista! Hát te mit keressz itt?

Nagy Pista szomorúan, bágyadt szemekkel tekintett fel a két ismerősre, aztán egy kis cókmókot vett elő tarisznyájából, azt felbontotta, s abból egy pisztolyt vett elő, aztán alig hallhatólag így szólt:

– Mutassatok egy kis helyet számomra a helyi temetőben, ahol főbelőjem magamat, s ott temessetek is el.

– Az ördögbe, Pista! – szólt Cseh Zsigmond. – Csak nem ment el az eszed, hogy így beszélsz! S a pisztolyt kikapta a kezéből.

– Beteg vagy, úgy-e Pista? – kérdezte Petelei János.

– Igen – szólt Nagy Pista susogva. – Oda vagyok. Sohasem lesz többé ember belőlem. Elpusztulok.

– Ne hidd, Pista – szólt Cseh Zs. és Petelei. – Jobban leszel. Jer, eszel egy kis meleg levest, aztán behelyezünk az országos kórházba. Jobban léssz, Pista! Ne búsulj!

[255] Alsócsernátoni *Cseh Zsigmond* (1819–1880. dec. 6. Marosvásárhely) városi rendőralkapitány. (GYJ)

[256] *Petelei János* (1816–1886. jan. 8. Marosvásárhely) főhadnagy a Mátyás-huszárezredben, majd marosvásárhelyi szenátor, városi közgyám. (GYJ)

Úgy történt. A két régi jóbarát behelyezte Nagy Pistát az országos kórházba, hol zarándi Dr. Knöpfler Vilmos[257] városi főorvos és Topler József[258] alorvos minden lehetőt elkövettek, hogy Nagy Pistát visszaadják az életnek.

Az ismerősök naponként meglátogatták Nagy Pistát a kórházban, aki nagyon csendesen feküdt betegágyán.

Amilyen lármás volt egészséges korában, a dicső napokban, éppen ellenkezőleg, olyan csendes, szótalan volt végnapjaiban.

Betegség ellen igen, de halál ellen nincs orvosság – azt mondja a közmondás.

A betegség oly nagy volt, hogy azon az emberi tudomány nem segíthetett, s Nagy Pista, a vitéz szabadságharcos meghalt 1869. október 1-jén a helyi országos kórházban. Temetése október 3-án ment végbe, azt Petelei János és Cseh Zsigmond rendezték könyöradományokból.

Néhai Kovács Áron[259] ev. ref. pap tartott felette halotti beszédet. A sírnál Dobolyi Sándor[260] és Berzenczey László beszélt; meleg szavakkal emlékeztek meg az elhunytnak vitézségéről, hazája és embertársai iránti forró szeretetéről.

Ott nyugosznak porai a reformátusok temetőjében, annak legfelső részében a Bolyai János[261] sírja közelében.

A végzet úgy akarta, hogy ő is ide kerüljön; itt haljon meg, hogy az ő kedves és vitéz bajtársa, Bemnek a későbbi években felállított ércszobra közelében pihenjenek porai.

Megérdemelné Nagy Pista, hogy sírja egy egyszerű kővel jelöltessék. Alsójárai születésű volt. Született 1815-ben római katolikus

[257] Zarándi *Knöpfler Vilmos* (1815. Boica–1882. szept. 28. Marosvásárhely) sebészorvos, természettudós, országgyűlési képviselő. 1848 szeptemberétől az erdélyi seregben orvos.

[258] *Topler József* (1822–1873. okt. 21. Marosvásárhely).

[259] *Kovács Áron* (1823–1873. máj. 10. Marosvásárhely).

[260] Aldobolyi *Dobolyi Sándor* (1804. dec. 2. Gyeke–1885. máj. 21. Marosvásárhely) ügyvéd, 1848–49-ben belügyminiszteri tanácsos, később országgyűlési képviselő.

[261] *Bolyai János* (1802. dec. 15. Kolozsvár–1860. jan. 27. Marosvásárhely) kilépett hadmérnök-százados, marosvásárhelyi visszavonultságában a nemeuklideszi geometriával foglalkozott.

szülőktől. Elhalálozása alkalmával vallása ismeretlen volt, azért temettetett el az ev. ref. vallásúak szertartása szerint. Nem tesz semmit; magyar ember volt, hős volt a javából, s a református lelkész, Kovács Áron, aki felette halotti beszédet mondott, szintén honvéd főhadnagy volt 1848–49-ben. Mókás ember volt Nagy Pista teljes életében; halála után is történt vele egy kis mókásság. Nyugodjék csendesen.

Bem tábornok történelmi nevezetességű tettei és mondatairól s egy pár szó haláláról

Dicső emlékű tábornokunk, Bemnek minden tette és szava történelmi nevezetességgel bír; voltak azonban olyan tettei és mondatai is, amelyeket a harci eseményekről szóló leírásokban fölemlíteni nem lehetett. Bemutatjuk tehát azokat röviden alább. Bem tábornok mint talány fog feltűnni a magyar történelem terén. Az ő szereplése olyan volt, mint egy sebesen futó ragyogó csillagé szabadságharcunk mosolygó egén; s csak most, hosszú évek után, amidőn ő már rég elköltözött a többi szabadsághősök égi honába, mintegy álomból kiábrándulva kérdezzük, hogy ki volt ő, aki megtanította a magyar nemzetet arra, hogy miképpen kell a hazát szeretni, s miképpen kell annak szent ügyéért harcolni, ha azt vész fenyegeti.

* * *

Bem, volt honvédtábornokunk – tudomásom szerint – 1850. december 10-én hajnalban hunyta be szemeit örök álomra Törökország Aleppo[262] nevű városában, 56 éves korában; s mivel az ősz tábornok a török vallásra tért volt át, annak szertartásai szerint temettetett el Murat basa néven.

[262] Aleppo (Haleb): város Észak-Szíriában.

Az aleppói törökök temetőjében nyugosznak Bem tábornokunk porai. Szent hely az reánk nézve.

Nyugodjék csendesen. A szabadság angyala őrködjék sírhantja felett.

* * *

De említsünk meg utoljára egy nehányat Bem tábornok nevezetesebb tettei- és mondataiból, amint következik:

A vízaknai véres csata folyama alatt egy csapat nagyon hajlongott, hallva a folyton süvöltő golyókat. Meglátta ezt Bem s így szólt a fiatal harcosokhoz:

– Ne hajlongjatok annyit, fiaim, nem ér az semmit. Amely golyónak a süvöltését halljuk, attól ne féljünk, miután az már elment, messze jár. Amely golyó minket ér, annak süvöltését nem halljuk.

* * *

Bem egy csata alkalmával egyik főtisztjének megparancsolta, hogy hadosztályával egy bizonyos pontot erősen védjen.

– De amidőn a dolog arra kerül, hogy azt már többé nem védhetem, mit tegyek, merre vonuljak tábornok úr? – kérdé a főtiszt.

– Akkor is maradjon ott és védje azt! – válaszolt Bem szigorúan.

* * *

Egy magas rangú törzstiszt bizalmasan beszélgetett egy alkalommal Bemmel, s midőn abba jól belemelegedtek, idejét látta Bemhez így szólni:

– Tábornok úr, egy alázatos kéréssel vagyok bátor alkalmatlankodni.

– Mondja – szólt Bem.

– Legyen szíves haditerveivel megismertetni.

Bem élesen tekintett a főtisztre s ily kérdést intézett hozzá:

– Tud ön hallgatni?

A főtiszt, aki azt hitte, hogy azonnal birtokában lesz minden haditervnek, így válaszolt:

– Igen tábornok úr, úgy tudok hallgatni, mint a sír.
– Én is igen – szólt Bem.[263]

* * *

A medgyes-kiskapusi csata erősen folyt 1849. március 2-án, a délutáni órákban. Bem akkor érkezett oda Borgóprundról. Új lelkesedés szállt a honvédekbe, amidőn Bemet megpillantották csatázás közben.

Midőn a csata a legborzalmasabban folyt, így szólt Bem egyik segédjéhez:

– Csak most jut eszembe, hogy még ma semmit sem ettem. Hozzák gyorsan az ebédemet!

Elhozták a nagyszerű ebédet, mely mindössze egy csésze köménymagos levesből állt, és azt Bem egy üteg ágyúja közelében, ahol igen sűrűn és folyton csapkodtak le az ellenség ágyúgolyói, egy kis kalánnal egész nyugalommal fogyasztotta el.

* * *

Az elébb említett tábori ebéd után alig egy órával az ellenség meghátrált Kiskapus felé. Éppen szürküledett már. Az ellenség e község felett a hegyen megállapodott, s onnan ágyúzott le a községre, ahová Bem hadseregével bevonult volt.

A falu égett a honvédek körül.

A hadsegédek folyton figyelmeztették Bemet, hogy a lőszer azonnal elfogy. Gyalogsági lőszer már éppen semmi sincs, de tüzérségi is felette kevés van.

Bem egy szót sem szólt. Valószínűleg afelett gondolkodott, hogy mit tegyen, mert ha észreveszi az ellenség, hogy lőszer hiányában van, s meghátrál, hadseregét szétszórhatja. Hadsegédeihez aztán így szólt:

– Hívják össze azonnal valamennyi dobos van hadseregemnél.

[263] Az esetet ismerteti Czetz János is visszaemlékezésében. (Czetz 1868, 117.) Munkája alapján feltehetően *Michal Strzelecki* (1816–1863) honvédszázadosról, későbbi őrnagyról van szó, aki az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának volt parancsnoka. (Bona 2000, 87. és 635–636.)

A parancs gyorsan teljesült.

A dobos csapatot két részre osztotta Bem tábornok, mindenik csapat mellé egy szakasz honvédet is rendelt egy tiszt parancsnoksága alatt; ezeknek aztán a következő utasítást adta Bem tábornok:

– Ez a dobos csapat menjen erre jobbra előre, a másik pedig erre balra fel a hegyre. A dobokat ne kíméljék, hanem a „marsot" úgy verjék, hogy rezegjen a föld belé. Midőn az ellenség az ágyúzást beszünteti, jöjjenek vissza, de akkor nem szabad dobolni! Értik?! Előre!

Rettentő lármával indultak a dobos csapatok a kijelölt irányban. A csel sikerült. Az ellenség, tartva a bekerítés veszélyétől, a tüzelést beszüntette s gyors léptekkel vonult el a magaslatokról.

Bem apó aztán pihenni engedte kifáradt honvédeit. Ott maradt éjszakára Kiskapuson.

Reggelre Marosvásárhelyről lőszer érkezett, de kevés, s a harcot (március 3-án) újból elfogadta a támadó ellenséggel szemben; bár e napon – úgy lehet, ismét a lőszerhiány miatt – a szerencse nem kedvezett fegyvereinknek. Visszavonult Bem hadseregével Segesvárra. Ott kezdődtek a sáncmunkálatok.

* * *

Egy alkalommal egy úrinő kért bebocsáttatást Bemhez, akihez mézes-mázos szavakkal így szólt:

– Egyetlen kedves fiam van, tábornok úr, óhajtanám őt a tábornok úr hadseregébe fölvétetni. Megjegyzem, hogy az én fiam nagyon jó francia, nagyon jó angol és nagyon jó német.

– Tisztelt asszonyom – szólt Bem –, nincs nekem szükségem se jó franciára, se jó angolra, se jó németre, csak jó magyarra; mint ilyent adja be hadseregembe, én az igazi érdemeket jutalmazni tudom.

* * *

Midőn Szászvároson 1849. február 7-én reggel, mint már tudjuk, Bemnek egyik ujját egy ellenséges gyalog katona ellőtte, az öreg azonnal behajtatott Dévára megsebzett kezét orvosoltatni, s hívatta orvosát.

Az orvos nagyon kíméletesen akart elbánni a megsebzett kézzel.

– Ne sokat teketóriázzék, Herrn Doctor – szólt Bem. – Vágja le gyorsan azt az ujjamat, úgysem vettem annak soha semmi hasznát.

* * *

A piski hídnál láttuk, midőn délután az összes magyar hadsereg meghátrált, mivel biztatta Bem a honvédeket, azzal ti., hogy érkezett segítség s lőszer is elég. Pedig semmi sem érkezett. Mi elhittük, s a csatát megnyertük. (Lásd a piski ütközet leírását.)

* * *

Ne feledkezzünk meg azon székely atyafiakról sem, akik Bemet a piski hídnál a legnagyobb csata folyama alatt annyira megemberelték, hogy kétfelől a lova kantárszárát megragadták s azt tábornokostól együtt visszavezették: „a rusnya fekete fene golyók elől”. (Lásd piski csata.)

* * *

De ne feledkezzünk meg Bemnek azon bravourjáról sem, amelyet a Kenyérmezőn vitt véghez, midőn a markotányosnőkből lovascsapatot alakított. Ez a csapat természetesen csak a látszatért alakíttatott. Az ellenség tisztán elhitte, hogy segítségünk érkezett, s nem üldözött tovább. A csel tehát sikerült. Az a tiszt, volt főhadnagy, aki Bem tábornok parancsára ezt a csapatot[264] hamarosan megalakította: Orbán Károly, él ma is (1887) Mezőmadarason (Maros-Torda megye). Orbán Károly Bem tábornok egyik hadsegéde volt.

Vége

[264] A markotányosnőkből alakított lovascsapat – könnyen felfogható oknál fogva – az ellenség ágyúlőtávlatán kívül szerepelt. Imreh Sándor [jegyz.].

Bibliográfiai hivatkozások a lábjegyzetekben

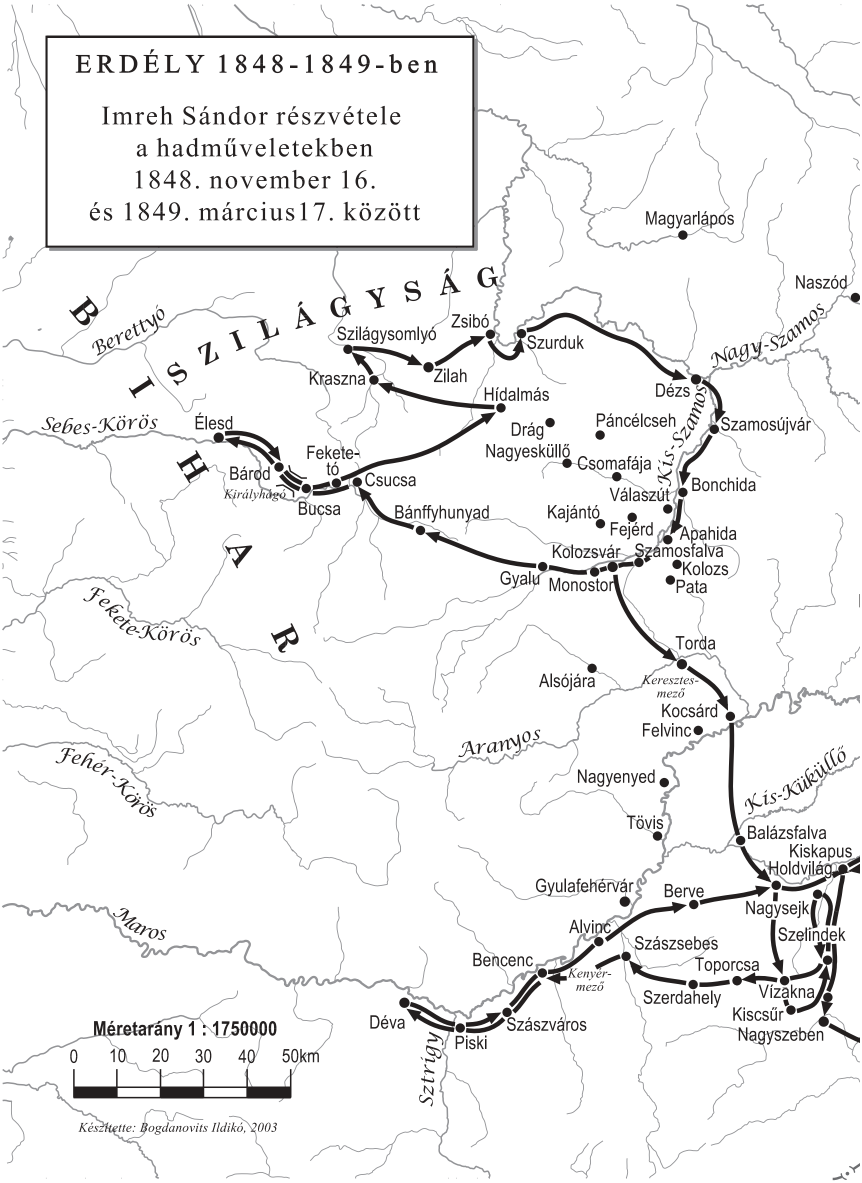
Armee-Bulletin	Armee-Bulletin. Wien, 1848–1849.
Barcy-Somogyi 1986	Barcy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1986.
Bauer 1871	Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli Makray László. Pest, 1871.
Bona 1988	Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Bona 1998	Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1–3. köt. Budapest, 1998–1999.
Bona 2000	Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. átdolg., jav. kiad. Budapest, 2000.
Borsi-Kálmán 1999	Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok. 1847–1868. In: Hadtörténelmi Közlemények 1999/2.
Czetz 1868	Czetz János: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. (Ford. Komáromi Iván) Pest, 1868.
Deák 1914	E.M.K.E. Daloskönyv. Két és három szólamú komoly és víg dalok gyűjteménye. Deák Gerő szerk. 3. kiad. Budapest, 1914.
Ferenczi 1910	Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma. Petőfi-könyvtár XXIV. füzet. Budapest, 1910.
GYJ	Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. Gyászjelentés-gyűjtemény.
Haller 1888	Haller József: Haller József levele. In: Marosvidék. 1888. nov. 11.

Hermann 2001	Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
Imreh 1880	Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. Marosvásárhely, 1880.
Imreh 1880b	Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. 2. kiad. Marosvásárhely, 1880.
Imreh 1882	Emlékek az 1848–49-ik évi szabadságharc korszakából Erdélyben. Marosvásárhely, 1882.
Imreh 1888	Imreh Sándor: Petőfi Sándor sírhelyéről. In: Marosvidék. 1888. nov. 11.
Jakab 1880	Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
Kedves 1992	Kedves Gyula: A szabadságharc hadserege. I. A lovasság. Budapest, 1992.
Koncz 1887	Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. Marosvásárhely, 1887.
Koncz 1896	Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története. Marosvásárhely, 1896.
Kovács 1979	Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
Kővári 1861	Kővári László: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
Leszler 1986	Leszler József: Nótakedvelőknek. Budapest, 1986.
Remport 1995	Remport Zoltán: Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén. 1800–1850. Budapest, 1995.
Ságvári-Somogyi 1999	Ságvári György–Somogyi Győző: Nagy huszárkönyv. Budapest, 1999.

Süli 2000	Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. In: Hadtörténelmi Közlemények 2000/3. 605–630.
Szentgyörgyi 1912	Szentgyörgyi Dénes: Maros-Vásárhelyi lexikon. Marosvásárhely, 1912.
Tímár 1892	Tímár Károly: A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben. In: 1848–1849. Történelmi Lapok. 1892. júl. 1.
TL	1848–1849. Történelmi Lapok
Tóth 1870	Tóth Kálmán: A honvédmenház könyve. Pest, 1870.
Vajasdi 1892	Vajasdi Lajos: Egy Mátyás-huszár emlékei. In: 1848–1849. Történelmi Lapok. 1892. okt. 15.

Személy- és helynévmutató

Térképek

ERDÉLY 1848-1849-ben
Imreh Sándor részvétele
a hadműveletekben
1848. november 16.
és 1849. március17. között
SZILÁGYSÁG
BIHAR
Berettyó
Sebes-Körös
Fekete-Körös
Fehér-Körös
Maros
Aranyos
Nagy-Szamos
Kis-Szamos
Kis-Küküllő
Sztrígy
Magyarlápos
Naszód
Szilágysomlyó
Zsibó
Szurduk
Zilah
Kraszna
Hídalmás
Dézs
Élesd
Drág
Páncélcseh
Szamosújvár
Nagyeskülllő
Csomafája
Fekete-tó
Bárod
Csucsa
Királyhágó
Bucsa
Bonchida
Válaszút
Bánffyhunyad
Kajántó
Fejérd
Apahida
Kolozsvár
Szamosfalva
Kolozs
Gyalu
Monostor
Pata
Torda
Alsójára
Keresztes-mező
Kocsárd
Felvinc
Nagyenyed
Tövis
Balázsfalva
Kiskapus
Holdvilág
Gyulafehérvár
Berve
Nagysejk
Alvinc
Szászsebes
Szelindek
Bencenc
Toporcsa
Kenyér-mező
Szerdahely
Vízakna
Kiscsűr
Déva
Szászváros
Nagyszeben
Piski
Méretarány 1 : 1750000
0 10 20 30 40 50km
Készítette: Bogdanovits Ildikó, 2003

GALÍCIA
BUKOVINA
OLÁHORSZÁG
MEZŐSÉG
SZÉKELYFÖLD
MAROS SZÉK
Magyarlápos
Naszód
Nagy-Szamos
Kis-Szamos
Borgóprund
Jád
Beszterce
Szászbudak
Dézs
Szamosújvár
Csomafája
Teke
Vécs
Bonchida
Válaszút
Fejérd
Apahida
Szamosfalva
Kolozs
Pata
Szászrégen
Mezőmadaras
Torda
Keresztesmező
Marosvásárhely
Káposztásszentmiklós
Kocsárd
Felvinc
Gagy
Szásznádas
Székelykeresztúr
Nagyenyed
Vámosgálfalva
Kis-Küküllő
Erzsébetváros
Fehéregyháza
Segesvár
Tövis
Nagy-Küküllő
Balázsfalva
Medgyes
Holdvilág
Kiskapus
Gyulafehérvár
Berve
Nagysejk
Szászsebes
Toporcsa
Szelindek
Fogaras
Sárkány
Betlen
Mundra
Szerdahely
Vízakna
Nagycsűr
Olt
Kiscsűr
Nagyszeben
Felek
Brassó
Verestorony